

พัฒนาการการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน

ตามที่คุณวิจัยได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ตามการศึกษาแผนโบราณในบทที่ 2 มาแล้วนั้น ซึ่งเป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งคุณวิจัยศึกษาพัฒนาการการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนออกเป็น 4 สมัย ดังนี้

สมัยที่ 1 การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่สมัยกำเนิดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน (พ.ศ. 2441-2455)

สมัยที่ 2 การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน สมัยพัฒนาการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน (พ.ศ. 2456-2475)

สมัยที่ 3 การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนสมัยเปลี่ยนแปลงการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน (พ.ศ. 2476-2518)

สมัยที่ 4 การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนสมัยปัจจุบัน (พ.ศ. 2519-2532)

การพัฒนาการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่จากการศึกษาแผนโบราณมาสู่การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ตามสมัยดังกล่าวมีพัฒนาการทางการศึกษาตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏดังต่อไปนี้ คือ

สมัยที่ 1 การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่สมัยกำเนิดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน (พ.ศ. 2441-2455)

ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการปฏิรูปการศึกษาแผนโบราณมาเป็นการศึกษาในระบบโรงเรียน ตั้งแต่ พ.ศ. 2414 ซึ่งแยกการศึกษาออก

เป็น 2 ประเภท คือการเล่าเรียนหนังสือ และการศึกษาพิเศษ การศึกษาพิเศษเป็นการศึกษาวิชาอาชีพต่าง ๆ ในโรงเรียนชั้นสูงเช่น โรงเรียนนายทหารมหาดเล็ก โรงเรียนแผนที่ โรงเรียนสุนันทาลัย โรงเรียนแพทย์ โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ ฯลฯ แต่ไม่ปรากฏว่ามีโรงเรียนสอนวิชาช่างสิบหมู่¹

ครั้น พ.ศ.2441 กระทรวงธรรมการได้ปรับปรุงการศึกษาสำหรับชาติให้เป็นการศึกษาในระบบโรงเรียนที่สมบูรณ์ เพื่อเป็นแนวทางการจัดการศึกษาของชาติตั้งแต่ พ.ศ.2441 ตามโครงการศึกษาลำดับแรก ซึ่งผู้วิจัยพบว่าเริ่มมีแนวคิดทางการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่เป็นส่วนประกอบส่วนหนึ่งของโครงการศึกษา พ.ศ. 2441 ว่าด้วยการศึกษาในกรุงเทพฯ ที่มี การเล่าเรียนพิเศษ ตามการจัดลำดับชั้นของโรงเรียน ลำดับที่ 6 คือ

1. โรงเรียนมูลและประถมศึกษาเบื้องต้นและเบื้องต้น
2. โรงเรียนมัธยมศึกษาไทยเบื้องต้น
3. โรงเรียนอังกฤษไทยเบื้องต้น
4. โรงเรียนอังกฤษไทยเบื้องต้น
5. วิทยาลัย หรือสากลวิทยาลัย หรือสถานที่เรียนชั้นสูงสุด
6. โรงเรียนหรือวิทยาลัยพิเศษ²

ลำดับชั้นโรงเรียนดังกล่าวข้างต้น ปรากฏว่าการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่จะจัดเป็นการศึกษาพิเศษระดับสูงในโรงเรียนพิเศษที่สอนความรู้เฉพาะอย่าง ซึ่งเป็นการจัดการศึกษาในลำดับหลัง คือ

1. โรงเรียนสำหรับฝึกหัดครูอาจารย์
2. โรงเรียนฝึกหัดราชการพลเรือน

¹ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ.2435-2507 หน้า 34-102.

² รอง ศยามานนท์, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ (พระนคร: กระทรวงศึกษาธิการ, 2495), หน้า 31.

3. โรงเรียนกฎหมาย
4. โรงเรียนแพทย์
5. โรงเรียนตันกลอินเยอร์เนียร์
6. โรงเรียนตรวจวังวัดท่าแผนที
7. โรงเรียนการเพาะปลูก
8. โรงเรียนการค้า
9. โรงเรียนสุศิลป์ (Fine Art School)
10. โรงเรียนการช่างและหัตถกรรม
11. โรงเรียนอื่น ๆ สำหรับศิลปการพิเศษจำเพาะอย่างที่ต้องการ³

โรงเรียนพิเศษดังกล่าว ส่วนใหญ่ได้จัดการศึกษาแล้ว แต่โรงเรียนการช่างและหัตถกรรม ยังมีได้ดำเนินการจัดการศึกษาแต่อย่างใด ตามที่กระทรวงธรรมการได้ชี้แจงไว้ในหมวด 8 ว่าด้วยโรงเรียนพิเศษ จากโครงการศึกษา พ.ศ. 2441 ว่า "โรงเรียน-หัตถกรรมการช่างสักที่จะจัดยังติดขัด ด้วยความสับสนได้ส่วนยังไม่ตลอด"⁴

อย่างไรก็ดี ผู้วิจัยพบว่าแนวคิดการจัดตั้งโรงเรียนการช่างและหัตถกรรมนั้น มีแนวคิดของการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ที่เป็นการศึกษานิเทศเพื่อการส่งเสริมอาชีพของประชาชน ดังมีหลักฐานที่พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ร่างความเห็น ที่จะจัดการศึกษา-ศิลปศาสตร์ เพื่อทำนุบำรุงการเลี้ยงชีพของมหาชน (Industrial School) ทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2441 มีความว่า

...การบำรุงศิลปศาสตร์สำหรับให้ความรู้และอุทิศชนชั้นให้กุลบุตรทั้งหลาย มีฝีมือและขันขันแข็งที่จะทำมาหาเลี้ยงชีพด้วยการช่าง... จัดตั้งขึ้นเป็นโรงเรียนสำหรับฝึกหัดไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ทั่วไป ซึ่งมีชื่อในภาษาอังกฤษว่า Industrial School... โรงเรียนศิลปศาสตร์นี้จะฝึกหัดและสอนหัตถกรรม คือ การช่าง...

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 36.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 54.

คือ ช่างไม้ ช่างเหล็ก ช่างสลัก ช่างแกะ ช่างปั้น ช่างเหล็กวิลาส ช่างเขียน
ช่างปิดทอง... ตั้งต้นแต่เพียงนี้ก่อน การเหล่านี้จะต้องมีผู้ฝึกหัดประจำส่วน
ทุก ๆ อย่าง และศิลปใดที่เป็นสิ่งที่ไทยทำได้ ควรให้ครูไทยเป็นผู้ฝึกหัด...^๕

ความคิดเห็นดังกล่าวตามโครงการศึกษา พ.ศ. 2441 พบว่าการศึกษาศิลปศาสตร์
ทางการช่างพัฒนากรรมนั้น มีแนวคิดมาจากการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่สมัยโบราณมาสอนในระบบ
โรงเรียน ประเภท Industrial School เช่น วิชาช่างไม้ วิชาช่างสลัก วิชาช่างแกะ
วิชาช่างปั้น วิชาช่างเหล็กวิลาส วิชาช่างเขียน วิชาช่างปิดทอง เป็นต้น แต่กระทรวง
ธรรมการมิได้จัดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ตามที่พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์*
อัครราชทูตพิเศษประจำราชสำนักในประเทศอังกฤษได้เสนอแนวความคิดไว้ ทั้งนี้เพราะว่า
กระทรวงธรรมการต้องรีบดำเนินการจัดการศึกษาเล่าเรียนวิชาหนังสือในโรงเรียนมูลและ
ประถมศึกษา โรงเรียนมัธยมศึกษาไทย โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ โรงเรียนฝึกหัด-
ราชการพลเรือน ตามลำดับการจัดชั้นเรียนของโครงการศึกษา พ.ศ. 2441 จนกระทั่ง
กระทรวงธรรมการได้จัดตั้งสามัคยาจารย์สมาคมอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ.
2447 ตามแนวคิดทางการศึกษาของกระทรวงธรรมการ ที่มีพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์เป็น
สภานายกคนแรกของสมาคมและดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษาธิการ กับปลัดทูลฉลองของ
กระทรวงธรรมการ ระหว่าง พ.ศ. 2445-2454^๖

^๕ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.2/3 เอกสารกรมราชเลขาธิการ
รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องความเห็นพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์เรื่องการจัดการศึกษา
ร.ศ. 117 (8 เมษายน - 23 กุมภาพันธ์ 117)

* เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า-
เจ้าอยู่หัว.

^๖ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 62/28 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง-
ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องประวัติสามัคยาจารย์สมาคม.

ดังนั้นพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์จึงได้นำแนวคิดทางการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนที่งาน
 เคยดำริไว้ ตามโครงการศึกษา พ.ศ. 2441 มาจัดการศึกษาในระยะทดลองที่สามัคยาจารย์
 สมาคม เพื่อดำเนินการจัดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนต่อไป การทดลองจัดการ
 ศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ของสามัคยาจารย์สมาคมมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ปรากฏ คือ

1. การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ณ สโมสรช่างของสามัคยาจารย์สมาคม

(พ.ศ. 2450-2454)

เนื่องจากใน พ.ศ. 2446 กรมแตงตำรา กระทรวงธรรมการ มีหน้าที่ใน
 การจัดพิมพ์แบบเรียนหลวง ซึ่งมีพระยาไพศาลศิลปศาสตร์ (นายสนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)*
 เป็นผู้บังคับบัญชากรมแตงตำรา ตลอดจนตั้งกองช่างแกะไม้เพื่อแกะภาพไม้เป็นแม่พิมพ์รูปภาพ
 ในการจัดพิมพ์แบบเรียนหลวง⁷ โดยมีช่างทำงานรวม 5 คน คือ หม่อมเจ้าประวิศ ชุ่มสาย
 นายกร เปรี๊ญ (ขุนอภิสารจิตรกรรม) เป็นช่างเขียน และ นายแดง นายให้ นายสาย
 เป็นช่างแกะ การทำงานแกะรูปภาพของกองช่างแกะไม้นี้ถือได้ว่าเป็นการนำความรู้จาก
 วิชาช่างสิบหมู่ทั้งวิชาช่างเขียน วิชาช่างแกะมาใช้ในราชการของกรมศึกษาธิการเป็นครั้งแรก
 ทำให้กรมศึกษาธิการมีความต้องการผู้มีความรู้วิชาช่างเขียน วิชาช่างแกะ ซึ่งได้รับการศึกษา
 ตามการศึกษาแผนโบราณ ประกอบกับในขณะนั้นกรมศึกษาธิการได้จัดตั้งสามัคยาจารย์สมาคม
 ตั้งแต่ พ.ศ. 2447 ในบริเวณโรงเรียนมัธยมศึกษาวัดราชบูรณ เพื่อเป็นที่ชุมนุมในการศึกษา
 ศิลปวิทยาต่าง ๆ นอกเวลาการเล่าเรียนหนังสือตามปกติ ที่มีจุดมุ่งหมายข้อหนึ่ง ว่า

... ข้อ ก. เพื่อให้สมาคมนี้เป็นที่รวบรวมศิลปวิทยา คือหมายความว่า ให้เป็น
 ที่ชุมนุมสำหรับปรึกษาหารือ การที่เกี่ยวข้องด้วยการศึกษาเพื่อจะคิดค้นหาวิชา...
 ที่จะจัดทำบำรุงการสิ่งนี้ให้เป็นประโยชน์ถึงซึ่งความเจริญยิ่งขึ้นไป ให้เป็นที่

* เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.

⁷ รอง ศยามานนท์ และคนอื่น ๆ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507

ชุมนุมสอนและฝึกหัดอธิบายหรือแสดง บรรดาศิลปวิทยาเพื่อเป็นการแลกเปลี่ยน หรือสืบทอดความรู้แก่กันและกัน... มีสโมสรสถาน 5 สโมสร คือ

1. สโมสรอังกฤษ
2. สโมสรบันเทิงในกรรมการจัดการบันเทิง
3. สโมสรกายบริหารในกรรมการกรีฑา
4. สโมสรช่างในกรรมการจัดการช่าง
5. สโมสรจิตรกรรมในกรรมการจัดการช่าง...^๘

ด้วยเหตุผลที่กรมศึกษาธิการต้องการช่างเขียน ช่างแกะ และมีสถานที่ส่งเสริม การศึกษาของสามัคยาจารย์สมาคมดังกล่าว จึงทำให้กระทรวงธรรมการนำแนวความคิดทาง การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ที่พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์เคยดำริไว้มาทดลองจัด การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ณ สโมสรช่าง ตั้งแต่ พ.ศ. 2447 สโมสรช่างจึงเป็นสถานศึกษา วิชาช่างสิบหมู่ตามที่พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์กราบบังคมทูลพระกรุณาพระบาทสมเด็จพระ- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกี่ยวกับสภาพการศึกษาของสโมสรช่าง เมื่อวันที่ 10 เมษายน พ.ศ. 2452 ว่า "...วัดราชบูรณมีโรงเรียนประถมและมัธยม... ในตอนบ่ายสิ้นเวลาเรียน หลังหนึ่งใช้เป็นที่ประชุมครูเรียกว่าสามัคยาจารย์สมาคม... มีการศึกษาวิชาพิเศษ คือวิชา ช่างเขียนและช่างต่าง ๆ... การนี้ได้เริ่มฝังรากมาในที่นี้ ตั้งแต่ ร.ศ. 123 การก่อกำเนิดและ เจริญมาโดยลำดับ..."^๙

การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ณ สโมสรช่าง ของสามัคยาจารย์สมาคม จัดการศึกษา ตามแนวทางของโครงการศึกษา พ.ศ. 2445 ที่แบ่งการศึกษาเป็น 2 ลำดับ คือสามัญศึกษา

^๘กระทรวงธรรมการ. ข้อบังคับสามัคยาจารย์สมาคม ร.ศ. 130. (ม.ป.ท., ร.ศ. 130), หน้า 1-9. (กจช. น. ศธ. 160)

^๙กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5 ศ. 5/81 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องสร้างโรงเรียนวัดราชบูรณ (6 กันยายน 121 - 10 ตุลาคม 129)

และวิสามัญศึกษา ฝ่ายวิสามัญเรียกว่าการศึกษาพิเศษที่แบ่งการศึกษาออกเป็น 3 ชั้น คือ ประถมศึกษาพิเศษ มัธยมศึกษาพิเศษ อุดมศึกษาพิเศษ ครั้น พ.ศ. 2450 มีการปรับปรุงหลักสูตรพิเศษ ส่วนสโมสรช่างจัดเป็นการศึกษาในระดับประถมศึกษาพิเศษ ซึ่งมีหลักฐานปรากฏชัดเจนว่าสโมสรช่างเป็นโรงเรียนวิสามัญศึกษาในระดับประถมศึกษาตามหลักสูตรพิเศษ พ.ศ. 2450 ทั้งนี้เพราะว่ากระทรวงธรรมการพิจารณาว่า หลักสูตรประถมพิเศษเดิมมุ่งการสอนวิชาภาษาอังกฤษเพียงวิชาเดียว แต่เมื่อประเทศมีความเปลี่ยนแปลงไป ประชาชนก็ต้องทำงานที่ต้องใช้ความรู้พิเศษมากขึ้น ดังนั้นกระทรวงธรรมการจึงได้ปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาพิเศษ เช่น ในระดับประถมวิสามัญศึกษามีโรงเรียนวิสามัญศึกษา 4 แห่ง คือ โรงเรียนอังกฤษมหาดูการาม โรงเรียนแพทย์แผนดุจครุรักษ์ สโมสรอังกฤษ และสโมสรช่าง¹⁰

ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ตามหลักสูตร พ.ศ. 2450 ณ สโมสรช่าง เป็นการศึกษาประเภทประถมวิสามัญ เช่นเดียวกับความรู้พิเศษวิชาภาษาอังกฤษ และวิชาแพทย์แผนดุจครุรักษ์ นับว่ากระทรวงธรรมการเห็นความสำคัญของวิชาช่างสิบหมู่เท่าเทียมกับวิชาภาษาอังกฤษ และวิชาแพทย์แผนดุจครุรักษ์ ตลอดจนแสดงให้เห็นว่ากระทรวงธรรมการเริ่มให้ความสำคัญในการจัดการศึกษาวิชาวิสามัญศึกษาเพื่อการประกอบอาชีพ ตามพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมไทย ซึ่งประชาชนประกอบอาชีพการช่างของไทยมากมาย จึงกล่าวได้ว่า กำเนิดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนเริ่มต้น ณ สโมสรช่าง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2450 เป็นต้นมา

ดังนั้นสโมสรช่างจึงมีจุดมุ่งหมายเพื่อช่วยกรมศึกษาธิการส่งเสริมการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ซึ่งเป็นโครงการทดลองการจัดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนของกรมศึกษาธิการ โดยเปิดการสอนวันธรรมดา เวลา 15.00-22.00 น. ซึ่งมีหลักฐานปรากฏรายละเอียดใน พ.ศ. 2454 ว่า

¹⁰ รong ศยามานนท์ และคนอื่น ๆ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507, หน้า 180-189.

... สโมสรรักษ์ให้มีสโมสรสถานเป็นโรงเรียนสำหรับเป็นที่ทำการช่างต่าง ๆ มีแม่กองช่างคนหนึ่ง มีครูมากและน้อยตามแต่ความต้องการ มีนักเรียนเข้าฝึกหัดเล่าเรียนตามแผนวิชาต่าง ๆ แม่กองช่างและครูนั้นเป็นหน้าที่ของกรรมการจัดหา ส่วนนักเรียนแล้วแต่จะมีผู้ใดสมัครมา... การงานที่ฝึกหัดทำในสโมสรช่างนี้ มีการเขียน การแกะ การกลึง การปั้น การสลัก การประดับมุกประดับกระจก เครื่องถม เป็นต้น และจะขยายให้กว้างออกไปตามเวลาที่สมควร... มีการรับจ้างทำสิ่งของต่าง ๆ... ฝึกหัดทำสิ่งของขึ้นแล้วก็จำหน่ายขายอย่างหนึ่ง เพื่อให้ได้ผลประโยชน์มาเลี้ยงตัวเองพอบำรุงการงานให้เจริญขึ้น...¹¹

จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่า สโมสรช่างดำเนินการจัดการศึกษาวิชาช่าง-สิบหมู่ เช่น วิชาช่างเขียน วิชาช่างแกะ วิชาช่างกลึง วิชาช่างปั้น วิชาช่างสลัก วิชาช่างประดับมุก วิชาช่างประดับกระจก วิชาช่างถม วิชาที่เปิดสอนวิชาแรกตามความต้องการของผู้เรียนคือ วิชาช่างเขียนและวิชาช่างแกะ เพราะว่า "...ในสมัยนี้การแกะเป็นของแพร่หลาย มีแกะรูปภาพและแกะตราต่าง ๆ..." ส่วนวิชาช่างเขียนนั้นนักเรียนทุกคนต้องฝึกหัดเนื่องจากว่า "...วิชาช่างเขียนเป็นวิชาเบื้องต้นของสรรพวิชาช่างทั้งหลาย เป็นต้นว่าการแกะสลัก และการปั้น และการทำลวดลายอื่น ๆ เช่น เครื่องถม แม้แต่ช่างไม้... ก็ยังควรรู้วิชาวาดเขียนด้วยดีกว่าที่ไม่รู้..."¹²

ในด้านวิธีการศึกษาของนักเรียนในสโมสรช่างพบว่านักเรียนศึกษาวิชาช่างสิบหมู่โดยวิธีการศึกษาภาคปฏิบัติ ตั้งมีรายงานการจัดการโรงเรียนช่าง ที่พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์กราบบังคมทูลพระกรุณาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีข้อความว่า

¹¹ กระทรวงธรรมการ. ข้อบังคับสามัคยาจารย์สมาคม ร.ศ. 130 หน้า 30-31.

¹² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/3 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องรายงานจัดการโรงเรียนช่าง (10 สิงหาคม 2453)

...สโมสรข้างรับเป็นนายหน้าที่จะหาการงานป้อนให้แก่ชายข้าง...เมื่อวิชาอันนั้น
ดำเนินดีขึ้น...กับถ้าหากมีการมากและเป็นที่นิยม...ก็จัดนักเรียนเข้าแขกให้เป็น
ลูกมือฝึกหัดไปที่เดียว และเปเนหน้าที่ของนายข้างจะต้องฝึกหัดให้ตามกัตติกา...¹³

ตามรายงานดังกล่าวพบว่า นักเรียนฝึกหัดวิชาช่างสิบหมู่จากการที่ช่างมอบหมาย
ให้ทำตามความเหมาะสมเมื่อมีผู้มาว่าจ้าง โดยการเป็นลูกมือของช่าง ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่า
การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในสโมสรข้างมีลักษณะคล้ายคลึงกับการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ตามการ
ศึกษาระดับมัธยมศึกษา ซึ่งผู้วิจัยได้กล่าวไว้ในบทที่ 2

ในด้านจำนวนและอาชีพของนักเรียนนั้น ปรากฏหลักฐานว่ามีนักเรียนศึกษาวิชา
ช่างเขียน 2 คน วิชาช่างแกะ 6 คน ครั้น พ.ศ. 2452 มีนักเรียนรวม 12 คน¹⁴ พ.ศ.
2453 มีนักเรียนรวม 47 คน นักเรียนเหล่านี้เป็นนักเรียนระดับประถมศึกษา ซึ่งเป็นการ
ศึกษาที่เทียบเท่าชั้นมัธยมศึกษา ส่วนนักเรียนที่จบการศึกษาแล้วได้เป็นครูในสโมสรข้าง
จำนวน 10 คน และรับราชการในกรมโยธาธิการ 1 คน¹⁵

จากจำนวนนักเรียนที่เรียนตั้งแต่ พ.ศ. 2450-2453 ที่มีจำนวนมากขึ้นตามลำดับ
นั้นย่อมแสดงให้เห็นได้ว่าการจัดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ณ สโมสรข้างประสบผลดีและได้รับความ
นิยมนิยมจากนักเรียนพอสมควร ทั้งนี้เนื่องจากว่าในระยะเวลาที่ สังคมหรือหน่วยราชการ
ต้องการสินค้าที่สร้างสรรค์จากความรู้วิชาช่างสิบหมู่ ที่สังเกตจากรายได้ของสโมสรข้างใน
ระหว่าง พ.ศ. 2450-2452 ที่มีรายได้เพิ่มขึ้นตามลำดับ จากตารางที่ 2 ดังนี้

¹³ เรื่องเดียวกัน

¹⁴ "ประวัติโรงเรียนเพาะช่าง" สุนิบัติตรงงานวันกำเนิดโรงเรียนเพาะช่าง
(พระนคร: โรงพิมพ์ไทยโฆษณา, 2493), หน้า 1-3

¹⁵ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/3 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง
ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องรายงานการจัดการโรงเรียนช่าง (10 สิงหาคม
2453)

ตารางที่ 2. แสดงรายได้ รายจ่ายในการรับจ้างงานช่างของสโมสรช่าง ระหว่าง พ.ศ.
2450-2452¹⁶

ปี พ.ศ.	รายได้	รายจ่าย	รายเทียบทุนกำไร
2450	2,864 บาท	ทุน 1,666 บาท	มีกำไร 1,198 บาท
2451	6,202 บาท	ทุน 5,077 บาท	มีกำไร 1,125 บาท
2452	14,367 บาท	ทุน 11,396 บาท	มีกำไร 2,971 บาท

จากตารางที่ 2 แสดงว่าการดำเนินกิจการรับจ้างทำสินค้า ๗ สโมสรช่างได้รับความนิยมนมากขึ้นตามลำดับ ตั้งแต่ พ.ศ. 2450-2452 มีผลทำให้งานช่างเจริญ นักเรียนมีโอกาสได้เห็นการทำงาน ฝึกงานในโรงงานมากขึ้น ทำให้การทดลองจัดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ๗ สโมสรช่างดังกล่าวประสบความสำเร็จในการจัดการศึกษา ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริเห็นชอบกับกรมศึกษาธิการ ที่จัดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ตามที่ทดลองจัดมานี้ ดังมีหนังสือที่ 20/787 ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ลงวันที่ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2453 มีความว่า

...รายงานการจัดการโรงเรียนช่าง พร้อมด้วยความเห็นมานั้นได้อ่าน
ความเห็นนี้ตลอดแล้ว ก็เป็นความคิดที่ถูกต้องตามทางที่ทดลองมาก็เห็นพอจะเดิน
ไปได้ แต่จะไปเป็นหลักถานได้แน่นอนเพียงใด ยังมีข้ออื่นที่คอยห่วงเหนียว
ขัดขวางอยู่มาก ข้อสำคัญก็เรื่องของแต่ละประเทศถูกแลนิยมนกันว่างามดีแปลกปลาด
เป็นที่ตั้ง...¹⁷

¹⁶ เรื่องเดียวกัน.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน

จากกระแสรับสั่งดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระ-
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นชอบว่าการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ณ สโมสรช่างนั้นมีการจัดที่
เหมาะสมดีแล้ว แต่อาจจะเกิดปัญหาการศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งความนิยมสินค้าจาก
ต่างประเทศตามวัฒนธรรมตะวันตก

อนึ่ง การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ณ สโมสรช่าง มีการศึกษามาจนถึงปี พ.ศ. 2454
ซึ่งมีหลักฐานปรากฏให้เห็นชัดเจนว่าสโมสรช่างมีจุดมุ่งหมาย "...เพื่อช่วยกรมศึกษาธิการ
บำรุงการศึกษาวิชาช่างต่าง ๆ เพื่อเป็นการทดลองดูว่าจะดำเนินไปได้สักเพียงใด..."
โดยเปิดสอนในวันปกติเวลา 15.00 - 22.00 น. มีการสอนวิชาต่าง ๆ 10 วิชา มีวิชา
ช่างสิบหมู่เป็นวิชาหนึ่งในลำดับที่ 6 คือ "...การฝึกหัดการช่างแกะสลักประดับมุกประดับ
กระจก และทำเครื่องถม..."¹⁸ จึงกล่าวได้ว่า สามัคยาจารย์สมาคมสามารถจัดการศึกษา
วิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนได้สำเร็จ ในปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า-
เจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. 2450-2454 อันเป็นรากฐานของการจัดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่
ในระบบโรงเรียนต่อไปในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยความพยายาม
ความสามารถในการวางแผนการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนของกรมศึกษาธิการ
ตามแนวคิดทางการศึกษาของพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ซึ่งพยายามส่งเสริมการศึกษาวิชาช่าง
สิบหมู่อย่างเต็มกำลังความสามารถ ในระยะเวลาที่ท่านรับราชการเป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการ
ปลัดทูลฉลองของกระทรวงธรรมการ ระหว่าง พ.ศ. 2445-2454 อาทิ

...ผู้ใดต้องการช่าง สโมสรรับจะเป็นธุระแนะนำให้... เป็นเหมือนหนึ่งเอเยนต์
สำหรับจัดหาการงานให้คนที่เปิ่นช่าง และสำหรับจัดหาช่างให้แก่ผู้ที่จะจ้างไปทำ
การงานด้วย จะเป็นหลักเป็นคนกลางอยู่แห่งหนึ่ง... ส่วนตัวผู้เล่าเรียนย่อมจะ
หวังได้ว่า เมื่อฝึกหัดเปิ่นแล้วต้องมีการงานที่จะทำเสมอไป ไม่เสียเวลา
เสียประโยชน์ที่ฝึกหัด ส่วนผู้อื่นที่มีความประสงค์จะว่าเหมาะให้ทำที่สโมสร หรือ
ว่าจ้างคนไปทำงานก็ย่อมหวังได้ว่าที่นี้จะเปิ่นที่สำเร็จความประสงค์...¹⁹

¹⁸ กระทรวงธรรมการ, ข้อบังคับสามัคยาจารย์สมาคม ร.ศ. 130 หน้า 30-37.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน.

การส่งเสริมการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ที่สโมสรช่างดำเนินการนั้นแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ โดยการส่งเสริมทั้งบุคคล ความรู้ทางหัตถกรรม การช่างของไทย อาชีพด้านหัตถกรรมการช่างพื้นเมือง ซึ่งนับว่าเป็นการส่งเสริมการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่อย่างรอบด้าน ทั้งการบำรุงคน บำรุงวิชา บำรุงอาชีพ บำรุงเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมไทยที่กำลังจะเสื่อมสูญให้กลับมีบทบาทใหม่ ตามวิทยาการการศึกษาแบบตะวันตก ให้สืบสานตามความเหมาะสมและกาลสมัยของการพัฒนาการศึกษาแผนโบราณเข้าสู่ระบบโรงเรียนตามวัฒนธรรมสากล ณ โรงเรียนหัตถกรรมราชบูรณต่อไป

2. การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ณ โรงเรียนหัตถกรรมราชบูรณ (พ.ศ. 2455)

การตระหนักถึงความสำคัญในการจัดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่เพื่อส่งเสริมการหัตถกรรมพื้นเมืองของสยาม และความสำเร็จจากโครงการทดลองการจัดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ณ สโมสรช่าง ด้วยเหตุดังกล่าวทำให้กรมศึกษาธิการ กระทรวงธรรมการ ซึ่งมีเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์) เสนาบดีกระทรวงธรรมการได้พิจารณาผลของการจัดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ณ สโมสรช่างแล้ว จึงเร่งดำเนินการต่อไปเพื่อพัฒนาการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ที่เป็นการศึกษาพิเศษระดับมัธยมศึกษา ณ โรงเรียนหัตถกรรมราชบูรณ โดยกรมศึกษาธิการ กระทรวงธรรมการได้ดำเนินการจัดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่สืบต่อมาจากสโมสรช่าง ณ สถานที่เดิม ดังมีหลักฐานที่พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ อธิบดีกรมศึกษาธิการและปลัดทูลฉลองของกระทรวงธรรมการ กราบบังคมทูลพระกรุณาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสนอความคิดเห็นการจัดการศึกษาชั้นสูงในโรงเรียนพิเศษ เมื่อวันที่ 10 เมษายน พ.ศ. 2452 มีข้อความว่า

...โรงเรียนใดที่จะจัดการศึกษาให้ลึกซึ้งสูงขึ้นไป โรงเรียนเช่นนั้นต้องมีรากเหง้า กล่าวคือ ต้องให้เป็นที่ประชุม การเล่าเรียนอย่างที่ต่างประเทศเรียกว่า คอลเลจ หรือ อคาโดมี... ซึ่งอย่างไทยยังไม่มีชื่อว่ากระไรแน่ โรงเรียนเช่นนั้นในเมืองไทย ยังไม่มีแท้จริงถึงเวลาแล้วที่จะดำเนินการให้เป็นไป เพราะเหตุที่ว่าการเล่าเรียนชั้นต่ำก็แพร่หลายพอสมควร...แท้จริงข้าพระพุทธเจ้าก็เข้าใจว่าพระบรมราชประสงค์

ก็มีอยู่เช่นนั้นแล้ว ส่วนการจัดก็จะค่อยดำเนินไปที่ละสิ่งละอย่าง คงจะถึงความสำเร็จ ประโยชน์ในเบื้องหน้าสักวันใดวันหนึ่ง...สมควรจัดที่วัดราชบูรณ เพราะมีโรงเรียน ประถมและมัธยมอยู่แล้ว มีนักเรียนมัธยมราว 400 คน... คิดจะถือโอกาสที่ วัดราชบูรณจะทำตึกแถวให้เข้า จะขอเช่าเป็นโรงเรียนทั้งหมด... [ต่อมาวันที่ 29 กรกฎาคม 2453 ถวายความเห็นว่า] โรงเรียนวัดราชบูรณนี้คงจะเป็นโรงเรียนที่ เจริญได้โดยรวดเร็ว...²⁰

ความคิดเห็นของพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ตั้งกล่าว ในปลายรัชกาลที่ 5 แสดงให้เห็นว่า กระทรวงธรรมการจัดการศึกษานិเศษหลังจากจัดการศึกษาขั้นต่ำได้แพร่หลายแล้ว โดยจัดการศึกษานิเศษให้เป็นการศึกษาชั้นสูงในบริเวณโรงเรียนวัดราชบูรณ ทั้งนี้เพราะว่าโรงเรียน วัดราชบูรณ มีการศึกษาตั้งแต่ระดับประถมศึกษา และมัธยมศึกษา ตลอดจนมีความเหมาะสมที่จะจัดการศึกษานิเศษต่อไป แต่กระทรวงธรรมการยังดำเนินการมิได้ เนื่องจากสิ้นสมัย รัชกาลที่ 5 อีกทั้งปรากฏเหตุการณ์กบฏ รศ. 130 จึงทำให้การดำเนินการดังกล่าวเริ่มต้น อย่างจริงจังใน พ.ศ. 2455 ดังมีหลักฐานปรากฏว่า "...สมเด็จพระมาตุจฉาเจ้าสว่างวัฒนา บรมราชเทวี มีพระราชศรัทธาพระราชทานเงิน 2000 บาท มายังกระทรวงธรรมการ เพื่อให้สร้างเครื่องใช้ในโรงเรียนหัตถกรรมราชบูรณ ซึ่งแต่เดิมมาเคยเรียกว่า สโมสรช่าง นั้น..."²¹

²⁰ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5 ศ.5/81 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องสร้างโรงเรียนวัดราชบูรณ (6 กันยายน 121 - 10 ตุลาคม 129)

²¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/7 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง-ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องสมเด็จพระบรมราชเทวีประทานเงินสร้างเครื่องใช้ แก่โรงเรียนช่าง (31 พฤษภาคม - 3 มิถุนายน 2455)

จากหลักฐานข้างต้นแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า สโมสรช่างคือ โรงเรียนหัตถกรรม
 ราชบุรณ ที่มีรากฐานทางการศึกษาวิชาช่างสืบหลุมมาจากสโมสรช่างในความรับผิดชอบของ
 สามัคยาจารย์สมาคม กรมศึกษาธิการ กระทรวงธรรมการในปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ครั้น
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตนั้น ชำราชการกระทรวงธรรมการจึง
 รวบรวมทุนทรัพย์ในการสร้างถาวรวัตถุอันเป็นสาธารณะประโยชน์ เพื่อเฉลิมพระเกียรติ
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยการสร้างโรงเรียนหัตถกรรมขึ้นใหม่ ที่เป็น
 โรงเรียนหัตถกรรมแห่งแรกในประเทศไทย ดังมีหลักฐานบันทึกว่า

...การฝึกหัดศิลปการหัตถกรรม ซึ่งได้เริ่มตั้งขึ้นแต่เล็ก ๆ ในครั้งนั้นก็เป็นที่ต้อง
 พระราชหฤทัย [ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว] เมื่อคราวเสด็จ-
 พระราชดำเนิน ณ สามัคยาจารย์สโมสรสถานได้ทอดพระเนตรฝีมือวาดเขียนของ
 นักเรียนช่าง ก็เป็นที่พอพระราชหฤทัยมาก...ครั้นต่อมาการงานในที่นั้นเจริญขึ้น
 สถานที่เดิมซึ่งทำไว้แต่พอชั่วคราวชำรุดชำรุดโทรมลง... ควรจะสร้างโรงเรียน-
 หัตถกรรมขึ้นใหม่ เพื่ออุทิศถวายพระราชกุศล...บัดนี้การปลูกสร้างสำเร็จแล้ว...²²

โรงเรียนหัตถกรรมราชบุรณ ตามหลักฐานข้างต้นได้รับการส่งเสริมสนับสนุนในการ
 จัดการศึกษาจากบุคคลหลายฝ่าย เช่น สมเด็จพระมาตุจฉาเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี
 ประทานเงินจำนวน 2,000 บาท เพื่อสร้างเครื่องทำแม่พิมพ์สังกะสี²³ และสมเด็จพระ
 ศรีนันทราชินีนาถ พระบรมราชินีพันปีหลวง พระราชทานเงินจำนวน 1,000 บาท

²² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/5 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง
 ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องดำริจะสร้างโรงเรียนเพาะช่าง (16 กุมภาพันธ์
 2454 - 21 ตุลาคม 2456)

²³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/7 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง
 ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องสมเด็จพระบรมราชเทวีประทานเงินสร้างเครื่องใช้
 แก่โรงเรียนช่าง (31 พฤษภาคม - 3 มิถุนายน 2455)

เพื่อสร้างโรงงานทำการช่างของนักเรียน เป็นต้น²⁴ ซึ่งมีผลทำให้โรงเรียนหัตถกรรม ราชบุรณมีความพร้อมทั้งอาคารเรียน โรงฝึกงานและอุปกรณ์ ดังมีหลักฐานปรากฏว่ามีอาคาร เรียน 2 ชั้น ชั้นบนเป็นห้องเรียนวิชาวาดเขียน ชั้นล่างเป็นโรงงานของวิชาช่างเขียน วิชา ช่างปั้น ส่วนโรงงานเก่าใช้ปฏิบัติงานช่างที่มีเสียงอึกทัก เป็นต้น เมื่อสถานศึกษามีความ พร้อมดังกล่าวแล้ว กระทรวงธรรมการจึงเปิดสอนวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ณ โรงเรียนหัตถกรรมราชบุรณ ในปี พ.ศ. 2455 มีพระอนุกิจวิธูรเป็นอาจารย์ใหญ่²⁵ ซึ่ง ผู้วิจัยได้วิเคราะห์การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ณ โรงเรียนหัตถกรรมราชบุรณ ในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

2.1 จุดมุ่งหมายของการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ สืบเนื่องจากความสำเร็จ ในการทดลองจัดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ เพื่อบำรุงวิชาช่างสิบหมู่ให้เจริญนั้น กรมศึกษาธิการ จึงดำเนินการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนต่อมาในโรงเรียนหัตถกรรมราชบุรณ โดยมีจุดมุ่งหมาย คือ

1. เพื่อฝึกหัดอาจารย์สอนวิชาหัตถกรรมในระดับประถมศึกษา²⁶

ซึ่งมีการฝึกหัดศิลปการหัตถกรรมตามเหล่าตระกูลและภูมิลำเนา เพื่อการประกอบอาชีพ

²⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/13 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องสมเด็จพะพันปีหลวงพระราชทานเงินบำรุงโรงเรียน ช่าง (8 มกราคม 2455)

²⁵ "ประวัติโรงเรียนเพาะช่าง ตั้งแต่สมัยซึ่งเรียกชื่อเป็นอย่างอื่นจนถึงวัน พระราชทานนาม," อ้างถึงใน ลวจีตรงานวันกำเนิดโรงเรียนเพาะช่าง (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยโฆษณา, 2493), หน้า 5.

²⁶ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/8 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องนักเรียนสมัครเรียนที่โรงเรียนหัตถกรรมราชบุรณ (12 สิงหาคม 2455)

อันเป็นคุณสมบัติของพลเมืองดี²⁷

2. เพื่อฝึกหัดการหัตถกรรมแก่นักเรียนระดับมัธยมศึกษา ที่จัดเป็นการศึกษานិเทศ ซึ่งมีใช้การศึกษาระดับบังคับตามโครงการศึกษา พ.ศ. 2456²⁸

จุดมุ่งหมายดังกล่าวมีการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่เป็นส่วนใหญ่ของการฝึกหัดการหัตถกรรม ซึ่งมีหลักสูตรการหัตถกรรม พ.ศ. 2455 เป็นแนวทางในการจัดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ของ โรงเรียนหัตถกรรมราชบูรณ

2.2 รายวิชาการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ความประสงค์ทางการศึกษาของโรงเรียนหัตถกรรมราชบูรณ ตามข้อ 2.1 นั้น จึงมีผลที่ทำให้โรงเรียนหัตถกรรมราชบูรณจัดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ตามแนวทางของหลักสูตรหัตถกรรม พ.ศ. 2455 ที่มีกำหนดเวลาการเรียน 3 ปี ตั้งแต่ชั้นปีที่ 1 - 3 โดยรับนักเรียนที่จบการศึกษาประโยคประถมศึกษา โดยเริ่มศึกษาวิชาหัตถกรรมเบื้องต้นเป็นวิชาพื้นฐานก่อน คือ วิชาวาดเขียน วิชาสุขวิทยา วิชาจรรยา และวิชาการบริหารเป็นเวลา 5 เดือน เมื่อสอบผ่านแล้ว จึงเลือกเรียนวิชาช่างสิบหมู่อย่างใดอย่างหนึ่ง ตามความสนใจและความถนัด มีวิชาช่างเขียน วิชาช่างแกะ วิชาช่างปั้น วิชาช่างไม้ และวิชาช่างถม ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้คือ

²⁷ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 ศ. 10/13 เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องทูลเกล้าฯถวายความเห็นที่จะจัดการศึกษา ร.ศ. 131 สำหรับพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัย คราวที่ 1 พ.ศ. 2455 (18 ตุลาคม ร.ศ. 131)

²⁸ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร. 6 ศ. 10/14 เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องการจัดการศึกษานิเทศมัธยมและอุดมศึกษา ตลอดไปจนความเห็นรวมยอดและการประมาณเงินเป็นที่สุดมาขอพระบรมราชวินิจฉัย และพระบรมราชานุญาต คราวที่ 2 พ.ศ. 2455 (19 พฤศจิกายน ร.ศ. 131)

ตารางที่ 3 แสดงประเภทรายวิชาและเนื้อหาการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ตามหลักสูตร
โรงเรียนหัตถกรรมราชบูรณ พ.ศ. 2455²⁹

ประเภทวิชา	เนื้อหาวิชา		
	ชั้นปีที่ 1	ชั้นปีที่ 2	ชั้นปีที่ 3
1. วิชาช่างเขียน	<ul style="list-style-type: none"> - เขียนตัวอักษรภาษาไทยบนแม่พิมพ์ - ลอกรูปสถานที่ต่างๆ เช่น พระอุโบสถ สัตว์ต่าง ๆ ลายกนกต่าง ๆ - เขียนแบบเครื่องใช้ เช่น ตู้ โต๊ะ เก้าอี้ ถ้วย ชัน 	<ul style="list-style-type: none"> - ผูกลายไทย เขียนฉากละคร ลายรดน้ำ - ร่างรูปเพื่อแกะไม้หรือโลหะ 	<ul style="list-style-type: none"> - ผูกลายไทย - เขียนภาพไทย เช่น เรื่องรามเกียรติ์ - เขียนเครื่องราชูปโภคต่าง ๆ เช่น เรือพระที่นั่ง ราชรถบุษบก
2. วิชาช่างแกะ [รวมวิชาช่างสลัก]	<ul style="list-style-type: none"> - แกะลายเส้นเดี่ยวบนไม้ โลหะ - แกะช่าง - สลักกระดาษ เช่น กระดาษทองอังกฤษ 	<ul style="list-style-type: none"> - แกะแม่พิมพ์สำหรับหล่อ - แกะลายตู้ ประตู หน้าต่าง 	<ul style="list-style-type: none"> - แกะเครื่องสด เช่น มัน ฟักทอง เป็นรูปต่าง ๆ - แกะแม่พิมพ์ต่าง ๆ เช่น รูปคนจากรูปฉาย

²⁹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/14 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง
ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง โรงเรียนหัตถกรรมส่งหลักสูตรตารางสอน (2455)

ตารางที่ 3 แสดงประเภทรายวิชาและเนื้อหาการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ตามหลักสูตร
โรงเรียนหัตถกรรมราชบูรณ พ.ศ. 2455 (ต่อ)

ประเภทวิชา	เนื้อหาวิชา		
	ชั้นปีที่ 1	ชั้นปีที่ 2	ชั้นปีที่ 3
3. วิชาช่างไม้ [รวมวิชา ช่างกลึง]	- ทักษะเบื้องต้นและ การใช้เครื่องมือ	- ต่อม้า แก้อื้อ - กลึงขาโต๊ะ แก้อื้อ ลูกแก้วหัวเม็ด	- แกะไม้ งาช่าง เป็นพระพุทธรูป ตัวหมากรุก นางกวัค - แกะเขี้ยวเสือเป็นรูป เสือ - ต่อเครื่องเรือน - คำนวณงานและเป็น นายช่าง
4. วิชาช่างปั้น [รวมวิชา ช่างหุ่น วิชา ช่างประดับมุก วิชาช่าง ประดับกระจก]	- ปั้นภาพไทย ลวดลายไทย รูปสัตว์ ตึกตา ภาชนะ	- ปั้นพระพุทธรูป หุ่น เพื่อหล่อปูนหรือโลหะ - ปั้นหุ่นกระดาน เช่น หุ่นเสือ หัววัว หัวควาง หัวโขน หน้ากาก ตึกตา- กระดาน - ประดับมุก ประดับ กระจก	- ปั้นพระ นาง ยักษ์ลิง ในเรื่องรามเกียรติ์ - ปั้นตึกตาเป็นชุด ๆ

ตารางที่ 3 แสดงประเภทรายวิชาและเนื้อหาการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ตามหลักสูตร
โรงเรียนหัตถกรรมราชบูรณ พ.ศ. 2455 (ต่อ)

ประเภทวิชา	เนื้อหาวิชา		
	ชั้นปีที่ 1	ชั้นปีที่ 2	ชั้นปีที่ 3
5. วิชาช่างถม - แผนกช่างรูป [รวมวิชา ช่างบุ] - แผนกช่างสลัก	- ทลอมและแผ่งเงิน - ขึ้นรูปชั้น พาน ถาด - สลักโต๊ะ ชั้น พาน	- ทลอมและแผ่งเงิน - ชัดเงินชักเงา - ขึ้นรูปได้ทุกชนิด - ประสมยาค้ำและลงยา - เคลือบสิ่งของด้วย ทองเหลือง เงิน นาก - สลักรูปตามแบบของ ภาชนะ - สลักภาณูรูปสัตว์ใน กนก	ฝีมือดีขึ้น และประเมิน คุณค่าของได้ - สลักลาย ลงยา ทาทอง

จากตารางวิเคราะห์หลักสูตรหัตถกรรมฉบับแรกนี้ ผู้วิจัยพบว่าเป็นการศึกษา
วิชาช่างสิบหมู่ทั้งสิ้น คือ วิชาช่างเขียน วิชาช่างเขียนลายรดน้ำ วิชาช่างแกะ วิชาช่างสลัก
วิชาช่างไม้ วิชาช่างกลึง วิชาช่างปั้น วิชาช่างประดับมุก วิชาช่างประดับกระจก วิชาช่างรัก
วิชาช่างถม วิชาช่างบุ ซึ่งมีจุดประสงค์ของการศึกษาด้านความรู้เฉพาะวิชาในกลุ่มวิชา
ช่างเขียน วิชาช่างแกะ วิชาช่างปั้น วิชาช่างไม้ และวิชาช่างถม อย่างไรก็ตามมีข้อที่
น่าสังเกตว่าหลักสูตรนี้มีการกำหนดให้นักเรียนทุกคนศึกษาวิชาหัตถกรรมเบื้องต้น แล้วจึงเลือก
เรียนวิชาช่างวิชาใดวิชาหนึ่งใน 5 วิชา ตามความสนใจและความถนัด ซึ่งกำหนดให้นักเรียน
ศึกษาเป็นลำดับชั้นที่ 1-3 ในภาคปฏิบัติทั้งสิ้น

จึงกล่าวได้ว่าหลักสูตรการศึกษาระดับมัธยมศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนเป็นครั้งแรกของประเทศไทย ซึ่งนำภูมิปัญญาไทยด้านวิชาช่างสิบหมู่มาปรับปรุงให้เข้ากับการศึกษาในระบบโรงเรียนที่กำลังมีความเจริญอย่างยิ่ง ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

2.3 สภาพการสอนวิชาช่างสิบหมู่ การกำหนดหลักสูตรในข้อ 2.2

ดังกล่าวนี้ จึงทำให้เป็นแนวทางในการสอนของครู ซึ่งผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าครูใช้วิธีสอนวิชาช่างสิบหมู่โดยเริ่มจากการเตรียมความรู้พื้นฐานทางทัศนกรรมเบื้องต้น แล้วครูจึงสอนวิชาช่างสิบหมู่ โดยให้นักเรียนปฏิบัติงานช่างต่าง ๆ เช่น ครูสอนวิชาช่างเขียนก็สอนให้นักเรียนเขียนตัวอักษร ลอกรูปสถานที่เขียนลายกนก เครื่องอุปโภคและราชูปโภค ภาพไทย ฯลฯ ซึ่งเป็นการสอนให้นักเรียนเรียนรู้ความงาม ที่มา วิธีการสร้างงาน และการนำความรู้ไปใช้ในการออกแบบงานช่างของไทย การสอนจึงอาศัยหลักการสังเกตและใช้แรงมือประสานกับความคิดทำตามแบบอย่างของโบราณ เช่น เขียนรูปต่าง ๆ คือ ลายกนก พระอุโบสถ ชันภาพรามเกียรติ์ ราชรถ มุขบก เป็นต้น

ในส่วนของการกำหนดเวลาสอน การสอนวิชาดังกล่าวมีการสอนเป็นเวลา 6 วัน ต่อสัปดาห์ ตั้งแต่วันจันทร์ถึงวันเสาร์ เวลา 9.00-15.00 น. แต่เป็นที่น่าสังเกตว่ามีการสอนวิชาลายไทย วิชาช่างปั้น วิชาช่างไม้ และวิชาขึ้นรูป (ช่างถม) จากตารางสอน ซึ่งสอดคล้องกับหลักสูตรในกลุ่มวิชาช่างเขียน วิชาช่างปั้น วิชาช่างไม้ และวิชาช่างถม ยกเว้นวิชาช่างแกะ ที่มีได้ระบุวิชาไว้

ส่วนครูผู้สอนปรากฏหลักฐานว่ามี 2 กลุ่ม คือ ครูส่วนใหญ่มีสถานภาพเป็นสามัญชน และครูส่วนน้อยที่เคยรับราชการ มีบรรดาศักดิ์ เช่น

ครูช่างเขียน มีหลวงประเสริฐอักษร (พลอย) นายกัน นายสิทธิ์

ครูช่างปั้น มีนายหมอ นายเข็ม

ครูช่างไม้ มีขุนพิสิฐ นายโถม นายจัน

ครูช่างชั้นรูป (ช่างถม) มีนายหยุด นายวัน³⁰

2.4 สภาการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ เนื่องจากการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ในระบบโรงเรียนระยะแรกนี้ เป็นการศึกษาวิสามัญศึกษา และกระทรวงธรรมการยังมีได้มีการกำหนดอายุของผู้เรียน ดังนั้น นักเรียนของโรงเรียนหัตถกรรมจึงมีอายุที่แตกต่างกัน เช่น นักเรียนฝึกหัดอาจารย์หัตถกรรม จำนวน 5 คน คือ พระมิ่ง อายุ 34 ปี พระนอม อายุ 23 ปี นายสวัสดิ์ อายุ 17 ปี และนายสอน นายเขมี้ อายุ 13 ปี³¹ นักเรียนเหล่านี้ศึกษาวิชาช่างสิบหมู่สอดคล้องกับการสอนของครูในข้อ 2.3 เช่น นักเรียนสามารถผลิตผลงานได้ ซึ่งเป็นหลักฐานอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสำเร็จของการศึกษา คือนักเรียนโรงเรียนหัตถกรรมได้รับรางวัลหลายรางวัลจากการแสดงศิลปหัตถกรรมใน พ.ศ. 2455 ซึ่งกระทรวงธรรมการจัดขึ้นเป็นครั้งแรก เพื่อส่งเสริมวิชาอาชีพการหัตถกรรมประเภทต่าง ๆ เช่น ผลงานของวิชาช่างสิบหมู่ที่ได้รับรางวัล คือ

ประเภทโรงเรียน	ได้รับรางวัลที่ 2	จากผลงานวิชาช่างถม
	ได้รับรางวัลที่ 4	จากผลงานวิชาช่างเงิน
ประเภทบุคคล	ได้รับรางวัลที่ 3	จากผลงานวิชาช่างถม
		กรอบพระบรมรูปเงินถมดำ
	ได้รับรางวัลที่ 5	จากผลงานวิชาช่างปั้น
		รูปฤษีปั้นของนายเขมี้ อายุ 13 ปี

³⁰ เรื่องเดียวกัน.

³¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/8 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องนักเรียนสมัครเรียนที่โรงเรียนหัตถกรรมราชบูรณ (12 สิงหาคม 2455)

รูปข้างป็นของนายเฮง อายุ 13 ปี...³²

ผลงานของนักเรียนดังกล่าวข้างต้นเป็นหลักฐานอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า มีนักเรียนศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในโรงเรียนหัตถกรรมและศึกษาได้ผลดี จนกระทั่งสามารถแสดงฝีมือทางการช่าง เพื่อถ่ายทอดวิชาช่างสิบหมู่ที่ตนศึกษา ตลอดจนนำไปสร้างเป็นศิลปวัตถุหรือสินค้าได้อย่างดี

ผู้วิจัยจึงตั้งข้อสังเกตว่า การแสดงศิลปหัตถกรรมครั้งนี้ มีผลดีต่อการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในโรงเรียนหัตถกรรมอย่างยิ่ง และมีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับของประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาวินิจฉัย วิชาช่างถม วิชาช่างเงิน วิชาช่างปั้น ซึ่งผลงานดังกล่าวสามารถผลิตสินค้าแล้วขายได้ราคาดี เช่น "รูปฤๅษีปั้น รูปข้างป็น ขายได้ราคา 3 บาท ส่วนกรอบพระบรมรูปเงินขายได้ราคาสูงถึง 45 บาท"³³ ดังนั้น จากการที่กรอบพระบรมรูปเงินถมดำที่เป็นศิลปวัตถุ ซึ่งสร้างจากความรู้ของวิชาช่างสิบหมู่ เช่น วิชาช่างเขียน วิชาช่างถม วิชาช่างขึ้นรูป วิชาช่างแกะสลัก ฯลฯ สามารถขายได้ในราคา 45 บาท ในขณะที่ ใน พ.ศ. 2455 ครูของโรงเรียนหัตถกรรมราชบุรณได้รับเงินเดือนเดือนละ 20-30 บาท³⁴ ผู้วิจัยจึงมีข้อสังเกตว่าการศึกษาวินิจฉัยในโรงเรียนหัตถกรรมราชบุรณ ตั้งแต่ พ.ศ. 2455 จะต้องได้รับความนิยมไม่น้อยเลยจากประชาชน เนื่องจากประชาชนเห็นผลดีของการศึกษาว่า การศึกษาวินิจฉัยในระบบโรงเรียนสามารถนำความรู้ไปประกอบอาชีพทางการช่างที่มีรายได้ดี

³² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 17/2 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องรายงานการแสดงศิลปหัตถกรรม (18 ธันวาคม - 25 กุมภาพันธ์ 2455)

³³ เรื่องเดียวกัน.

³⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/10 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องครูโรงเรียนเพาะช่าง (26 สิงหาคม 2455 - 2 มิถุนายน 2458)

2.5 การประเมินผลการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ เนื่องจากการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ณ โรงเรียนหัตถกรรมราชบูรณ เริ่มต้นในปี พ.ศ. 2455 และมีหลักสูตรการศึกษา 3 ปี แต่จากหลักฐานของหลักสูตรหัตถกรรมฉบับแรกมิได้ระบุการประเมินผลไว้เลย อย่างไรก็ตามหลักฐานดังกล่าวได้ระบุว่า "...เมื่อสอบไล่ได้วิชาหัตถกรรมเบื้องต้นแล้ว จึงจะให้ไปเรียนวิชาหัตถกรรมประเภทอื่นตามนิสัยความถนัด..." ส่วนวิชาช่างสิบหมู่จะประเมินผลจากงานที่ครูสอนให้ทำแล้วปฏิบัติได้ถูกต้อง มีฝีมือประณีตและงดงาม เช่น วิชาช่างเขียนต้องผูกลายไทยได้ เขียนลายรดน้ำได้ หรือวิชาช่างแกะต้องแกะแม่พิมพ์ให้มีรายละเอียดและงาม เป็นต้น³⁵

2.6 อาชีพของผู้จบการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ เนื่องด้วยการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ณ โรงเรียนหัตถกรรมราชบูรณดำเนินการมาได้เพียง 1 ปีเท่านั้น ซึ่งตามแผนของการศึกษาได้กำหนดไว้ว่า ต้องการให้นักเรียนจบการศึกษาในเวลา 3 ปี มีจำนวนปีละ 40 คน รวมทั้งสิ้น 120 คน โดยมีได้ระบุว่าเป็นนักเรียนฝึกหัดอาจารย์หัตถกรรมหรือนักเรียนหัตถกรรม ทั้งนี้ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเป็นจำนวนรวมของนักเรียนที่จะจบการศึกษาจากโรงเรียนหัตถกรรมราชบูรณใน พ.ศ. 2457 เพื่อให้นักเรียนที่จบการศึกษาออกไปประกอบอาชีพช่างตามท้องถิ่นของตน เป็นการช่วยบำรุงวิชาช่างสิบหมู่ตามท้องถิ่น ซึ่งมีจำนวนน้อยและกำลังสูญหายจากประเทศสยาม ตามการคาดการณ์ของกระทรวงธรรมการ ดังที่กระทรวงธรรมการสำรวจสภาพอาชีพของชาวสยามในปี พ.ศ. 2453 เรื่องการหาเลี้ยงชีพ จากการสำรวจข้อมูล 11 มณฑลที่มีพลเมือง 3,676,399 คน ยกเว้น 7 มณฑล คือมณฑลกรุงเทพฯ มณฑลจันทบุรี มณฑลนครราชสีมา มณฑลปัตตานี มณฑลพายัพ มณฑลร้อยเอ็ด และมณฑลอุบลราชธานี ซึ่งประชาชนส่วนใหญ่เป็นเกษตรกร แต่ประชาชนที่ประกอบอาชีพจากวิชาช่างสิบหมู่ มีดังนี้

³⁵ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/14 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องโรงเรียนหัตถกรรมส่งหลักสูตรตารางสอน (2455)

ช่างทองเหลือง	1 คน
ช่างเงิน	14 คน
ช่างหล่อ	27 คน
ช่างทำเรือ	2,734 คน
ช่างทอง	3,955 คน
ช่างเหล็ก	4,214 คน
ช่างไม้	9,052 คน ³⁶

จากการสำรวจดังกล่าวข้างต้น ปรากฏว่า การประกอบอาชีพจากวิชาช่างสิบหมู่ ตามท้องถิ่นต่าง ๆ ประชาชนประกอบอาชีพช่างไม้มากที่สุด รองลงมา คือ ช่างเหล็ก ช่างทอง ช่างทำเรือ ช่างหล่อ ช่างเงิน และช่างทองเหลือง ซึ่งเป็นที่น่าเสียดายว่า กระทรวงธรรมการมิได้สำรวจอาชีพการช่างในมณฑลกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. 2453 ไว้ เช่น บ้านบาตร บ้านบุ บ้านช่างหล่อ บ้านพานถม เป็นต้น ซึ่งมณฑลกรุงเทพฯ เป็นเขตที่ตั้งของ โรงเรียนหัตถกรรมราชบูรณ ที่นำเอาวิชาช่างสิบหมู่มาสอนในระบบโรงเรียน และเริ่มมีบทบาททางการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนตั้งแต่ พ.ศ. 2455 เป็นต้นมา

อย่างไรก็ดีผู้วิจัยสังเกตว่าสภาพการประกอบอาชีพการช่างที่สำรวจใน พ.ศ. 2453 นั้น เป็นพื้นฐานทางสังคมไทยในเรื่องของการศึกษาวิชาอาชีพตามท้องถิ่นต่าง ๆ ที่ กระทรวงธรรมการได้นำมาเป็นแนวทางหนึ่ง เพื่อการกำหนดหลักสูตรหัตถกรรม พ.ศ. 2455 ให้สอดคล้องกับความต้องการของสยามในเวลานั้น ซึ่งมีผลในการปฏิบัติมาสู่การพัฒนาทางการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ณ โรงเรียนเพาะช่าง เมื่อ พ.ศ. 2456

³⁶ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร. 6 ศ. 10/14 เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องการจัดการศึกษาพิเศษมัธยมและอุดมศึกษา ตลอดไปจนความเห็นรวมยอด และการประมาณเงินเป็นที่สุดมาขอพระบรมราชวินิจฉัย และพระบรมราชานุญาต คราวที่ 2 พ.ศ. 2455 (19 พฤศจิกายน ร.ศ. 131)

สมัยที่ 2 การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน สมัยพัฒนาการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่
ในระบบโรงเรียน (พ.ศ. 2456-2475)

ถึงแม้ว่าในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีสภาพพื้นฐานทาง
การเมืองไม่ค่อยสงบเรียบร้อย เช่น เกิดกบฏ ร.ศ.130 และสถานการณ์ของสงครามโลก
ครั้งที่ 1 ก็ตาม แต่ปรากฏว่าเหตุการณ์ทางการเมืองดังกล่าวมิได้เป็นอุปสรรคอันใดต่อสภาพ
การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ณ โรงเรียนเพาะช่าง เนื่องจากว่ากระทรวง
ธรรมการเตรียมวางแผนการศึกษาทั้งหมดไว้แล้วตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 5 โดยทดลองจัด
การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ณ สโมสรช่าง จนกระทั่งเป็นโรงเรียนหัตถกรรมราชบูรณ ดังนั้น
กระทรวงธรรมการจึงมีความพร้อมในการจัดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนอย่าง
สมบูรณ์ตั้งแต่ พ.ศ. 2456 เป็นต้นมา ณ โรงเรียนเพาะช่าง ซึ่งผู้วิจัยได้วิเคราะห์สาเหตุ
ต่าง ๆ ที่ส่งผลให้มีการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ณ โรงเรียนเพาะช่าง ที่สอน
วิชาช่างสิบหมู่เป็นแห่งแรกในประเทศไทย

การวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลให้มีพัฒนาการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ณ โรงเรียน
เพาะช่างในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

เนื่องจากว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นสมัยการปรับปรุง
การศึกษาวิชาอาชีพในระบบโรงเรียน กระทรวงธรรมการจึงเร่งดำเนินการจัดการศึกษา
วิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ที่ได้ทดลองสอนมาแล้วตั้งแต่ พ.ศ.2450-2455 จนกระทั่ง
เป็นสถานศึกษาในระบบโรงเรียนประเภทวิสามัญศึกษา ที่มีชื่อเสียงทางวิชาช่างสิบหมู่ ณ
โรงเรียนเพาะช่างใน พ.ศ. 2456 ซึ่งผู้วิจัยวิเคราะห์ว่ามีปัจจัยหลายประการที่เป็นแรง
ผลักดันให้มีการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ณ สถานศึกษานี้ ตามที่มีการบันทึก
หลักฐานเอกสารทางประวัติศาสตร์ คือ

ประการที่หนึ่ง แนวพระราชดำริทางการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน
ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

มีหลักฐานที่เป็นพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ถึงพระยาอนุรักษราชมนเฑียร* เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2452 ซึ่งแสดงแนวพระราชดำริ
ทางการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในรัชกาลที่ 5 มีข้อความว่า

...ในการช่างแต่ก่อนเคยมีพระองค์ดิษฐ**...พระองค์ชจร***...ทำอะไรจึงได้
สำเร็จได้ทันอกทันใจ รู้สึกว่าเป็นคนมีฝีมือ นึกจะเล่นถาจะจริงอะไร เชื่อใจว่า
ทำได้...ครั้นเมื่อพระองค์เจ้าชจรตายเสียแล้ว เจ้าไปเป็นผู้บังคับการ [กรมช่าง
สิบหมู่]...เป็นแต่ นายควบคุมให้ไพร่ทำการ...การงานก็ติดไปหมด ความรู้สึกขาด
พระองค์ดิษฐฤาพระองค์ ชจรไม่หายเลย จนกระทั่งเดี๋ยวนี้ ความรู้สึกที่กำลังและ
อำนาจ...ในทางที่จะทำอะไร ๆ ให้สำเร็จ...จนบัดนี้ไม่รู้จักลืม...ที่ข้าร้าย...
เพิ่งเกิดขึ้นในปีนี้... การช่างสิบหมู่จะประทุไปทางไรไม่รู้... จะหาคนก็คงหาคน
อย่างพระองค์ดิษฐพระองค์ชจร...ไม่มี...ช่างเขียน ช่างปั้น ช่างหล่อ ตายหมด
ถายังอยู่...³⁷

* หม่อมราชวงศ์ปุ้ม มาลากุล โอรสองค์ที่ 2 ของพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นปราบปรปักษ์
ใน พ.ศ. 2441 เป็นผู้บัญชาการกรมช่างสิบหมู่ ในรัชกาลที่ 6 สถาปนาเป็นเจ้าพระยา-
ธรรมาธิกรณาธิบดี อธิบดีกรมศิลปากร เสนาบดีกระทรวงวัง

** พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ ผู้บัญชาการกรมช่างสิบหมู่ ในรัชกาลที่ 5 ก่อน
พระองค์เจ้าชจรจรัสวงศ์

*** พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชจรจรัสวงศ์ สถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ
กรมหมื่นปราบปรปักษ์ ผู้บัญชาการกรมช่างสิบหมู่ ในรัชกาลที่ 5

³⁷ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยา
ธรรมาธิกรณาธิบดี (ม.ร.ว. ปุ้ม มาลากุล) (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเซชม, 2485),
หน้า 105-108.

พระราชหัตถเลขาข้างต้นแสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริว่า ในเวลานั้นไม่มีข้าราชการที่มีความสามารถ และมีมือในวิชาช่างสิบหมู่ ดังเช่น พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ และพระองค์เจ้าจรจรัสวงศ์ ผู้สร้างสรรค์ผลงานช่างสิบหมู่ที่มีชื่อเสียงมากในรัชการที่ 4-5 เช่น พระองค์เจ้าประดิษฐวรการทรงสร้าง เทวดาท่อ โลหะกะไหล่ทอง ในพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท³⁸ ส่วนพระองค์เจ้าจรจรัสวงศ์ ทรงแกะงาช้างเป็นพระราชนิพนธ์³⁹ เป็นต้น บุคคลที่มีความสามารถเช่นนั้นไม่มีแล้ว อีกทั้งข้าราชการในกรมช่างสิบหมู่ที่เป็นช่างเขียน ช่างปั้น ช่างหล่อ ก็ไม่มีเช่นกัน ก่อให้เกิดความขาดแคลนข้าราชการในกรมช่างสิบหมู่ที่จะสร้างสรรค์งานช่างสิบหมู่ให้ประสบผลสำเร็จตามพระราชประสงค์

ในประเด็นปัญหาการขาดแคลนข้าราชการที่มีความรู้วิชาช่างสิบหมู่ ของกรมช่าง-สิบหมู่ในปลายรัชกาลที่ 5 นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริว่า ควรมีการถ่ายทอดวิชาช่างสิบหมู่แก่บุคคลรุ่นต่อไป เพื่องานราชการของกรมช่างสิบหมู่จะได้ดำเนินงานให้ประสบผลสำเร็จตามพระราชประสงค์ ดังนั้นใน พ.ศ. 2453 เมื่อพระยา-วิสุทธสุริยศักดิ์ ปลัดทูลฉลองของกระทรวงธรรมการ ได้กราบบังคมทูลพระกรุณา เพื่อรายงาน การจัดการโรงเรียนช่าง ที่กรมศึกษาธิการได้ทดลองการจัดการศึกษาบำรุงวิชาช่างสิบหมู่ ณ สโมสรช่างมาแล้วนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีพระราชดำริเห็นชอบ กับการจัดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ของกรมศึกษาธิการ ตามหนังสือเลขที่ 20/787 ลงวันที่ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2453 หลักฐานนี้แสดงให้เห็นถึงแนวพระราชดำริทางการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ของพระองค์ว่า วิชาช่างสิบหมู่เป็นวิชาสำคัญและ เกิดการขาดแคลนข้าราชการในกรมช่างสิบหมู่ ตลอดจนสมควรที่จะจัดการศึกษา จึงทรงสนับสนุนให้กรมศึกษาธิการจัดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ต่อไป พร้อมกับรัฐบาลก็จะช่วยส่งเสริมในการสร้างอาคารเรียนที่เป็น โรงงาน เพื่อให้เด็กเรียนฝึกงานช่าง แต่การดำเนินงานดังกล่าว กรมศึกษาธิการยังไม่

³⁸ วิทยุ พัฒนาคันเงิน, ชีวิตไทย : ช่างสิบหมู่ หน้า 111.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 36.

สามารถดำเนินการตามพระราชประสงค์ในพระองค์ให้สำเร็จ ทั้งนี้เพราะว่าในเวลา
2 เดือนต่อมา ก็สิ้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ประการที่สอง แนวพระราชดำริทางการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน
ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงความสำคัญของวิชาช่างสิบหมู่
ที่มีส่วนในการส่งเสริมความเป็นเอกลักษณ์ของชาติไทย ซึ่งปรากฏในพระราชนิพนธ์ตอนหนึ่ง
ของบทเสภาสามัคคีเสวก ตอนที่ 3 วิเศษกรรมมา ที่มีข้อความว่า

...แต่ชาติใดรุ่งเรืองเมืองสงบ	ว่างการรบอริพลอันล้นหลาม
ย่อมจำนงศิลปะสง่างาม	เพื่ออร่ามเรืองระยับประดับประดา...
เพราะการช่างนี้สำคัญอันวิเศษ	ทุกประเทศศานาทั้งน้อยใหญ่
จึงยกย่องศิลปะกรรมนั้นทั่วไป	ศรีวิไลวิลาศดีเป็นศรีเมือง...
แต่กรุงไทยศรีวิไลทันเพื่อนบ้าน	จึงมีช่างชำนาญวิเลชา
ทั้งช่างปั้นช่างเขียนเพียรวิชา	อีกช่างสถาปนาถุกทำนอง
ทั้งช่างรูปะพรรณสุวรรณเก็จ	ช่างประดิษฐ์วิเศษตาสง่าผ่อง
อีกช่างถมลายลักษณะจำลอง	อีกช่างของเชิงรัตนะประกกร
ควรไทยเราช่วยบำรุงวิชาช่าง	เครื่องสำอางแบบไทยสโมสร
ช่วยบำรุงช่างไทยให้ถาวร	อย่าให้หย่อนกว่าเขาเราจะอายุ... ⁴⁰

จากพระราชนิพนธ์ข้างต้น แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงตระหนักถึงคุณค่าของวิชาช่างไทยที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ซึ่งแสดงให้เห็น
ความเป็นมาและความเจริญรุ่งเรืองของประเทศสยามมาแต่โบราณ จึงทำให้ช่างสามารถ
แสดงภูมิปัญญาไทยด้านการช่างอย่างหลากหลายและงดงาม เช่น ช่างปั้น ช่างเขียน ช่างทอง

⁴⁰ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชนิพนธ์บทเสภาสามัคคีเสวก
(พระนคร: มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2502), หน้า 14-15.

ช่างถม เป็นต้น ซึ่งพวกเราชาวไทยควรให้ความสำคัญและทำนุบำรุงไว้เป็นสมบัติเช่นเดียวกับที่นานาประเทศเห็นคุณค่าและรักษาศิลปะของตน ตามนัยดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าวิชาช่างไทยหมายถึงวิชาช่างสิบหมู่ ทั้งนี้เพราะว่ามีจอมรัตนรักษ์ผู้เป็นนายทหารมหาดเล็กหลวงในรัชกาลที่ 6 ได้กล่าวถึงแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เกี่ยวกับการศึกษาของชาติที่มีความตอนหนึ่งว่า

... วิชาช่างสิบหมู่ของไทยเรานั้น มีกันมาตั้งแต่สมัยโบราณ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบดีว่าเป็นสิ่งที่มีค่ายิ่งสำหรับบ้านเมือง และถ้าไม่หาทางป้องกันไว้ต่อไป ช่างเหล่านี้จะหมดลงไปทุกที จนผลสุดท้ายจะหาช่างฝีมือไม่ได้จนคนเดียว... แม้จะได้มีการถ่ายทอดวิชาให้แก่ลูกหลานกันอยู่บ้าง แต่ก็ทำมาหาเลี้ยงกันได้ยาก... มีอยู่ทางเดียวคือ พระเจ้าแผ่นดินทรงเลี้ยงไว้เท่านั้น... ให้เป็นข้าราชการและมีเงินเดือนเป็นค่าเลี้ยงชีพได้เพียงพอ...⁴¹

จากหลักฐานข้างต้น ผู้วิจัยพิจารณาความหมายวิชาช่างไทยว่า มีนัยเดียวกันกับวิชาช่างสิบหมู่ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงแนวพระราชดำริเกี่ยวกับการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน เมื่อเสด็จทรงเปิดโรงเรียนเพาะช่างใน วันที่ 7 มกราคม พ.ศ. 2456 พระราชดำรัสว่า

... เราเห็นว่าศิลปวิชาช่างเป็นสิ่งสำคัญอันหนึ่ง ซึ่งสำหรับแสดงให้ปรากฏว่าชาติได้ถึงซึ่งความเจริญเพียงใดแล้ว วิชาช่างแลฝีมือการช่างทั้งสองอย่างนี้เป็นเครื่องแสดงความงามแลความประณีตซึ่งจะมีได้เป็นได้แต่ในประเทศบ้านเมืองที่สงบ-ราบคาบและมีการปกครองเป็นอันดี... ประชาชนได้รับความสงบร่มเย็น... จึงมีเวลาคิดแลบำรุงความงามความประณีตให้เป็นที่น่าสรรเสริญวัตถุที่ประณีตงามได้แก่ การเขียน การปั้น แลการสร้าง... เป็นสิ่งที่ต้องการเวลาตรึกตรองและ

⁴¹ จอมรัตนรักษ์, พระราชกรณียกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องการศึกษาของชาติ ตอนที่ 2 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2513), หน้า 278-280.

เวลาทำนาน ๆ จึงจะสำเร็จได้... ความเจริญในวิชาช่างจึงเป็นเครื่องวัด
 ความเจริญแห่งชาติ... วิชาช่างของเราเราก็ชวนจะล้มเสียหายหมด ไปหลงเพลินแต่
 จะเอาอย่างของคนอื่นเขาถ่ายเดียว... แท้จริงวิชาช่างเป็นวิชาพื้นเมือง จะคอย
 แต่เอาอย่างของคนอื่นถ่ายเดียวไม่ได้... ที่ภูกันนั้นควรเราจะแก้ไขพื้นวิชาของ
 เราเอง ให้ดีขึ้นตามความรู้แล้ววัตถุดิบเกิดขึ้นใหม่ตามสมัย... แลได้เคยปรารภกับ
 เจ้าพระยาพระเสด็จแล้วผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องด้วยการศึกษาที่จะให้วิชาช่างไทยของ
 เราตั้งขึ้นใหม่จากพื้นเดิมของเราแล้วแลขยายให้แตกกิ่งก้านสาขางอกงามยิ่งขึ้น
 เปรียบเหมือนเอาพันธุ์พืชของเราเองมาปลูกลงในพื้นแผ่นดินของเราแล้วบำรุงให้
 เติบโตงอกงาม... เราจึงได้ให้ชื่อโรงเรียนนี้ว่า โรงเรียนเพาะช่าง... ขอให้
 โรงเรียนเพาะช่างของไทยซึ่งได้เริ่มทำการปลูกเพาะช่างขึ้นแล้วนั้น งอกงามแล
 แตกกิ่งก้านสาขา เพลิดเพลินออกผลทำความเจริญให้แก่ชาติบ้านเมืองเราตลอดไป
 ในบัดนี้แลเมื่อหน้าเกิด...⁴²

พระราชดำรัสตอบเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เสนาบดีกระทรวงธรรมการ
 เมื่อวันเปิดโรงเรียนเพาะช่างนั้น แสดงให้เห็นถึงแนวพระราชดำริทางการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่
 ในระบบโรงเรียนอย่างชัดเจน ซึ่งพระองค์มีพระราชดำริว่า วิชาช่างไทยเป็นหลักฐานทาง
 ประวัติศาสตร์ที่แสดงความเจริญของชาติไทย ที่มีความเป็นมาจากพื้นฐานทางการเมือง
 การปกครองและสังคมของชาติที่เจริญมานานแล้ว แต่ชาวไทยส่วนใหญ่ไม่ได้ให้ความสำคัญ
 ซึ่งเป็นปัญหาอย่างหนึ่งของชาติที่ควรแก้ไข ดังนั้นพระองค์จึงทรงดำริให้กระทรวงธรรมการ
 จัดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ณ โรงเรียนเพาะช่างเพื่อเพาะวิชาสิบหมู่ให้แก่
 ชาวไทยในประเทศไทย อันเป็นภูมิปัญญาของไทยด้วยวิธีการทันสมัย คือการศึกษาในระบบ-
 โรงเรียน ซึ่งทำให้วิชาช่างสิบหมู่เป็นรากฐานความเจริญของวิชาช่างไทยแต่ละสาขาต่อไป

⁴² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.50.2/20 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ
 กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องรายงานการเปิดโรงเรียนเพาะช่าง (7 มกราคม 2456)

อนึ่ง การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนสมัยรัชกาลที่ 6 นี้เป็นผลอย่างหนึ่ง ที่สืบเนื่องมาจากพระราชนิยมของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงประกาศ ชักชวนให้ราษฎรสร้าง โรงเรียนแทนการสร้างวัดประจำรัชกาล ตามโบราณราชประเพณี ใน สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 5) ดังมีประกาศเมื่อวันที่ 27 กรกฎาคม พ.ศ. 2454 ความว่า

...ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงธรรมการประกาศพระราชนิยมให้ ทราบทั่วกันว่า ถ้าผู้ใดมีจิตศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาประสงค์จะบำเพ็ญ- กุศลให้เป็นผลานิสงส์ดีจริงแล้ว ก็ควรจะถือเอาการสร้างโรงเรียนว่าเป็นการ กุศลที่จะพึงกระทำอันหนึ่งได้...⁴³

พระราชนิยมการสร้างโรงเรียนแทนวัดประจำรัชกาลนี้ เป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลให้ กระทรวงธรรมการมีงบประมาณการสร้างโรงเรียน เริ่มดำเนินการสร้างโรงเรียน หัตถกรรมบูรณะใน พ.ศ. 2454 ด้วยเงินบริจาคของราษฎร จำนวน 28,000 บาท⁴⁴ งบประมาณสร้างโรงเรียนดังกล่าวทำให้มีสถานศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนอย่าง ถาวรเพราะมีสถานที่เป็นเอกเทศ ซึ่งสามารถดำเนินการเรียนการสอนได้สะดวกขึ้น การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนจึงมีต้นกำเนิดที่โรงเรียนหัตถกรรมราชบูรณะ ซึ่ง ในปี พ.ศ. 2456 เรียกกันว่าโรงเรียนเพาะช่าง อันเป็นผลของการดำเนินงานตามแนว พระราชดำริทางการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัว

⁴³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 44/1 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง- ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องรายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 4 ประจำปี 2454 (2454)

⁴⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/5 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง- ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องดำริสร้างโรงเรียนเพาะช่าง (16 กุมภาพันธ์ 2454 - 21 ตุลาคม 2456)

นอกจากนี้ การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวชักชวนให้ประชาชนและนักเรียนทราบทั่วกันในงานแสดงศิลปหัตถกรรม พ.ศ. 2455 ว่าอาชีพการช่างหัตถกรรมมิใช่อาชีพที่ต่ำ หากช่างเอาใจใส่ในอาชีพการช่างอย่างดีแล้ว พระองค์ก็จะส่งเสริมบุคคลนั้นเช่นข้าราชการอื่น ๆ ดังพระราชดำริสเปิดงานการแสดงศิลปหัตถกรรมครั้งแรก เมื่อวันที่ 3 มกราคม พ.ศ. 2455 ว่า

...การวิชาช่างต่าง ๆ นั้น...เป็นทางที่จะหาเลี้ยงชีพได้ดี... การหาเลี้ยงชีพในทางหัตถกรรมเราผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดินก็กล่าวยืนยันได้ว่าไม่เป็นการเลวทรามกว่าเป็นเสมียนหรือเป็นข้าราชการดังที่คนเป็นอันมาก ยังสำคัญผิดอยู่นั้นเลย คงจะได้รับความยกย่องชูปเลี้ยงเช่นกัน ถ้าตั้งตนให้เป็นหลักฐานมั่นคงในทาง... ศิลปการ... เราก็คงจะตั้งให้เป็นขุนน้ำขุนนางได้... มีตัวอย่างปรากฏมาแล้วหลายราย...⁴⁵

แนวพระราชดำรินี้ในรัชกาลที่ 6 แสดงให้เห็นถึง พระราชดำริเกี่ยวกับอาชีพการหัตถกรรมการช่าง ที่มีได้เร็วกว่าการเป็นเสมียน หรือข้าราชการ ซึ่งจะได้รับการยกย่องเช่นข้าราชการที่มีบรรดาศักดิ์ต่าง ๆ ในกรมช่างสิบหมู่ กระทรวงวัง อาทิ

ช่างปั้น	หลวงเทพรจนา
ช่างสลัก	หลวงวิจิตรบรรจง
ช่างหุ่น	หลวงเทพยนต์
ช่างไม้สูง	หลวงวิจิตรรจนา ขุนเทพวิจิตร
ช่างรัก	ขุนสุวรรณนิมิตร หมื่นรักราช
ช่างแกะ	ขุนสกลประดิษฐ์
ช่างเหล็ก	ขุนสารพัดช่าง หมื่นสาตราทิพ

⁴⁵ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 17/2 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง-
ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องรายงานการแสดงศิลปหัตถกรรม (18 ธันวาคม -
25 กุมภาพันธ์ 2455)

ช่างอังกฤษ หลวงประเสริฐสุวรรณกิจ ขุนประสิทธิสรพการ⁴⁶

จากพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวข้างต้น และการส่งเสริมข้าราชการที่มีความชำนาญในวิชาช่างสิบหมู่ให้มีบรรดาศักดิ์เช่นข้าราชการอื่น ๆ ตลอดจนหลักฐานอื่น ๆ ที่กล่าวแล้วย่อมแสดงให้เห็นถึงแนวพระราชดำริทางการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนได้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นามของโรงเรียนที่ได้รับพระราชทานนามว่า “โรงเรียนเพาะช่าง” ที่มุ่งเพาะวิชาช่างสิบหมู่ให้เยาวชนเป็นช่างไทยในประเทศสยาม

ประการที่สาม แนวคิดทางการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนของ
เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี

เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เดิมคือ พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ (หม่อมราชวงศ์เปี้ย มาลากุล) เป็นบุตรชายคนแรกของพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นปราบปรปักษ์ ผู้บังคับบัญชากรมช่างสิบหมู่ในสมัยรัชกาลที่ 5 พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษาธิการ และปลัดทูลฉลองของกระทรวงธรรมการ ระหว่าง พ.ศ. 2445-2454 และมีบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เมื่อดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. 2454-2458

เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เป็นนักการศึกษาที่มีบทบาทสำคัญยิ่งในการวางแผนการศึกษา ให้กรมศึกษาธิการจัดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน เริ่มต้นจากการวางแผนการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ที่เป็นการศึกษาศิลปศาสตร์ด้านการหัตถกรรมตามโครงการศึกษา พ.ศ. 2441 ซึ่งจะจัดให้มีการศึกษาชั้นสูงทางด้านอาชีพการช่างในโรงเรียนการช่างหัตถกรรม แต่กระทรวงธรรมการมีความจำเป็นที่จะต้องจัดการศึกษาในระดับมูลศึกษาและประถมศึกษาก่อน ตลอดจนจัดการศึกษาชั้นสูงด้านอาชีพอื่น ๆ ตาม

⁴⁶ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร. 6 ว. 9/1 เอกสาร รัชกาลที่ 6 กระทรวงวัง เรื่องยกกรมช่างมารวมอยู่ในกรมศิลปากร (16 เมษายน 2454 - 28 สิงหาคม 2456)

ความต้องการของหน่วยงานต่าง ๆ ดังนั้น แนวความคิดทางการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีจึงยังมีได้ดำเนินการ จนกระทั่งปี พ.ศ. 2450 - 2454 กรมศึกษาธิการจึงดำเนินการจัดการศึกษาตามแนวคิดทางการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ของพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ณ สโมสรช่าง และเริ่มเป็นการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ณ โรงเรียนหัตถกรรมราชบูรณตามหลักสูตรการหัตถกรรมใน พ.ศ. 2455 จนในที่สุดเมื่อวันที่ 7 มกราคม พ.ศ. 2456 ประชาชนก็รู้จักโรงเรียนดังกล่าวนี้กันทั่วไปว่า โรงเรียนเพาะช่าง

เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีตระหนักถึงความสำคัญและความจำเป็นในการศึกษาวิชาอาชีพการช่างหัตถกรรมพื้นเมืองของไทย ซึ่งเป็นภูมิปัญญาไทยมาตั้งแต่โบราณที่การวิจัยนี้เรียกว่าวิชาช่างสิบหมู่ ดังที่พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์กราบบังคมทูลพระกรุณา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องการบำรุงวิชาช่าง มีความว่า

...วิชาช่างที่นับว่าเสื่อมก็คือ ฝ่ายทางอินตัสตรีและเมียทางอินตัสตรี คือการช่างที่เปบาทงหาเลี้ยงชีพลดน้อยถอยลง ก็เปบาทงเหตุให้ทางอาร์ต คือฝีมือที่จะทำประณีตและดีถอยตามลงไปด้วย เพราะว่าเมื่องานยิ่งน้อยลง ผู้ที่จะฝึกหัดก็น้อยลง ความชำนาญของผู้ที่ทำก็เสื่อมลง เหตุฉะนั้นจึงปรากฏว่าการช่างบางอย่างของเราแม้แต่ที่เหลืออยู่ ฝีมือก็เลวลงไปกว่าแต่ก่อน หรือหากจะตั้งใจทำโดยเปบาทงราชการหรืออะไร ก็เจมาแต่ครั้งเดียวแล้วก็เลิก วิชานั้นก็เสื่อมถอยลง... ด้วยเหตุความเปลี่ยนแปลงธรรมเนียม เปบาทงต้นว่า ธรรมเนียมในพื้นเมืองของเรา แต่ก่อนใช้ล้านหน้าด้วยขันและถาด ขันล้านหน้าก็เป็นสินค้า ผู้ที่จน ๆ ใช้ขันทองเหลือง วิชาช่างบุและช่างหล่อก็เป็นอินตัสตรี ผู้ที่มีเงินก็ใช้ขันเงินขันไก่อ่ ขันถม ขันทอง ขันลงยา วิชาช่างเงินทองรูปพรรณ วิชาช่างถม เปบาทงต้นก็เป็นอินตัสตรี มาบัดนี้ธรรมเนียมเปลี่ยนแปลงอย่างฉริ่ง ไม่ใช่เปลี่ยนแปลงธรรมเนียม เปลี่ยนวัตถุที่ใช้ด้วยมีเครื่องถ้วย เครื่องแก้วต่าง ๆ เพราะซื้อหาได้ถูก และสะดวกกว่า...⁴⁷

⁴⁷ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/3 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง-ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องรายงานจัดการโรงเรียนช่าง (10 สิงหาคม 2453)

แนวคิดการบำรุงวิชาช่างของพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ แสดงให้เห็นถึงแนวคิดทางการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ของท่านที่สืบเนื่องมาจากพื้นฐานทางสังคม การปกครอง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมไทย อันประกอบด้วยวิถีชีวิตไทยที่มีการผลิตวัตถุ เครื่องใช้ต่าง ๆ และพัฒนาให้ประณีตมากขึ้น เช่นการสร้างวัด ซึ่งผู้สร้างใช้ความรู้จากวิชาช่างหลัก วิชาช่างเขียน วิชาช่างรัก วิชาช่างปิดทอง หรือการผลิตเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น ชัน ซึ่งผู้ผลิตผลิตจากความรู้ของวิชาช่างทองเหลือง วิชาช่างเงิน วิชาช่างหล่อ วิชาช่างบุ วิชาช่างทอง วิชาช่างถม วิชาช่างลงยา ฯลฯ แนวคิดจากความเป็นมาของวิชาช่างไทยเหล่านี้ มีอิทธิพลต่อแนวความคิดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี

ดังนั้น แนวความคิดทางการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี จึงปรากฏหลักฐานทางการศึกษาหัตถกรรม คือโรงเรียนหัตถกรรมราชบูรณ ใน พ.ศ. 2455 ซึ่งได้รับพระราชทานนามจากรัชกาลที่ 6 ว่า โรงเรียนเพาะช่าง ในปี พ.ศ. 2456 ตามหลักฐานรายงานการเปิดโรงเรียนเพาะช่างของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ซึ่งกราบบังคมทูลพระกรุณาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 7 มกราคม พ.ศ. 2456 มีความว่า

... การศึกษาความรู้สามัญเรียนความรู้อันเป็นกลางนั้น ได้เจริญขึ้นแล้ว แต่ความรู้ซึ่งประชาชนได้เล่าเรียนนั้นก็เปรียบดังได้แต่เครื่องมือมาไว้ใช้สำหรับทำการงานเท่านั้น ยังหาได้มีวิชาความรู้ที่จะใช้เครื่องมือเหล่านั้นทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดให้สำเร็จรูปขึ้นไม่ การศึกษาวิชาพิเศษเฉพาะสิ่งเฉพาะอย่าง จึงเป็นของต้องการอย่างยิ่ง ซึ่งจะต้องบำรุงให้เกิดขึ้น ได้แก่ การฝึกหัดศิลปการหัตถกรรม... กระทรวงธรรมการเชื่อมั่นว่าถ้าได้จัดการตั้งโรงเรียนฝึกหัดการหัตถกรรมให้เป็นหลักถานยิ่งขึ้นก็จะเป็นประโยชน์แท้จริง... จึงทรงโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามโรงเรียนนี้ว่า โรงเรียนเพาะช่างให้เป็นอนุสาวรีย์ที่ระลึกในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว... และหวังด้วยเกล้าฯ ว่าวิชาช่างที่จะได้เพาะปลูกขึ้นในโรงเรียนนี้คงจะแตกดอกออกผลออกงามให้เป็นประโยชน์แก่ประชาชนในบ้านเมือง โดยไม่รู้ลี้ลับ ประดุจ

นามโรงเรียน...⁴⁸

จากคำกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี แสดงให้เห็นว่า กำเนิดของโรงเรียนเพาะช่างมีแนวความคิดมาจากการศึกษาพิเศษเฉพาะสิ่งเฉพาะอย่าง ซึ่งประชาชนควรเล่าเรียนต่อจากวิชาสามัญที่มีความเจริญมาแล้ว ความรู้พิเศษดังกล่าว คือ การศึกษาฝ่ายหัตถกรรมที่มีการศึกษาในระบบโรงเรียน ณ โรงเรียนเพาะช่าง ซึ่งจะเป็นสถานศึกษาเพาะช่างหลายสาขา เพื่อให้ประชาชนนำความรู้ไปประกอบอาชีพการช่างอย่างไทย ได้อย่างแพร่หลาย

อนึ่ง ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า แนวคิดทางการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ปรากฏเป็นหลักฐานทางการศึกษาของไทย ณ โรงเรียนเพาะช่าง ในขณะที่ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ระหว่าง พ.ศ. 2454-2458 โดยที่เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ดำเนินการทดลองจัดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ณ สโมสรช่างของสภามัคยาจารย์สมาคมในความดูแลของกรมศึกษาธิการ ซึ่งมีเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ดำรงตำแหน่งเป็นนายกสมาคม อธิบดีกรมศึกษาธิการ และปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการในเวลาเดียวกัน ตั้งแต่ พ.ศ. 2445-2454 จึงทำให้เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีทดลองจัดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ณ สโมสรช่าง ประสบผลดีตามแนวคิดของท่าน จนกระทั่งสามารถจัดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนสำเร็จใน พ.ศ. 2456 ดังที่ท่านกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องรายงานการจัดการโรงเรียนช่างใน พ.ศ. 2453 มีความว่า

...ส่วนความเห็นต่อไปข้างหน้านั้น เห็นด้วยเกล้าว่าตามวิธีการนี้ [การจัดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ของสโมสรช่าง] น่าจะเป็นทางบำรุงวิชาช่างให้เจริญได้ เพราะเป็นการอุดหนุนอยู่ 3 ประการ คือสโมสรช่างจะเป็นนายหน้าสำหรับเพน

⁴⁸ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/20 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องรายงานการเปิดโรงเรียนเพาะช่าง (7 มกราคม 2456)

ปากเสียงช่วยพาลินค้าที่เขาทำอยู่ในพื้นเมือง ให้มีชื่อเสียงที่จะซื้อหาได้คล่องหรือ
มาจ้างได้งานทำ หรือมาขอตัวช่างไปทำงาน... จะคิดช่วยจัดให้การทำงานที่ทำ
ไม่ต่ำกว่าฝีมือเดิม... เป็นการบำรุงวิชา คือหาช่างที่จะให้มีคนเข้าฝึกหัดเพิ่มเติม
การฝึกหัดวิชาช่างจึงเห็นด้วยเกล้าว่าจะไม่มีทางใดดีกว่าที่แลเห็นอยู่เดี๋ยวนี้
[พ.ศ. 2453]...⁴⁹

ความคิดเห็นเรื่องผลการทดลองจัดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ณ สโมสรช่างดังกล่าว
ข้างต้น ที่เป็นจุดกำเนิดของการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ณ โรงเรียนหัตถกรรม
ราชบูรณ จนในที่สุดคือโรงเรียนเพาะช่าง ซึ่งผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าเป็นผลทางการศึกษาที่สืบเนื่อง
มาจากเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีมีแนวความคิดทางการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบ-
โรงเรียน

ประการที่สี่ ความเจริญทางการศึกษาวิชาช่างในระบบโรงเรียนของต่างประเทศ

ในระหว่าง พ.ศ. 2441-2445 กระทรวงธรรมการเตรียมจัดการศึกษาสำหรับชาติ
ที่มีผลในโครงการศึกษา พ.ศ. 2445 ซึ่งกระทรวงธรรมการได้ส่งข้าราชการไปศึกษาดูงาน
การจัดการศึกษาของต่างประเทศ เพื่อเป็นแนวทางในการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน
ตามวิทยาการทางการศึกษาศสมัยใหม่ ในการดูงานการศึกษาวิชาอาชีพการช่างในระบบโรงเรียน
กระทรวงธรรมการได้ส่ง นายสนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี)
ไปตรวจการศึกษา 2 ครั้งใน พ.ศ. 2441 ณ ประเทศอินเดีย และ พ.ศ. 2445
ณ ประเทศญี่ปุ่น ซึ่งเป็นแนวทางในการจัดวิธีการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน
ณ โรงเรียนเพาะช่าง โดยนายสนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา บันทึกรายงานการศึกษาวิชาช่าง
ในระบบโรงเรียนของประเทศอินเดีย เมื่อ พ.ศ. 2441 ว่า

⁴⁹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/3 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง-
ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องรายงานจัดการโรงเรียนช่าง (10 สิงหาคม 2453)

...อีกพวกหนึ่งเป็นโรงเรียนสรวรช่าง เรียกว่า Industrial school มีโรงเรียนช่างไม้, ช่างเหล็ก, ทอง, เงิน, ช่างแกะ, ช่างปั้น ฯลฯ เพื่อราษฎรที่ยากจนได้แต่วิชาหนังสือไปหนิดหนอยหากการทำไม่ได้ ฝีมือในทางทำมาหากินก็ไม่มี จัดตั้งโรงเรียนชนิดนี้ขึ้นเพื่อจะให้วิชาสำหรับทำมาหากินแก่ชนจำพวกหนึ่ง และให้การช่างต่าง ๆ ของเมืองดีขึ้น ชักจูงให้สินค้าแพร่หลาย ถ้าเมืองเรามีโรงเรียนชนิดนี้มากไม่ช้าไม่นานการช่างทั้งปวงจะหลุดออกจากมือจีนเข้ามาอยู่ในมือไทยอย่างเดิม

ในมณฑลป็นจายมีโรงเรียนชนิดนี้ 7 โรงเรียน...โรงเรียนชนิดนี้กรมศึกษาธิการได้จัดหลักสูตรขึ้น...มีการเรียนวิชาหนังสือหนิดหนอย และมีการสอบไล่เป็นชั้นให้ปกาสณียบัตร...⁵⁰

ส่วนแนวทางการศึกษาวิชาช่างในระบบโรงเรียนของประเทศไทยนั้นเมื่อ พ.ศ. 2445 นั้น กระทรวงธรรมการได้ส่งหลวงไพศาลศิลปศาสตร์ (นายสนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ขุนอนุกิจวิธูร กับนายอ่อน ไปตรวจดูการศึกษา ซึ่งหลวงไพศาลศิลปศาสตร์รายงานการศึกษาตั้งกล่าวแก่พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ อธิบดีกรมศึกษาธิการ เมื่อวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2445 มีความตอนหนึ่งว่า

...6. โรงเรียนศึกษาพิเศษต่อประถมและมัธยม

(ก) โรงเรียนหัตถกรรมชั้นต้น ซึ่งนับเป็นโรงเรียนประถมศึกษาพิเศษ ชั้นต้นจะตั้งขึ้นแต่ลำพังก็ได้ หรือตั้งขึ้นในโรงเรียนประถมศึกษาสามัญ

ส่วนวิชาที่จะเรียนและกำหนดเวลาเล่าเรียน...จะต้องเรียนธรรมจริยา เลข ยี่ออเมตรี นิสิกส์ เคมีมิสตรี้ วาดเขียน และวิชาช่างอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นสำคัญในการทำกินของราษฎรในบ้านเมืองนั้น ๆ กับตั้งให้มีการฝึกหัดทำใน

⁵⁰ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5 ศ.2/7 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องรายงานนายสนั่น เรื่องการตรวจการศึกษาในประเทศไทยอินเดีย ร.ศ. 117 (27 ตุลาคม 117 - 20 มิถุนายน 122)

โรงงานจริง ๆ ด้วย กำหนดเพียง 6 เดือนเป็นอย่างน้อย 4 ปี เป็นอย่างมาก ... จะเชิญผู้มีชื่อในวิชาช่างนั้น ๆ ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในที่นั้น ๆ ให้เป็นกรรมการจัดการโรงเรียนด้วย

ในโรงเรียนที่ตั้งขึ้นแต่ลำพัง มักมีเวลาเรียน 3 ปี ที่เป็นแผนกหนึ่งของโรงเรียนประถมศึกษาสามัญก็มีวิชาช่างเพิ่มเข้าไปสุดท้าย...

ส่วนโรงเรียนช่างชั้นกลาง ซึ่งนับเป็นโรงเรียนประถมศึกษาพิเศษชั้นสูง กับโรงเรียนช่างชั้นสูง ซึ่งนับเป็นมัธยมศึกษาพิเศษนั้น ก็ต่างกันเป็นหลายชนิด เป็นช่างทำของรูปพรรณด้วยแร่ต่าง ๆ ช่างต่อเรือ ช่างไม้ ช่างปั้น ช่างทำเครื่องมือ เป็นต้น วิชาเรียนกำหนด [เหมือนกับ] วิชาพิเศษที่กล่าวมาตามแต่จะเลือกสอน แต่สิ่งหนึ่งขึ้นไป แต่ต้องมีเวลาฝึกหัดทำเพื่อให้ชำนาญจริง ๆ ด้วย...⁵¹

จากวิธีการจัดการศึกษาวิชาช่างในระบบโรงเรียนของประเทศอินเดีย และประเทศญี่ปุ่น ที่หลวงไพศาลศิลปศาสตร์ (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) และข้าราชการของกระทรวงธรรมการได้ดูงานมา พบว่ากระทรวงธรรมการได้รับแนวการศึกษาดังกล่าวมา เป็นการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ๗ โรงเรียนเพาะช่าง ซึ่งสังเกตได้จากวิชาที่จัดการศึกษาในโรงเรียนช่างต่าง ๆ ได้แก่ ช่างไม้ ช่างเหล็ก ช่างทอง อช่างเงิน ช่างแกะ ช่างปั้น ช่างต่อเรือ ช่างทำเครื่องมือ ซึ่งในประเทศอินเดีย จัดการศึกษาเพื่อคนยากจน สำหรับการประกอบอาชีพการช่างพื้นเมือง ซึ่งจะส่งผลให้อาชีพ การช่างพื้นเมือง เจริญ ส่วนในประเทศญี่ปุ่นจัดเป็นการศึกษาอาชีพสำหรับชาติ ทั้งในระดับประถมและมัธยม ทางฝ่ายหัตถกรรม และมีการฝึกหัดวิชาให้เกิดความชำนาญการช่างในแผนกโรงงาน ซึ่งกระทรวงธรรมการนำแนวคิดดังกล่าวมาปฏิบัติในโครงการศึกษา พ.ศ. 2445 และโครงการศึกษา พ.ศ. 2456

⁵¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5 ศ.2/9 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องทูลเกล้าถวายรายงานของหลวงไพศาลศิลปศาสตร์ เรื่องการศึกษาแห่งประเทศญี่ปุ่น ร.ศ. 121 (17 เมษายน - 24 มกราคม 122)

ตามแนวคิดดังกล่าว กระทรวงธรรมการจึงสามารถพัฒนาการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ณ โรงเรียนเพาะช่างใน พ.ศ. 2456 ประเภทวิสามัญศึกษาในระดับประถมวิสามัญ ที่เทียบเท่าการศึกษาระดับมัธยมสามัญตอนต้น (ม.3) เพื่อส่งเสริมการประกอบอาชีพการช่างของไทย ที่มีความเจริญมาแต่โบราณ ให้เจริญสืบไปตามกาลสมัย โดยอาศัยการศึกษาในระบบโรงเรียน

ประการที่ห้า แนวคิดทางการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนของ

กระทรวงธรรมการ

โดยเหตุที่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นสมัยการปฏิรูปหน่วยงานราชการเพื่อการบริหารประเทศด้านต่าง ๆ ให้ทันสมัย จึงทำให้เกิดความต้องการบุคคลเข้ารับราชการตามกระทรวงและหน่วยงานต่าง ๆ ในระบบราชการ ดังนั้นการศึกษาในระบบโรงเรียนจึงเป็นวิธีการหนึ่งที่สามารถผลิตบุคคลให้ทันตามความต้องการของระบบราชการได้ จนถึงปลายรัชกาลที่ 5 เกือบไม่มีความต้องการดังกล่าวแล้ว แต่นักเรียนส่วนหนึ่งในระบบโรงเรียนยังต้องการรับราชการต่อไป เช่น การเป็นเสมียน จนกระทั่งกลายเป็นความนิยมของผู้เรียนที่ผ่านการศึกษาในระบบโรงเรียน ซึ่งเป็นปัญหาหนึ่งของสังคมที่สืบเนื่องมาจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กระทรวงธรรมการจึงพยายามเปลี่ยนค่านิยมดังกล่าว โดยส่งเสริมการศึกษาทางอาชีพ เช่น การหัตถกรรม ดังที่ พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ มีความเห็นว่า "...การบำรุงศิลปการหัตถกรรม และพาณิชย์นั้น...กระทรวงธรรมการได้คิดไว้ว่า จะออกประกาศนัดประกวดการแสดงศิลปการหัตถกรรมของนักเรียนปีละครั้ง เพื่อเปนเครื่องล่อให้เอาใจใส่สำหรับแก้การนิยมแต่ทางเสมียน..."⁵²

⁵² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 17/1 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง-ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องรายงานการแสดงศิลปหัตถกรรม พ.ศ. 2455

จากแนวความคิดส่งเสริมการศึกษาอาชีพทางหัตถกรรม เพื่อเปลี่ยนค่านิยมการเป็นเสมียนของนักเรียนในกระทรวงธรรมการดังกล่าว กระทรวงธรรมการจึงหาวิธีการชักชวนให้นักเรียนนิยมอาชีพการหัตถกรรม ด้วยเหตุนี้ กระทรวงธรรมการจึงจัดงานแสดงศิลปหัตถกรรมของนักเรียน ตามประกาศวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2455 และมีการเปิดงานแสดงศิลปหัตถกรรมของนักเรียนครั้งแรก ณ โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย เมื่อวันที่ 3 มกราคม พ.ศ. 2455

จึงกล่าวได้ว่า กระทรวงธรรมการสามารถชักชวนนักเรียนในระบบโรงเรียนให้สนใจการหัตถกรรม เพื่อการประกอบอาชีพการช่างหัตถกรรม นอกจากการเป็นเสมียนได้สำเร็จตามวัตถุประสงค์ ดังนั้นในปี พ.ศ. 2456 กระทรวงธรรมการจึงประกาศระเบียบการหัตถกรรมและวิชาชีพการ ตามโครงการศึกษาฉบับใหม่ พ.ศ. 2456 ซึ่งปรากฏแนวความคิดทางการศึกษาในระบบโรงเรียนอย่างชัดเจน จากการศึกษาของ ไทยสมัยโบราณที่มีน้อยลงตามกาลสมัย ดังที่เจ้าพระยาวิชาญประพันธ์ปรารภเรื่องการศึกษาหัตถกรรมกับเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ความว่า

...เรื่องการศึกษาหัตถกรรมในเมืองไทยนั้น...ก็น่าใจหาย เมื่อยังเด็กอยู่จำได้ว่ามีการหัตถกรรมอยู่มากที่เราต้องการใช้เราทำเอง เช่น การทำถาดไปรงพานรองชั้นน้ำไปรง...เป็นดอกดวงลวดลายต่าง ๆ ตามต้องการ ช่างทำตะลุ่มมุก...แต่เพราะเหตุใดการเหล่านั้นจึงสูญหายไปเป็นลำดับมา...การหัตถกรรมนั้นเป็นรากง่าวและบ่อเกิดแห่ง โภคทรัพย์ทั้งปวง...จึงสมควรจะฝึกหัดสั่งสอนกุลบุตรทั้งปวงให้มีความนิยมแลความรู้ตามคุณานุรูป...⁵³

การหัตถกรรมดังกล่าวได้แก่ การทำถาด พานรองชั้นน้ำ ตะลุ่มมุก เป็นต้น ซึ่งเป็นเครื่องอุปโภคของชาวพื้นเมือง ที่ผลิตเองในครอบครัวจากวิชาช่างสิบหมู่ทั้งสิ้น เช่น

⁵³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 2/84 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องระเบียบการหัตถกรรมและวิชาชีพการ (2 เมษายน 2455 - 16 เมษายน 2456)

วิชาช่างเขียน วิชาช่างหล่อ วิชาช่างแกะ วิชาช่างบุ วิชาช่างสลัก วิชาช่างรัก วิชาช่าง-
ประดับมุก ฯลฯ วิชาช่างสิบหมู่เหล่านี้เป็นวิชาที่เพิ่มพูนฐานะเศรษฐกิจได้ดี กระทรวงธรรมการ
จึงควรจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมอาชีพการช่างหัตถกรรม

นอกจากนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีความ-
เห็นชอบที่กระทรวงธรรมการจัดการศึกษาทางหัตถกรรม ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ-
กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีแนวความคิดทางการหัตถกรรม ที่มีแนวความคิดมาจากวิชา
ช่างสิบหมู่ คือ ทำไม้ ทำโลหะ ทองแดง ทองเหลือง ทองคำ ด้วยการขึ้นรูป การกลึง
ทำกระดาษอังกฤษ ทำหัวไซน ทำดินเป็นรูปและเครื่องใช้⁵⁴ ผู้สร้างผลงานหัตถกรรม
ดังกล่าวนี้ต้องมีความสามารถเกี่ยวกับวิชาช่างสิบหมู่ เช่น วิชาช่างหล่อ วิชาช่างทอง วิชา
ช่างบุ วิชาช่างกลึง วิชาช่างไม้ วิชาช่างเหล็ก วิชาช่างรัก วิชาช่างหุ่น วิชาช่างปั้น ฯลฯ

จากแนวความคิดการศึกษาหัตถกรรมตามนโยบายการศึกษาทางอาชีพของกระทรวง
ธรรมการนั้น แสดงให้เห็นถึงแนวความคิดทางการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในกรอบของการ-
หัตถกรรม ตามโครงการศึกษา พ.ศ. 2456 และระเบียบการหัตถกรรม พ.ศ. 2456 ซึ่ง
กระทรวงธรรมการมีแนวความคิดทางการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนอย่างชัดเจน โดย
เริ่มใช้ระเบียบการหัตถกรรมและพาณิชย์การ ตั้งแต่ พ.ศ. 2456 ที่มีหลักการปฏิบัติ คือ

...การหัตถกรรม เป็นแผนกหนึ่งในงานเลี้ยงชีพ...เป็นการสำคัญอย่างหนึ่งที่จะ
จะต้องจัดบำรุงขึ้นในประเทศสยาม...หัตถกรรมคืองานมือ...หมายถึงการทำ
พัสดุใด ๆ ด้วยแรงของเราเองเป็นเบื้องต้น และใช้วัตถุในพื้นแผ่นดินของเรา
ให้เป็นสินค้าขึ้นได้...การหัตถกรรมใด ๆ ที่คิดฝึกหัดในโรงเรียนให้ศิเคราะห์
ดังนี้

...ก. การหัตถกรรมซึ่งเป็นการเล็กน้อยใช้เครื่องมือ และสถานที่อันน้อย
เช่น การปั้นเครื่องดิน การช่างไม้ เป็นต้น ให้โรงเรียนฝึกหัดได้ตามสถานที่
นั้น ๆ ตามความสมัครและความพอใจ

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน

ข. การหัตถกรรมที่ต้องการใช้ทุนมากและสถานที่โดยเฉาะ เช่น การทำทอง...การตีเหล็ก...หรือมีถิ่นที่สำหรับฝึกหัดอยู่แล้ว เช่น การตีบาตร การหล่อพระ การทำทองบุ เป็นต้น ไม่ควรตั้งโรงงานที่ขึ้นทำที่โรงเรียน ควรให้เด็กนักเรียนซึ่งอยู่ในตระกูลนั้น ๆ ฝึกหัดทำในตระกูลของเขาเอง กรมศึกษาธิการจะออกแต่ข้อถามในการสอบไล่...⁵⁵

จากระเบียบการหัตถกรรม พ.ศ. 2456 ตามโครงการศึกษา พ.ศ. 2456 แสดงให้เห็นถึงแนวความคิดทางการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนของกระทรวง-ธรรมการอย่างชัดเจน ในส่วนของการศึกษาหัตถกรรม เช่น วิชาช่างปั้น วิชาช่างไม้ วิชาช่างทอง วิชาช่างเหล็ก วิชาช่างตีบาตร วิชาช่างหล่อ วิชาช่างบุ ฯลฯ ซึ่งเป็นการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ตามการศึกษาแผนโบราณ ที่มีความสัมพันธ์กับสภาพของสังคม และวัฒนธรรมไทยตามท้องถิ่นต่าง ๆ ในขณะนั้น เช่น ถนนตีทองมีการศึกษาวิชาช่างทอง บ้านบาตรมีการศึกษาวิชาการตีบาตร บ้านช่างหล่อมีการศึกษาวิชาช่างหล่อพระ บ้านบุมีการศึกษาวิชาทำชันทองเหลือง ฯลฯ ท้องถิ่นที่ศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ดังกล่าวล้วนมีสถานที่ศึกษา ที่มีสภาพเหมาะสม และสมควรนับเป็นการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ระดับประถมศึกษาสามัญ โดยให้นักเรียนศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในครอบครัวตนเอง ที่มีการศึกษาภาคปฏิบัติ ฝึกทักษะ ความชำนาญทางการช่างต่าง ๆ จากบิดามารดา หลังจากนั้น กรมศึกษาธิการ กระทรวงธรรมการก็จะทำหน้าที่ประเมินผลของการศึกษาเท่านั้น

จึงกล่าวได้ว่า กระทรวงธรรมการมีแนวคิดที่จะนำการศึกษาแผนโบราณตามท้องถิ่นของบ้านช่างในกรุงเทพฯ มาผสมผสานให้ดำเนินการควบคู่กันไปกับการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ตั้งแต่ พ.ศ. 2456

การวิเคราะห์ปัจจัยที่มีส่วนส่งเสริมให้มีพัฒนาการการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนอย่างสมบูรณ์ตั้งแต่ พ.ศ. 2456 ณ โรงเรียนเพาะช่าง ตามที่ผู้วิจัยกล่าวมาแล้วนั้น

⁵⁵ กระทรวงธรรมการ. ระเบียบการหัตถกรรมและพาณิชย์การ ศก 2456 (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า 1-3. (กจช. น. ศธ/169)

ล้วนเป็นปัจจัยที่เกื้อหนุนกันมาเป็นลำดับ นับตั้งแต่แนวพระราชดำริทางการศึกษาของ พระมหากษัตริย์ และแนวความคิดทางการศึกษา เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ที่มีแนวคิดทางการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนสอดคล้องกัน ทำให้กระทรวงธรรมการดำเนินการ ตามนโยบายการศึกษาให้สำเร็จตามวัตถุประสงค์ โดยใช้ระยะเวลาจนถึง 15 ปี ซึ่งแสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่าการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนนั้นสำคัญอย่างยิ่ง จึงทำให้ผู้นำทางการศึกษาตระหนักถึงคุณค่าของวิชาช่างสิบหมู่ ที่จำเป็นต้องนำมาศึกษาในระบบ โรงเรียนเพื่อเป็นรากฐานอาชีพของคนไทยตามกาลสมัยต่อไป โดยการประกอบอาชีพอิสระ เกี่ยวกับวิชาช่างสิบหมู่ในท้องถิ่นของตน ซึ่งเคยสร้างความสำเร็จทางเศรษฐกิจ สังคมและ วัฒนธรรมไทยมาแต่โบราณ* ให้พัฒนาไปตามความเจริญของสังคมสมัยใหม่และการศึกษา แบบสากล แต่มีเอกลักษณ์ของภูมิปัญญาไทย ดังที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกล่าวพระราชดำรัสตอบในการเปิดโรงเรียนเพาะช่าง เมื่อวันที่ 7 มกราคม พ.ศ. 2456 มีความว่า

... ในเวลานี้วิชาความรู้ของไทยเราได้ดำเนินไปมากแล้ว สมควรที่เราทั้งหลาย จะใช้วิชาความรู้ที่เราได้มาจากต่างประเทศเพาะปลูก แลบำรุงต้นไม้ของเรา คือ ศิลปวิชาช่างไทยให้เจริญต่อไปโดยควรแก่สมัย หนทางที่จะตกแต่งทูลำรุง ต้นไม้ของเราให้กิ่งอกงามเฟื่องผลออกดอกผลสมบูรณ์เวลานั้นยังมีอีกเป็นอันมาก เมื่อ เราได้ช่วยกันบำรุงให้ดีขึ้นแล้ว ก็จะได้เป็นศรีแก่พระนคร... นอกจากนั้นก็จะได้เป็นอาชีพะของคนไทยโดยควรแก่กาลเทศะ...⁵⁶

* ดูเพิ่มเติมบทที่ 2

⁵⁶ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/20 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง-ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องรายงานการเปิดโรงเรียนเพาะช่าง (7 มกราคม 2456)

ตามพระราชดำรัสในรัชกาลที่ 6 ช้างต้น แสดงให้เห็นว่าโรงเรียนเพาะช่างมีนโยบายการศึกษาเพื่อส่งเสริมการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่โดยตรง เพื่อเพาะช่างไทยในประเทศไทย ตามภูมิปัญญาไทย โดยวิธีการศึกษาแบบสากล ซึ่งผู้วิจัยวิเคราะห์สภาพการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนตามประเด็นต่าง ๆ ดังนี้ คือ

1. จุดมุ่งหมายของการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ จากพระราชดำรัสตอบของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในการเปิดโรงเรียนเพาะช่าง* ผู้วิจัยวิเคราะห์จุดมุ่งหมายของการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในโรงเรียนเพาะช่างได้ดังนี้

1.1 เพื่อส่งเสริมการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนตามภูมิปัญญาไทยให้เป็นรากฐานของการศึกษาวิชาอาชีพในระบบโรงเรียน ตามระเบียบการตัดถกรมและนิตยสาร พ.ศ. 2456 นั้น คือการช่างไทยประเภทต่าง ๆ อาทิ ช่างไม้ ช่างเหล็ก ช่างทองเหลือง ช่างตีทอง ช่างกลึง ช่างเขียน ช่างทำกระดาษอังกฤษ ช่างทำทิวโชน ช่างปั้น⁵⁷ ซึ่งหมายถึงการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่เกือบทั้งสิ้น ที่กระทรวงธรรมการนำมาใช้เป็นแนวทางในการจัดการศึกษาฝ่ายวิสามัญศึกษา ตามโครงการศึกษา พ.ศ. 2456 โดยที่โรงเรียนเพาะช่างเป็นโรงเรียนประเภทวิสามัญศึกษา ระดับชั้นต่ำกว่าอุดมศึกษาที่มีจุดมุ่งหมายส่งเสริมการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนอย่างถาวร ดังนั้น โรงเรียนเพาะช่างจึงทำหน้าที่ถ่ายทอดวิชาช่างสิบหมู่ให้แก่เยาวชนต่อไป เพื่อรักษาภูมิปัญญาไทยที่มีคุณค่าต่อประเทศชาติตามกาลสมัย ดังที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวว่า

... จะให้วิชาช่างไทยของเราตั้งขึ้นใหม่จากพื้นเดิมของเราแล้วและขยายให้แตก
กิ่งก้านสาขางอกงามยิ่งขึ้น เปรียบเหมือนเอาพันธุ์พืชของเราเองมาปลูกลงใน

* ดูเพิ่มเติมหน้า 124- 125,

⁵⁷ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 2/84 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง-
ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องระเบียบการตัดถกรมและนิตยสาร (2 เมษายน
2455-16 เมษายน 2456)

พื้นแผ่นดินของเราแล้วบำรุงให้เติบโตงอกงาม ดีกว่าที่จะไปเอาพันธุ์ไม้ต่างประเทศมาปลูกลงในพื้นแผ่นดินของเราอันไม่เหมาะสม...⁵⁸

1.2 เพื่อส่งเสริมการประกอบอาชีพวิชาช่างสิบหมู่ตามท้องถิ่นต่าง ๆ ให้เจริญตามพื้นฐานทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจของท้องถิ่น ดังที่รัชกาลที่ 6 ทรงชี้แจงความมุ่งหมายของการเพาะช่างในโรงเรียนเพาะช่างว่า "...จะได้เป็นอาชีพะของคนไทย โดยควรแก่กาลเทศะ..."⁵⁹ ทั้งนี้เพราะว่า "...การหัตถกรรมนั้นเป็นรากแก้วแลบ่อเกิดแห่งโภคทรัพย์ทั้งปวง ซึ่งเป็นกำลังของประเทศไม่ว่าประเทศใด จึงสมควรจะฝึกหัดสั่งสอนกุลบุตรทั้งปวงให้มีความนิยมแลความรู้ตามคุณานุรูป..."⁶⁰ ดังนั้นการศึกษาวีชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนจึงเป็นการศึกษาวีชาหัตถกรรมตามโครงการศึกษา พ.ศ. 2456 เพื่อส่งเสริมการประกอบอาชีพการช่างหัตถกรรม ที่กระทรวงธรรมการนำมาใช้ในการการแก้ปัญหาการศึกษาเรื่องนักเรียนนิยมการเป็นเสมียนแทนการประกอบอาชีพของตระกูล [เช่น ช่างเงิน ช่างทอง ช่างถม ช่างรัก ช่างแกะ ฯลฯ] ซึ่ง อาชีพเหล่านี้ "...ถ้าใครรู้จริงทำจริงแล้วก็จะมีลาภผลเกิดสุขประโยชน์แก่ตนทั้งสิ้น..."⁶¹

1.3 เพื่อฝึกหัดครูช่างทุกประเภท นับตั้งแต่ พ.ศ. 2465 โรงเรียน-เพาะช่างมีวัตถุประสงค์ในการศึกษาวีชาช่างสิบหมู่เพื่อฝึกหัดครูสอนวิชาการช่างทุกประเภท

⁵⁸ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 50.2/20 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องรายงานการเปิดโรงเรียนเพาะช่าง (7 มกราคม 2456)

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน.

⁶⁰ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 2/84 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง-ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องระเบียบการหัตถกรรมแลพาณิชย์การ (2 เมษายน 2455 - 16 เมษายน 2456)

⁶¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.6 ศ.10/17 เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องประกาศตั้งรูปโครงการศึกษา พ.ศ. 2456 (18-30 ตุลาคม 2456)

ตามระเบียบการกระทรวงศึกษาธิการ กำหนดกิจการโรงเรียนเพาะช่างปี พ.ศ. 2465 ว่า "...โรงเรียนมีหน้าที่ คือรับนักเรียนเข้าฝึกหัดการช่างทุกประเภท และจัดการฝึกหัดครูช่างทุกประเภทตามระเบียบการฝึกหัดครูของกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งมีอยู่แล้ว และจะมีขึ้นต่อไป..." การช่างทุกประเภทดังกล่าวคือ วิชาวาดเขียน วิชาจักสาน วิชาช่างเขียน วิชาช่างออกแบบ วิชาช่างพิมพ์ วิชาช่างเงิน วิชาช่างทอง วิชาช่างไม้ วิชาช่างแกะ วิชาช่างกลึง วิชาช่างปั้น วิชาช่างชุบ*^{๑๒} ซึ่งส่วนใหญ่คือวิชาช่างสิบหมู่ ยกเว้นวิชาวาดเขียน วิชาจักสาน วิชาช่างออกแบบ และวิชาช่างพิมพ์

2. รายวิชาการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ผู้วิจัยศึกษาหลักฐานเอกสารทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการดำเนินการจัดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน แต่ปรากฏว่าไม่มีหลักฐานใดที่แสดงให้เห็นว่ามีการกำหนดหลักสูตรวิชาช่างสิบหมู่โดยเฉพาะ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงวิเคราะห์ตามหลักฐานที่บันทึกข้อความเกี่ยวข้องกับหลักสูตร โดยกำหนดการเรียกชื่อของหลักสูตรเฉพาะในการวิจัยนี้ เพื่อความเข้าใจสภาพการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในโรงเรียนเพาะช่าง ดังนี้

2.1 หลักสูตรหัตถกรรม พ.ศ. 2455 เนื่องจากในปี พ.ศ. 2456 ไม่มีหลักฐานปรากฏว่ามีการใช้หลักสูตรอะไรในการศึกษา ซึ่งผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าในปี พ.ศ. 2456 การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ณ โรงเรียนเพาะช่างได้ดำเนินการตามหลักสูตรหัตถกรรมของโรงเรียนหัตถกรรมราชบูรณ ที่มีการสอนวิชาช่างเขียน วิชาช่างแกะ วิชาช่างปั้น วิชาช่างไม้ วิชาช่างถม โดยแบ่งการสอนเป็น 6 แผนก คือ แผนกช่างเขียนและออกแบบ แผนกช่างปั้น

* ช่างชุบ หมายถึง ช่างชุบทอง

^{๑๒} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50. 2/54 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องระเบียบการโรงเรียนเพาะช่าง (8 มีนาคม 2465)

แผนกช่างแกะ แผนกช่างถม แผนกช่างกลึง และแผนกช่างไม้⁶³ ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า หลักสูตรดังกล่าวแบ่งการศึกษาเป็นแผนกวิชา เพื่อเพาะช่างวิชาช่างสิบหมู่เฉพาะสาขา คือ ช่างเขียน ช่างปั้น ช่างแกะ ช่างถม ช่างกลึง และช่างไม้

2.2 หลักสูตรวิชาครูช่างเขียน พ.ศ. 2460 ใน พ.ศ. 2460 ปรากฏหลักฐานว่า มีระเบียบการวิชาครูวาดเขียน ดังที่อำมาตย์โทหลวงวรวิทย์นิจศาล ผู้เป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนเพาะช่าง กล่าวถึงระเบียบการวิชาครูวาดเขียน ให้อำมาตย์เอกพระยาโอวาทวรทิจ ผู้เป็นเจ้ากรมกรมวิสามัญศึกษาทราบ เมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2460 มีความว่า

...ขอให้นักเรียนครูวาดเขียนในโรงเรียนเพาะช่างได้รับประกาศนียบัตรครูประถม รับเงินเดือน ๆ ละ 45 บาท... นักเรียนที่ออกรับราชการครูนั้น ควรเลือกเรียนวิชาอย่างหนึ่งอย่างใดแต่อย่างเดียวให้รู้เบบอย่างพิเศษอีกต่อไป ไม่ควรจะหยุดเรียนแต่เพียงนั้น เมื่อสอบไล่ได้จะให้ใบประกาศนียบัตรครูมัธยมได้เงินเดือน ๆ ละ 80 บาท ...ข้าพเจ้าเห็นว่าควรประกาศให้ทราบทั่วกัน และผู้ใดจะสมัครเรียนวิชา คั้นพิเศษนี้ ให้มาลงชื่อที่โรงเรียนเพาะช่าง...⁶⁴

คำชี้แจงระเบียบการฝึกหัดครูวิชาวาดเขียนดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าหลักสูตรวิชา วาดเขียนคั้นปลายเทียบเท่าประกาศนียบัตรครูประถม ส่วนหลักสูตรครูวิชาวาดเขียนคั้นพิเศษ เทียบเท่าประกาศนียบัตรครูมัธยม ซึ่งผู้วิจัยวิเคราะห์ว่า หลักสูตรวิชาวาดเขียนคั้นพิเศษ เป็นหลักสูตรวิชาช่างเขียน พ.ศ. 2460 ทั้งนี้เพราะว่าการเลือกเรียนหลักสูตรครูวิชา-

⁶³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/17 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องพระอนุกิจวิธูรขออนุญาตวางระเบียบหน้าที่ทาง โรงเรียน (28 ตุลาคม 2456)

⁶⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 2/144 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องระเบียบการกรมศึกษาธิการ ว่าด้วยการฝึกหัดวิชา วาดเขียน และแบบอย่าง (5 มิถุนายน - 7 กุมภาพันธ์ 2460)

วิชาวาดเขียนค้นพิเศษนั้น นักเรียนครูวิชาวาดเขียนเลือกศึกษาเฉพาะวิชาใดวิชาหนึ่ง จาก 4 วิชา คือวิชาผูกลายไทย - วิชาเขียนสีน้ำมัน วิชาเขียนสีน้ำ วิชาผูกลายเครือเถา ดังนั้น วิชาผูกลายไทยจึงนับว่าเป็นการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ทั้งนี้เพราะวิชาผูกลายไทยเป็นส่วนหนึ่งของวิชาช่างเขียน

อนึ่ง ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าหลักสูตรครูวิชาวาดเขียนค้นค้นและหลักสูตรครูวิชาวาดเขียนค้นปลายนั้นมิใช่หลักสูตรครูวิชาช่างเขียน ทั้งนี้เพราะว่าการศึกษาในระดับดังกล่าวนี้ นักเรียนครูวิชาวาดเขียนศึกษาวิชาทั้งหมด 11 วิชา ซึ่งมีวิชาลายไทยวิชาเดียวเท่านั้นที่เป็นความรู้ของวิชาช่างสิบหมู่

3. สภาพการสอนวิชาช่างสิบหมู่ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวง-ศึกษาธิการได้กล่าวถึงสภาพการศึกษาของโรงเรียนเพาะช่าง ในวันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ. 2465 ว่า "...โรงเรียนเพาะช่างเป็นสถานที่ฝึกหัดคนในการช่างต่าง ๆ ให้ออกไปประกอบการอาชีพตามภูมิลำเนาแล้วยังเป็นสถานที่ฝึกหัดครูวิชาช่างต่าง ๆ ให้ได้ครูไปสอนตามโรงเรียน..."^{๘๕} จากหลักฐานนี้พบว่าในระยะเวลา 10 ปี หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานนามโรงเรียนเพาะช่างแล้ว โรงเรียนพัฒนาการสอนวิชาช่างสิบหมู่ออกเป็น 2 แนวทาง คือการเพาะช่างและเพาะครูช่าง แต่การสอนวิชาช่างสิบหมู่ก็ได้มีการแบ่งการสอนออกเป็น 2 แนวทางดังกล่าว ผู้วิจัยพบว่าโรงเรียนจัดการสอนวิชาช่างสิบหมู่ร่วมกัน ทั้งการเพาะช่าง และเพาะครูช่าง ตามการแบ่งการบริหารการศึกษาของโรงเรียนออกเป็นกองกลาง แผนกโรงเรียน แผนกโรงงาน โดยจัดการสอนวิชาช่างสิบหมู่ไว้ในแผนกโรงงานที่มีอาคาร 2 หลัง มีแผนกช่างเขียนและออกแบบ แผนกช่างปั้น แผนกช่างแกะ แผนกช่างถม แผนกช่างกลึง และแผนกช่างไม้ มีชื่อช่างต่าง ๆ ทำหน้าที่สอนวิชาช่างสิบหมู่ คือ

^{๘๕} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.6 ศ. 4/53 เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องโรงเรียนเพาะช่าง (17 ตุลาคม 2456 - 13 ธันวาคม 2466)

แผนกช่างเขียนและออกแบบ

นายช่างเขียน ชุนศรีศุภหัตถ์ นายดำ

ช่างเขียน นายเฮ้ง นายโพธิ์ นายกัน

แผนกช่างปั้น

นายช่างปั้น นายหมอ

ช่างปั้น นายอยู่ นายเข้ม

แผนกช่างแกะ

นายช่างแกะ นายแดง นายสาย นายไท้

ช่างแกะ นายสอน นายเชื้อ นายตรี

แผนกช่างถม

นายช่างถม นายหยุย

ช่างชั้นรูป นายรัน

ช่างสลัก นายโต๊ะ นายเลิศ นายเชื้อ นายเล็ก

นายฉลองยศธำรง นายจิ้นสาย นายจุ่น

แผนกช่างกลึง

นาช่างกลึง ชุนพิสิฐสุวรรณวิจารณ์

ช่างกลึง นายจั้น

แผนกช่างไม้

นายช่างไม้ นายโถม

ช่างไม้ นายเฮ้ง นายใบ้ นายมี นายเซ็ง

นายชาบ นายเยชัน นายฮักซัน นายเล็ก...^{๑๑}

^{๑๑} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/17 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง
ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องพระอนุกิจวิธูรขออนุญาตวางระเบียบหน้าที่ของ
โรงเรียน (28 ตุลาคม 2456)

จากระเบียบการของโรงเรียนเพาะช่างใน พ.ศ. 2456 ช่างต้น เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงสภาพการสอนวิชาช่างสิบหมู่ของโรงเรียนเพาะช่างว่า ตั้งแต่ พ.ศ. 2456 เป็นต้นมา โรงเรียนเพาะช่างดำเนินการสอนวิชาช่างสิบหมู่ในแผนกโรงงานของโรงเรียน โรงเรียนจึงเป็นโรงงาน ดังหลักฐานที่บันทึกเมื่อ พ.ศ. 2457 มีความว่า

... โรงงานขณะนี้ทำเครื่องถม เครื่องเงิน การช่างไม้ ช่างกลึง... อนุญาตให้สร้างโรงงานใหม่ใช้เงินรายได้ของโรงเรียน... อนึ่ง โรงเรียนช่างนี้ย่อมต้องสอนให้ทำสินค้าได้ และเมื่อสิ่งต่าง ๆ ได้ทำขึ้นแล้วก็ต้องขาย โรงเรียนจึงเป็นโรงงานทำการค้าขาย ที่จะไม่มีการค้านั้นไม่ได้... การทำเครื่องถมก็เป็นการค้าขายเหมือนกัน...⁶⁷

จากสภาพของโรงเรียนเพาะช่างใน พ.ศ. 2457 แสดงให้เห็นว่าโรงเรียนเพาะช่างสอนวิชาช่างสิบหมู่ เช่น วิชาช่างถม วิชาช่างเงิน วิชาช่างไม้ วิชาช่างกลึง ฯลฯ โดยโรงเรียนมีแผนการสอนวิชาช่างสิบหมู่โดยให้นักเรียนทำสินค้าในโรงงาน ซึ่งมีช่างแผนกโรงงานเป็นครูสอนวิชาช่างสิบหมู่ ตลอดจนทำงานรับจ้างผลิตวัตถุจากวิชาช่างสิบหมู่ ดังมีหลักฐานปรากฏว่าครูช่าง ทำงานตามความสามารถและได้รับรางวัล เช่น

จำนวนเงิน 20 บาท

ครูช่างเขียน นายหนู

ครูช่างสลัก นายโต๊ะ นายเลื่อง นายป้อม

ครูช่างขึ้นรูป นายรื่น นายเล็ก นายอู่ นายเชื้อ...

⁶⁷ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/24 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องการก่อสร้างโรงงานโรงเรียนเพาะช่าง (22 กรกฎาคม - 16 ธันวาคม 2457)

จำนวนเงิน 10 บาท

ครูช่างปั้น นายเข้ม

ครูช่างแกะ นายเชื้อ นายจู่

ครูช่างเขียน นายเอ็ง

ครูช่างไม้ นายเอ็ง นายเล็ก...^{๕๘}

จากการที่โรงเรียนเพาะช่างมีครูที่มีความสามารถชำนาญทางด้านช่าง จึงทำให้การสอนวิชาช่างสิบหมู่ในแผนกโรงงานของโรงเรียนเพาะช่างประสบผลดี ทั้งนี้เพราะว่ามีช่างที่สามารถทำงานได้ดีทั้งงานช่างและการสอนได้ในขณะเดียวกัน ดังนั้นใน พ.ศ. 2460 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงธรรมการจึงมีความคิดเห็นเรื่องการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในแผนกโรงงานของโรงเรียนเพาะช่างต่อไปว่า "...ควรอนุโลม...เข้าหาวิธีโรงงานมากที่สุดที่จะทำได้ ส่วนประโยชน์ในการที่จะฝึกหัดนักเรียนก็จะไม่ให้ขาด คือ หัดนักเรียนอย่าง apprentice... การฝึกหัดนักเรียนนั้นให้อยู่ในหน้าที่แม่กองจะจ่ายไปช่วยใครก็ได้แต่เห็นควร..."^{๕๙} ซึ่งมีความสอดคล้องกับแนวคิดทางการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี

จากความเห็นการจัดโรงงานเพาะช่างของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี พบว่า การสอนวิชาช่างสิบหมู่ในโรงเรียนเพาะช่างมีวิธีการสอนนักเรียน โดยให้นักเรียนฝึกหัดงานต่าง ๆ ตามที่หัวหน้าของช่างสั่งให้ช่วยงานกับช่างคนใด ซึ่งเป็นการฝึกหัดงานภาคปฏิบัติจากการเป็นผู้ช่วยงาน ฝึกให้นักเรียนได้รู้ ได้เห็น ได้สังเกต ได้ฝึกทักษะที่ละเอียดอย่างตามระดับ

^{๕๘} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/29 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง โรงเรียนเพาะช่างขอเงินรางวัลให้แก่ช่าง (11 ธันวาคม 2457)

^{๕๙} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/40 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องความเห็นเรื่องจัดโรงงานเพาะช่าง (16 เมษายน 2460)

ความรู้ของนักเรียน เพื่อเตรียมความพร้อมของการเป็นช่างฝีมือต่อไป ตามคติโบราณว่า งานเป็นครูของช่าง

แนวการสอนวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนดังกล่าว จึงทำให้การสอนวิชาช่างสิบหมู่เกิดประสิทธิภาพ จนกระทั่งทำให้โรงเรียนเพาะช่างเป็นโรงเรียนที่มีชื่อเสียงตลอดจนเป็นผู้นำที่ดีในการถ่ายทอดวิชาช่างสิบหมู่ให้แก่นักเรียน และครูโรงเรียนอื่น ๆ ดังมีหลักฐานปรากฏว่า อำมาตย์ตรี หลวงวิฑูรกรูณกร ธรรมการมณฑลนครศรีธรรมราช มีหนังสือที่ 1/1 ลงวันที่ 14 เมษายน พ.ศ. 2462 ถึงมหาอำมาตย์ตรี พระยาไพศาลศิลปศาสตร์ อธิบดีกรมศึกษาธิการมีความว่า

...นายกลั่นแปนครู... มีนิสัยชอบการช่างถม... ถ้านายกลั่นได้เรียนในสำนักที่ดีและที่เขาไม่ปกปิดความรู้ ทั้งได้รู้เห็นการงานใหม่ ๆ แปลก ๆ จะได้ความรู้ และมีความสามารถยิ่งขึ้นกว่าที่เป็นอยู่เป็นอันมาก... ขออนุญาต [ให้] นายกลั่น ครูช่างถมของมณฑลมาทำการที่โรงเรียนเพาะช่างในพเนกช่างถม ให้มีเวลาเรียนบ้าง ทำการช่างประกอบกันไปชั่วเวลา 6 เดือนหรือปีหนึ่ง... กลับออกไปรับราชการยังถิ่นฐานเดิม... ในการจัดโรงเรียนช่างถมให้เจริญขึ้นสืบไปภายหน้า...⁷⁰

หลักฐานข้างต้นแสดงให้เห็นถึงการสอนวิชาช่างสิบหมู่ เช่น วิชาช่างถม ที่มีประสิทธิภาพจากการที่ให้นักเรียนศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในแผนกโรงเรียน ซึ่งไม่มีการปกปิดความรู้ สอนให้ผู้เรียนเรียนรู้จากประสบการณ์ตรงที่หลากหลาย นอกจากนี้โรงเรียนเพาะช่างยังมีชื่อเสียงเรื่องนักเรียนมีความสามารถในการสร้างศิลปวัตถุ เครื่องอุปโภค จากวิชาช่างสิบหมู่ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการสอนวิชาช่างสิบหมู่ประสบผลดีอย่างยิ่ง ดังมีหลักฐานบันทึกรายงานแสดงศิลปหัตถกรรม เช่น งานแสดงศิลปหัตถกรรมของนักเรียนปี พ.ศ. 2462 ระหว่างวันที่ 5-9 มกราคม พ.ศ. 2462 ซึ่งโรงเรียนเพาะช่างนำสิ่งของที่ผลิตจากวิชา

⁷⁰ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/45 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องมณฑลนครศรีธรรมราชขอให้นายกลั่น ครูช่างถมมาเรียนช่างถมที่โรงเรียนเพาะช่าง (2462)

ช่างสิบหมู่มาแสดงหลายประเภท อาทิ เครื่องเรือน เครื่องเงิน เครื่องถม เครื่องสลัก เครื่องกลึง เครื่องปั้น เครื่องประดับมุก ดังมีหลักฐานปรากฏว่า "ในปีที่โรงเรียนเพาะช่าง ได้ทำสิ่งของดีมาก...นำเอาสิ่งของงาม ๆ มาแสดง ซึ่งเป็นของเชิดชูอยู่ในงานแสดงนั้น เช่นกับเมื่อปีก่อน ๆ ซึ่งพิสูจน์ให้เห็นได้ว่า การฝึกสอนในโรงเรียนนั้นเป็นผลสำเร็จดี"⁷¹

ความสำเร็จในการสอนวิชาช่างสิบหมู่สมัยนี้ ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่า โรงเรียนเพาะช่าง มีแนวการสอนจากการศึกษาแผนโบราณ ที่มุ่งสร้างประสบการณ์ให้แก่ผู้เรียน ให้ผู้เรียนสะสม ประสบการณ์จากการมีส่วนร่วมทำงานในโรงเรียน ตลอดจนการสอนของช่างที่มีความชำนาญ เฉพาะสาขาที่เป็นครูสอนวิชาช่างสิบหมู่ เช่น

- ขุนศรีกระสาปน์กิจ เป็นหัวหน้ากองช่างแกะระหว่าง พ.ศ. 2457-2460 เคยรับราชการที่กรมกระสาปน์ลิขิตการ 2 ปี และกองลหุโทษ 5 ปี มีความชำนาญการแกะสลักโลหะต่าง ๆ และรูปพรรณ ซึ่งศึกษาวิชาแกะสลักโลหะต่าง ๆ และการทำรูปพรรณ จากสำนักขุนสาระพัดช่าง* และพระศรีไกรลาสในสมัยรัชกาลที่ 5⁷²

⁷¹ กระทรวงศึกษาธิการ, รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 12
ประจำพระพุทธศก 2462 (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า ฎ-ฎ (กจช. น. 1/714)

* ช่างเหล็กของกรมช่างสิบหมู่ กระทรวงวังในรัชกาลที่ 6.

⁷² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/25 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง
ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องขุนศรีกระสาปน์กิจ สมัครเข้ารับราชการโรงเรียน
เพาะช่าง (29 กรกฎาคม 2457) และ ศธ.50.2/43 เรื่องรองอำมาตย์ตรีขุนศรีกระสาปน์กิจ
หัวหน้าช่างแกะ ถึงแก่กรรม (6 มีนาคม 2460)

- ขุนวิศาลศิลปกรรมและนายนัก ศรีศุภหัตถ์ ครูช่างเขียนมีฝีมือดีที่หายากใน
กรุงสยาม⁷³
- นายทองวน เป็นครูช่างสลักไม้ มีฝีมือในการสลักและสอนนักเรียนได้ผลดี⁷⁴
- หลวงหิรัญเรชา เป็นครูช่างเงิน เคยรับราชการกรมช่างในกระทรวงวัง และ
ประกอบอาชีพช่างอิสระประมาณ 10 ปี มีฝีมือดีมากในวิชาตุน วิชาช่างขึ้นรูป และวิชา
ช่างสลัก⁷⁵

การสอนวิชาช่างสิบหมู่ดำเนินการสอนในแผนกโรงงานตลอดมา ซึ่งมีหลักฐานแสดง
ให้เห็นชัดเจนจากระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ กำหนดกิจการโรงเรียนเพาะช่างในปี พ.ศ.
2465 โดยมีผู้บัญชาการคือ จางวางตรี สมเด็จพระเจ้านางยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุน
เพชรบูรณ์อินทราไชย และนายเอฟ. เอส. แฮร์ริ่ง เป็นอาจารย์ใหญ่ แผนกโรงเรียนที่สอน
วิชาวาดเขียนวิชาเดียว ส่วนแผนกโรงงานมีอำมาตย์เอกพระอนุสาสน์พิชัยการเป็นผู้จัดการ
โรงงาน โรงงานแบ่งแผนกตามประเภทวิชาช่างสิบหมู่ คือช่างเขียน ช่างเงิน ช่างทอง
ช่างไม้ ช่างแกะ ช่างกลึง ช่างปั้น ช่างชุบ ประกอบด้วยหัวหน้าช่าง และช่างที่ทำหน้าที่
เป็นครู ซึ่งครูส่วนใหญ่เป็นช่างสามัญชน ครูส่วนน้อยเป็นข้าราชการที่เคยรับราชการเกี่ยวกับ
งานช่างในกระทรวงและกรมต่าง ๆ เช่น

⁷³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/41 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง-
ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องนายนัก ศรีศุภหัตถ์ ขอรับราชการโรงเรียนเพาะช่าง
(25-27 มิถุนายน 2460)

⁷⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/42 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง-
ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องเปลี่ยนแปลงเงินเดือนโรงเรียนเพาะช่าง
(13 กุมภาพันธ์ 2460 - 10 กรกฎาคม 2461)

⁷⁵ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/50 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง
ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องโรงเรียนเพาะช่างขออนุญาตรับหลวงหิรัญเรชา
รับราชการ และได้รับเงินเดือน ๆ ละ 70 บาท (12 สิงหาคม 2463)

ช่างเขียน รองอำมาตย์ตรี ชุนอภิสิทธิ์จิตรการ

ช่างเงิน รองอำมาตย์โท ชุนประณีตถมกิจ ว่าที่รองอำมาตย์ตรี ชุนประดิษฐถมการ

ช่างสลัก หลวงหิรัญเรธา

ช่างทอง อำมาตย์เอก พระอนุสาสน์พันธิษัยการ

ช่างไม้ อำมาตย์ตรี หลวงสันธานวิทยาลัย

ช่างกลึง รองอำมาตย์ตรี ชุนนิสิฐสรพรวิจารณ์⁷⁶

จึงกล่าวได้ว่า โรงเรียนเพาะช่างเป็นสถานศึกษาที่มีครูสอนวิชาช่างสิบหมู่ ทั้งช่างพื้นเมืองและช่างหลวง ซึ่งมีความชำนาญและประสบการณ์การช่างไทยทั้งของท้องถิ่น และของหลวง อันเป็นภูมิปัญญาไทยของชาวบ้านและชาววัง โดยมีแผนกโรงงานของโรงเรียน เพาะช่างเป็นศูนย์รวมการถ่ายทอดวิชาช่างสิบหมู่ตามระบบการศึกษามัธยมใหม่ที่ปรับมาจากการ ศึกษาแผนโบราณตามบ้าน วัด และวัง โดยมีการกำหนดเวลาเรียนและสอนตลอดปีออกเป็น 3 เทอม รวมเวลา 41 สัปดาห์ สัปดาห์ละ 6 วัน ตั้งแต่ 9.00-15.00 น. นอกจากนี้มี ข้อเสนอสังเกตว่า ในระยะเวลาเปิดเทอมใหม่แต่ละเทอม โรงเรียนจัดให้มีพิธีไหว้ครู ซึ่ง นักเรียนต้องนำดอกไม้ธูปเทียน หญ้าแพรกมาร่วมพิธี ครูเป็นผู้ทำพิธีกล่าวคำไหว้ครูให้นักเรียน กล่าวตาม ดังนี้

...ข้าพเจ้า ขอประนตน์นมศิริวันทาการ แต่พระอาจารย์ผู้ทรงปรกิติการุณภาพ ในลิสสานุศิษย์ทั้งปวง ว่าโดยย่อเป็น 3 ประการ คือ เมตตาคุณ มีจิตต์ปรารัรณา และพยายาม เพื่อชักนำให้ศิษย์ประพฤติดีมีสันดานมันอยู่ในทางที่ชอบ และประกอบ แต่ล้วนคุณประโยชน์ประการ 1 กรุณาคุณ มีจิตต์ปรารัรณาและพยายาม เพื่อขัดเกลา สันดานศิษย์คิดจำกัดความชั่วอันมัวหมอง และเป็นมูลแห่งทุกซ์โทษภัยทั้งปวง ให้ล่วง เลี้ยประการ 1 อนุสิฎฐิคุณ มีจิตต์ปรารัรณาและพยายามพรั้าชี้แจงแสดงเวทย์ขจัด เหตุสงสัยให้ได้ความสว่างประจุนำไปด้วยดวงประทีป เพื่อจะปลูกฝังความรู้ลงไว้

⁷⁶ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/54 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง
ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องระเบียบการโรงเรียนเพาะช่าง (8 มีนาคม 2465)

ในสันตทานแห่งศิษย์ ให้เป็นผู้ฉลาดแหลมคมด้วยปัญญาประการ 1 ขอพระองค์จงรับเครื่องสักการะอันข้าพเจ้าน้อมนำมาแล้ว จงสำแดงซึ่งปรกติกุญประการแก่ข้าพเจ้า ประดุจนายช่างหม้อผู้พยายามกล่อมเกลาเพื่อให้หม้อมีรูปร่างอันดีงามฉันนั้น ข้าพเจ้าขอแสดงแต่พระองค์พร้อมทั้งกายวาจาและใจว่าข้าพเจ้าจะเป็นผู้ตั้งอยู่ในความสัจจังรับสาสน์ในวาทด้วยความเคารพอยู่ทุกเมื่อ ขอเดชะผู้ชนิยาธิฐานอันนี้ จงบันดาลให้สติปัญญาของข้าพเจ้าแตกประดุจทัญญาแพรก ดอกมะเขือ แล้วให้งอกงามเจริญขึ้น โดยเร็วพลัน นับแต่กาลวันนี้ ให้การศึกษาของข้าพเจ้าเป็นผลสำเร็จอันดี ตุดคำอธิษฐานฉะนี้เทอญ...⁷⁷

จากหลักฐานการไหว้ครูในการสอนวิชาช่างสิบหมู่ ตามระเบียบของโรงเรียนเพาะช่างดังกล่าวข้างต้นพบว่า เป็นพิธีการไหว้ครูที่เป็นครูในโรงเรียนเพาะช่างขณะนั้น โดยการกล่าววักย่องคุณธรรมของครู 3 ประการ คือ เมตตาคุณ กรุณาคุณ และอนุสิฏฐิคุณ ซึ่งทำให้ครูหมั่นสอนลูกศิษย์ให้ประสบความสำเร็จในการศึกษาเปรียบเสมือนช่างปั้นหม้อ ที่เพียรปั้นหม้อให้มีรูปทรงงามและประณีต ซึ่งพระองค์ครูดังกล่าวทำให้ลูกศิษย์บูชาครู และมอบตัวเป็นศิษย์เพื่อน้อมรับความรู้และความดีของครู

ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า การสอนนักเรียนโดยอาศัยวัฒนธรรมไทย จากการไหว้ครู เป็นเครื่องชักจูงใจดังกล่าวนั้น เป็นการสร้างสัมพันธภาพระหว่างครูกับศิษย์ ตลอดจนปลูกฝังลูกศิษย์ให้เกิดความศรัทธาในวิชา และความดีของครู เพื่อลูกศิษย์น้อมรับความรู้จากครูอย่างเต็มที่ ซึ่งทำให้การสอนของครู และการศึกษาของศิษย์ประสบผลสำเร็จ เนื่องจากว่าเกิดความร่วมมือจากบุคคล 2 ฝ่าย ที่ต้องปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ประสานกันพอเหมาะ เช่น ช่างปั้นหม้อฝีมือดีย่อมปั้นหม้อประณีตฉันใด ครูที่ดีย่อมสอนลูกศิษย์ให้ดีได้ฉันนั้น

อนึ่ง พิธีไหว้ครูดังกล่าวปรากฏตามหลักฐานใน พ.ศ. 2465 ในปีที่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราไชยทรงเป็นผู้บัญชาการโรงเรียน ซึ่งถือเป็นประเพณีสืบทอดคติความเชื่อโบราณ ที่ยกย่องความเป็นครูตามประเพณีและวัฒนธรรม

⁷⁷ เรืองเดียวกัน.

ไทยมาปฏิบัติในการศึกษาในระบบโรงเรียน แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าพิธีไหว้ครูดังกล่าวมิได้มีการปฏิบัติกัน การครอบวิชาช่างที่ปฏิบัติกันในสมัยต่อมา

การสอนวิชาช่างสิบหมู่ในแผนกโรงงานของโรงเรียนเพาะช่างมีการพัฒนาการสอน โดยเพิ่มประเภทวิชา เช่น พ.ศ. 2472 ชุนปฏิบัติฯ และชุนอภิสิทธิ์จิตรการ ครูช่างเขียน ร่วมกันทำตำรับวิชาลายทองรดน้ำอย่างใหม่ให้แก่โรงเรียน⁷⁸ ผู้วิจัยจึงสันนิษฐานว่าในปีเดียวกันนี้มีการสอนวิชาช่างลายรดน้ำเพิ่มอีกวิชาหนึ่ง

จึงกล่าวว่า การสอนวิชาช่างสิบหมู่ ณ โรงเรียนเพาะช่างก็ยังคงสอนวิชาช่างไทยต่าง ๆ ตลอดมา ทั้งนี้เพราะว่าเป็นการสอนวิชาวิสามัญศึกษาชั้นสูงประเภทการช่าง ซึ่งใน พ.ศ. 2474 มีโรงเรียนวิสามัญชั้นสูง 5 โรง คือโรงเรียนเพาะช่าง โรงเรียนณิชยการ วัดแก้วฟ้า โรงเรียนณิชยการวัดสามพระยา โรงเรียนฝึกหัดครูประถมชายวัดบวรนิเวศ และโรงเรียนฝึกหัดครูหญิงเบญจมราชาลัย⁷⁹ โรงเรียนวิสามัญชั้นสูงดังกล่าวมีโรงเรียนเพาะช่างเท่านั้นที่มีการสอนวิชาช่างสิบหมู่ ซึ่งเป็นวิชาอาชีพที่สามารถเพิ่มรายได้แก่ผู้เรียน เพราะที่ "...โรงเรียนเพาะช่างเป็นสถานที่รับจ้างทำ การช่างต่าง ๆ เช่น ช่างเงิน ช่างทอง ลงลา และเหรียญตราต่าง ๆ ตลอดจนการก่อสร้าง..."⁸⁰ ดังนั้น การสอนวิชาช่างสิบหมู่สมัยนี้จึงได้รับความนิยมเป็นพิเศษ

⁷⁸ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/72 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องส่งตำราการทำลายรดน้ำอย่างใหม่ให้เป็นสมบัติของโรงเรียนเพาะช่าง กับให้จ่ายรางวัลแก่ชุนปฏิบัติฯ 100 บาท ชุนอภิสิทธิ์ฯ 50 บาท (17 ตุลาคม 2472)

⁷⁹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร. 7 ศ. 2/13 เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องประกาศให้โรงเรียนวิสามัญชั้นสูงขึ้นตรงต่อกรมศึกษาธิการ โรงเรียนวิสามัญชั้นสูงต่อพันกานตรวจการศึกษาแขวง (17 กุมภาพันธ์ - 2 มีนาคม 2474)

⁸⁰ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร. 7 ศ. 4/79 เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องโรงเรียนเพาะช่าง (2475)

4. สภาพการเรียนวิชาช่างสิบหมู่ จากการศึกษาและวิเคราะห์หลักฐานเอกสาร การศึกษาระหว่าง พ.ศ. 2456-2475 ผู้วิจัยพบว่าการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในโรงเรียน- เพาะช่างประสพผลดี และสอดคล้องกับการสอนวิชาช่างสิบหมู่ตามที่คุณวิจัยกล่าวไว้ในข้อ 3 ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเปิดโรงเรียนเพาะช่าง พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ ทั้งเสนาบดีกระทรวง กรมต่าง ๆ ผู้แทนหนังสือพิมพ์ ซึ่งมา ร่วมงานประมาณ 165 คน^{๘1} ตลอดจนปัจจัยต่าง ๆ เช่น การประกาศพระราชบัญญัติบังคับ เด็กให้เล่าเรียน พ.ศ. 2457 ดังมีข้อความระบุว่า

...มีพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศจงทราบทั่วกันว่าการ เล่าเรียนของประเทศสยามซึ่ง ได้มีสืบมาแต่โบราณ คือ วัดเป็นสำนักเล่าเรียน หนังสือ และบ้านเป็นที่เล่าเรียนศิลปวิทยาการหาเลี้ยงชีพต่าง ๆ ตามเหล่า ตามตระกูลตลอดมาจนตราบเท่าทุกวันนี้ บัดนี้การติดต่อกันระหว่างนานา ประเทศทั่วโลกมีมากขึ้นแล้ว ...อันเป็นเหตุให้ความรู้ ...ฝ่ายศิลปศาสตร์ที่ ทำด้วยฝีมือต้องเปลี่ยนไป... วิชาที่เสื่อมหรือต้องเปลี่ยนไปให้สู้กันได้ในประเภท เดียวกัน... จึงจำเป็นต้องบำรุงศิลปวิทยาการ...ของเราให้เจริญขึ้น... ก็ได้ แต่รับจัดการให้เด็กทุกคนในชั้นต้นเพียงเด็กชายก่อน ให้ได้รับการฝึกหัดสั่งสอน ...ในสถานที่เล่าเรียน^{๘2}

^{๘1} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/19 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องการเปิดโรงเรียนเพาะช่าง (27 ธันวาคม - 7 มกราคม 2456)

^{๘2} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ศธ. 2/100 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องพระราชบัญญัติบังคับการศึกษา (2457)

จากพระราชบัญญัติบังคับการเล่าเรียนใน พ.ศ. 2457 แสดงให้เห็นว่าในสมัยรัชกาลที่ 6 เป็นสมัยการพัฒนาการศึกษาในระบบโรงเรียน ที่กระทรวงธรรมการมีนโยบายชักชวนให้กุลบุตรศึกษาในระบบโรงเรียน ตามความเจริญของบ้านเมือง แทนการเล่าเรียนหนังสือที่วัด และฝึกอาชีพต่าง ๆ ตามบ้าน โดยเลือกศึกษาในโรงเรียนรัฐบาล โรงเรียนประชาบาลและโรงเรียนบุคคล โรงเรียนดังกล่าวมีโรงเรียนเพาะช่างเท่านั้นที่มีการศึกษาอาชีพช่าง ด้วยเหตุนี้โรงเรียนเพาะช่างจึงเป็นโรงเรียนอาชีพช่างต่าง ๆ เพียงโรงเรียนเดียวในระบบโรงเรียน จึงทำให้โรงเรียนเพาะช่างได้รับความนิยมจากประชาชนเป็นอย่างมากดังมีหลักฐานปรากฏว่าใน พ.ศ. 2456 มีนักเรียนศึกษาวิชาช่าง จำนวน 54 คน^{๑๓} และใน พ.ศ. 2458-2459 มีนักเรียนเป็นอันดับที่ 2 จากจำนวนโรงเรียนอาชีพอื่น ๆ 8 โรงเรียน ดังมีหลักฐานปรากฏในตารางที่ 4

^{๑๓} กระทรวงธรรมการ, รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 6 ประจำปี
พระพุทธศักราช 2456 (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า 44. (กจช. น.1/777)

ตารางที่ 4 แสดงการเปรียบเทียบจำนวนนักเรียนของโรงเรียนมัธยมวิสามัญในกรุงเทพฯ
ระหว่าง พ.ศ. 2458-2459^{๘๔}

ลำดับที่	พ.ศ. 2458		พ.ศ. 2459	
	ชื่อโรงเรียน	จำนวนนักเรียน	ชื่อโรงเรียน	จำนวนนักเรียน
1	พาณิชย์การวัดมหาพฤฒาราม	79	พาณิชย์การวัดแก้วฟ้าล่าง	82
2	เพาะช่าง	65	เพาะช่าง	69
3	แพทย์ผดุงครรภ์	37	แพทย์ผดุงครรภ์	54
4	พาณิชย์การวัดราชบูรณ	18	เบญจมราชาลัย	5
5	เบญจมราชาลัย	14	วัดหัวลำโพง	4
6	เสมียนเอก	11		

จากตารางที่ 4 แสดงให้เห็นว่านักเรียนในมณฑลกรุงเทพฯ ระหว่าง พ.ศ. 2458-2459 นิยมการเรียนวิชาอาชีพการค้าเป็นอันดับหนึ่ง วิชาช่างเป็นอันดับสอง และวิชาแพทย์ผดุงครรภ์เป็นอันดับสาม ทั้งนี้เพราะว่าการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ๗ โรงเรียนเพาะช่างได้รับการส่งเสริมอย่างดียิ่งทั้งจากพระมหากษัตริย์และกระทรวงธรรมการ

^{๘๔} กระทรวงธรรมการ, รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 8 ประจำปี
พระพุทธศก 2458 (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า 40 (กจช. น.1/778) และ
กระทรวงธรรมการ, รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 9 ประจำปีพระพุทธศก 2459
(ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า 3 (กจช. น.1/779)

อนึ่งใน พ.ศ. 2458 มีหลักฐานปรากฏว่าในจำนวนนักเรียนของโรงเรียนเพาะช่าง 65 คน เป็นนักเรียนฝึกหัดครูช่างจำนวน 6 คน ตามรายละเอียดในตารางที่ 5

ตารางที่ 5 แสดงรายชื่อนักเรียนฝึกหัดครูช่างของโรงเรียนเพาะช่าง พ.ศ.2458⁸⁵

ลำดับ	รายชื่อ	ระดับการศึกษา ประเภทสามัญ	นักเรียนฝึกหัด วิชาช่างสิบหมู่	นักเรียน ฝึกหัดครูช่าง
1	นายจั้ง	ประโยคประถม	ช่างสลัก กองช่างแกะ	วาดเขียน
2	นายจั่ว	มัธยมปีที่ 5	ช่างเขียน กองช่างเขียน	วาดเขียน
3	นายเป็รื่อง	ประโยคประถม	ช่างเขียน กองช่างเขียน	วาดเขียน
4	นายคอน	ศึกษาชั้นมูล	ช่างขึ้นรูป กองช่างถม	ช่างขึ้นรูป
5	นายถนอม	มัธยมปีที่ 2	ช่างขึ้นรูป กองช่างถม	ช่างขึ้นรูป
6	นายวุฒิ	มัธยมปีที่ 2	ช่างกลึง กองช่างกลึง	ช่างกลึง

จากตารางที่ 5 แสดงให้เห็นว่าใน พ.ศ.2458 มีนักเรียนศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ในแผนกโรงงานตามโครงการศึกษา พ.ศ. 2456 ซึ่งจัดให้การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่เป็นการศึกษาประเภทวิสามัญศึกษาต่อจากการศึกษาสามัญ เพื่อประกอบอาชีพช่างต่าง ๆ เช่น ช่างสลัก ช่างเขียน ช่างขึ้นรูป ช่างกลึง แต่ใน พ.ศ. 2458 กรมศึกษาธิการ ต้องการ

⁸⁵ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/28 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง โรงเรียนเพาะช่างขออนุญาตให้นักเรียนชั้นเตรียมเพนนักเรียนฝึกหัดครูช่าง (4 กันยายน 2457 - 21 พฤษภาคม 2458)

นักเรียนส่วนหนึ่งที่ศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ เพื่อรับราชการครูสอนวิชาช่าง ในจำนวนนักเรียน 6 คนนี้ มีนักเรียนฝึกหัดครูวิชาช่างสิบหมู่ 3 คน คือ นายคอน นายถนอม และนายวุฒิ

ความสำเร็จของการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนสมัยนี้ มีหลักฐานแสดงให้เห็นถึงความสำเร็จของการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ของโรงเรียนเพาะช่าง จากงานแสดงศิลปหัตถกรรมของนักเรียน ระหว่าง พ.ศ. 2456-2459 ซึ่งนักเรียนที่ศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ได้รับรางวัลผลงานดีเด่นหลายรางวัล ตลอดจนได้รับคำชมเชยเรื่องฝีมือของนักเรียน จากคณะกรรมการตัดสินการให้รางวัล ดังมีหลักฐานบันทึกในรายงานการแสดงศิลปหัตถกรรมนักเรียน ระหว่าง พ.ศ. 2456-2459 ตามรายละเอียดในตารางที่ 6

ตารางที่ 6 แสดงรายละเอียดการรับรางวัลจากผลงานวิชาช่างสิบหมู่ของนักเรียนที่ศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในโรงเรียนเพาะช่าง เนื่องในงานแสดงศิลปหัตถกรรมของนักเรียนระหว่าง พ.ศ. 2456-2459

ครั้งที่	พ.ศ.	ประเภทรางวัล	ผลงานจากวิชาช่างสิบหมู่	ผู้รับรางวัล (โรงเรียน, นักเรียน)	อายุ
2	2456 ^{๑๑}	รางวัลชั้นที่ 3	การแกะไม้-แม่พิมพ์	โรงเรียนเพาะช่าง	17 ปี
		รางวัลชั้นที่ 5	การทำเครื่องเงิน	โรงเรียนเพาะช่าง	
		รางวัลชั้นที่ 5	การกลึง	โรงเรียนเพาะช่าง	
		รางวัลชั้นที่ 5	กรอรูปถม	นายประทีป	

^{๑๑} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 17/4 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องรายงานการแสดงศิลปหัตถกรรม (5 กันยายน - 23 มีนาคม 2456)

ตารางที่ 6 แสดงรายละเอียดการรับรางวัลจากผลงานวิชาช่างสิบหมู่ของนักเรียนที่ศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในโรงเรียนเพาะช่าง เนื่องในงานแสดงศิลปหัตถกรรมของนักเรียนระหว่าง พ.ศ. 2456-2459 (ต่อ)

ครั้งที่	พ.ศ.	ประเภทรางวัล	ผลงานจากวิชาช่างสิบหมู่	ผู้รับรางวัล (โรงเรียน, นักเรียน)	อายุ
3	2457	รางวัลชั้นที่ 5	ภาพเรื่องชาตก	นายสวัสดิ์	17 ปี
		รางวัลชั้นที่ 5		นายโหมต	14 ปี
		รางวัลชั้นที่ 5	การสลักพื้นถม	นายป้อม	29 ปี
		รางวัลชั้นที่ 4	การสลักเครื่องถม	นายฉนวน	17 ปี
4	2458 ^{๘๗}	รางวัลชั้นที่ 5	การขึ้นรูปชิ้นเชิงเงินเกลี้ยง	นายคอน	18 ปี
		รางวัลชั้นที่ 5	การสลักเครื่องถม	นายผัน	16 ปี
		รางวัลชั้นที่ 1	การแกะรูป	โรงเรียนเพาะช่าง	
5	2459 ^{๘๘}	รางวัลชั้นที่ 1	การทำเครื่องถม	โรงเรียนเพาะช่าง	
		รางวัลชั้นที่ 2	การกลึง	โรงเรียนเพาะช่าง	
		รางวัลชั้นที่ 1	ศิลปะทั่วไป	โรงเรียนเพาะช่าง	

^{๘๗} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 17/9 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องแสดงศิลปหัตถกรรม (2 สิงหาคม - 20 ธันวาคม 2458)

^{๘๘} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 17/11 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องการแสดงผลศิลปหัตถกรรม และพิธีชงการ ประจำปี 2459 (16 สิงหาคม - 19 มีนาคม 2459)

จากตารางที่ 6 แสดงให้เห็นว่าการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในโรงเรียนเพาะช่าง ระหว่าง พ.ศ. 2456-2459 นั้น นักเรียนศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ คือ วิชาช่างแกะ วิชาช่างเงิน วิชาช่างกลึง วิชาช่างถม วิชาช่างเขียน วิชาช่างสลัก วิชาช่างขึ้นรูป ซึ่งสามารถนำความรู้ ที่ศึกษาจากแผนกโรงงานมาสร้างสรรค์วัตถุ เช่น แม่พิมพ์ กรอบรูป ภาพเขียน ชันมีเขิง เครื่องเงิน เครื่องถม และเครื่องกลึง ฝีมือการทำประณีตสมควรได้รับรางวัล ตลอดจนมี การพัฒนาการศึกษาและฝีมือ จนกระทั่งสามารถได้รับรางวัลที่ 1-2 ใน พ.ศ. 2458-2459 ที่เป็นรางวัลประเภทหมู่คณะจากวิชาช่างแกะ วิชาช่างถม วิชาช่างกลึง และศิลปะทั่วไปใน พ.ศ. 2459 นั้น ซึ่งคณะกรรมการตัดสินรางวัลศิลปหัตถกรรมของนักเรียน กล่าวชมเชย ความสำเร็จในการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ณ โรงเรียนเพาะช่างที่นักเรียน สามารถแสดงผลงานเป็นสิ่งของต่าง ๆ ดังหลักฐานที่บันทึกว่า

... เครื่องถมเครื่องกลึงของโรงเรียนเพาะช่างคราวนี้ดีขึ้น เครื่องถมนั้นถึงแม้ว่าจะยังดีได้บ้างเล็กน้อย และควรจะทำให้ดีขึ้นไปกว่านี้ได้ก็จริง แต่เวลานี้ไม่มีใครทำได้ดีกว่านี้ จึงได้ให้รางวัลศิลปะชั้นที่ 1... การแกะรูปต่าง ๆ ของโรงเรียนเพาะช่างทำด้วยฝีมืออันประณีตเรียบร้อยดีมาก...⁸⁹ โรงเรียนชาย ฝีมือทำเครื่องเงินและถม การวาดเขียน การแกะงา แกะไม้ การทำแม่พิมพ์ด้วยทองแดงและสังกะสี โรงเรียนเพาะช่างคงมีฝีมือซึ่งจะเว้นเสียไม่ชมเชยไม่ได้...⁹⁰

คำชมเชยของคณะกรรมการตัดสินรางวัลศิลปหัตถกรรมนักเรียน แสดงให้เห็นว่า การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ของนักเรียนโรงเรียนเพาะช่างมีวิชาต่าง ๆ คือ วิชาช่างถม วิชา

⁸⁹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 17/9 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องแสดงศิลปหัตถกรรม (2 สิงหาคม - 20 ธันวาคม 2458)

⁹⁰ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 17/11 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องการแสดงศิลปหัตถกรรมและพิธีการ ประจำศก 2459 (16 สิงหาคม - 19 มีนาคม 2459)

ช่างกลึง วิชาช่างแกะ วิชาช่างเงิน วิชาช่างเขียน ซึ่งศึกษาในแผนกโรงงานของโรงเรียน ประสบความสำเร็จอย่างดี จึงทำให้โรงเรียนเพาะช่างมีชื่อเสียงในการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ในสมัยนี้ ทั้งนี้เนื่องจากกระทรวงธรรมการ มีแนวคิดทางการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบ-โรงเรียน ที่ตระหนักถึงความสำคัญของวิชาช่างสิบหมู่ในด้านหัตถกรรมไทย อันเป็นภูมิปัญญาไทย ที่เป็นรากฐานความรู้เพื่อการประกอบอาชีพที่หลากหลายของชาวไทย มิให้สูญหายตามกาลสมัย ดังเช่นการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในสมัยโบราณที่มีในวิถีชีวิตของสังคมไทยสมัยโบราณ แต่เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไปภูมิปัญญาไทยก็ควรดำรงไว้ และเปลี่ยนแปลงวิธีการรับภูมิปัญญาตามกาลสมัยด้วย เพื่อการสืบสานการงานอาชีพที่ใช้ความรู้จากวิชาช่างสิบหมู่ ดังนั้น การศึกษาในระบบโรงเรียนที่เป็นสถาบันการศึกษาของสังคมสมัยใหม่ จึงเป็นสถาบันที่ทำหน้าที่สืบสานวิชาช่างสิบหมู่เพื่อการประกอบอาชีพในอนาคต ดังที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีกล่าว ในการประชุมแจกรางวัลการศิลปหัตถกรรม ครั้งที่ 3 เมื่อวันที่ 1 กรกฎาคม 2457 ว่า "...โรงเรียนเพาะช่างที่หัดคน สำหรับรับช่วงสืบต่อการทำงานในอนาคต ก็เมื่อต่อไปภายหน้าเรา ต้องการให้คนของเราชำนาญในการหัตถกรรมด้วย จึงเป็นการควรแล้วที่เราจะเริ่มสอนการ นั้นในโรงเรียนแต่บัดนี้ไป..."⁹¹

ครั้น พ.ศ. 2465 มีระเบียบกำหนดประเภทนักเรียนของโรงเรียนเพาะช่างออกเป็น 4 ประเภท คือนักเรียนครูช่างหัวเมือง กระทรวงศึกษาธิการส่งให้เรียน นักเรียนครูช่างกรุงเทพฯ นักเรียนสามัญ และนักเรียนอนาถา⁹² แต่มิได้ระบุรายละเอียด ผู้วิจัยจึงวิเคราะห์ว่านักเรียนครูช่างส่วนใหญ่คือ ครูวาดเขียน ครูจักสาน ซึ่งมีใช้ครูสอนวิชาช่างสิบหมู่

⁹¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 17/5 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องรายงานการแสดงผลศิลปหัตถกรรม (2 ธันวาคม 2456 - 23 มิถุนายน 2457)

⁹² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/54 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องระเบียบการโรงเรียนเพาะช่าง (8 มีนาคม 2465)

นอกจากนั้น คือนักเรียนที่ศึกษาวิชาช่างสิบหมู่อย่างแท้จริง ดังที่กระทรวงศึกษาธิการรายงานการศึกษาของโรงเรียนเพาะช่างใน พ.ศ. 2465 มีความว่า

...ศกนี้โรงเรียนเพาะช่างก็ดำรงฐานะขึ้นชื่อตลอดมา มีนักเรียนฝึกหัดทำการช่างต่าง ๆ 217 คน (1) หัตถเป็นครุวาดเขียน (2) ช่างเขียนแบบ (3) ครูจักสาน (4) การพิมพ์ (5) ช่างแกะสลัก (6) ทำเครื่องเรือน (7) ช่างทอง และช่างเงิน...^{๑๓}

จากการรายงานผลการศึกษาของโรงเรียนเพาะช่างดังกล่าว แสดงให้เห็นว่านักเรียนครูช่างคือ นักเรียนครุวาดเขียนและครูจักสานเท่านั้น ส่วนนักเรียนที่ศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ คือนักเรียนกลุ่มที่ 5-7 มีช่างไม้ ช่างกลึง ช่างทอง ช่างเงิน นักเรียนช่างแกะสลัก ซึ่งสอดคล้องกับระเบียบการสอนในแผนกโรงงาน ที่มีการสอนวิชา "ช่างเขียน ช่างเงิน ช่างทอง ช่างไม้ ช่างแกะ ช่างกลึง ช่างปั้น ช่างชุบ"^{๑๔} นักเรียนวิชาช่างสิบหมู่เหล่านี้ไม่อาจจะระบุจำนวนและประเภทของนักเรียนได้ ทั้งนี้เนื่องจากการบันทึกหลักฐานดังกล่าวมิได้ระบุจำนวนนักเรียนตามประเภทวิชา แต่ระบุจำนวนนักเรียนทั้งหมด 217 คน

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยสรุปว่าจำนวนนักเรียนที่เรียนวิชาช่างสิบหมู่มีจำนวนน้อยกว่านักเรียนที่เรียนวิชาครุวาดเขียน ดังที่โรงเรียนเพาะช่างรายงานการศึกษาประจำปี พ.ศ. 2467-2468 โดยบันทึกหลักฐานเกี่ยวกับนักเรียนวิชาช่างสิบหมู่ไว้ว่า มีนักเรียนศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ คือช่างแกะ ช่างสลักเงิน ช่างขึ้นรูปเงิน ช่างทอง ช่างสลักไม้ ช่างไม้ ช่างกลึง ช่างปั้น ตามตารางการเปรียบเทียบจำนวนนักเรียนที่ศึกษาในโรงเรียนเพาะช่างระหว่าง พ.ศ. 2467-2468 ในตารางที่ 7 ดังนี้

^{๑๓} กระทรวงศึกษาธิการ. รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 15

ประจำปีระพุทธศักราช 2465 (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า 19. (กจช. น.ร.6 ศ/1)

^{๑๔} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/54 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง-
ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องระเบียบการโรงเรียนเพาะช่าง (8 มีนาคม 2465)

ตารางที่ 7 แสดงจำนวนนักเรียนที่ศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ของโรงเรียนเพาะช่าง ระหว่าง
พ.ศ. 2467-2468⁹⁵

ลำดับที่	ประเภทวิชา	จำนวนนักเรียน		จำนวนครู		รวมจำนวน นักเรียน
		พ.ศ. 2467	พ.ศ. 2468	พ.ศ. 2467	พ.ศ. 2468	
* 1	วิชาวาดเขียน	117	134	8	8	251
* 2	วิชาจักสาน	4	-	2	-	4
* 3	วิชาช่างพิมพ์	6	8	1	1	4
4	วิชาช่างแกะ	6	6	1	1	12
5	วิชาช่างสลักเงิน	6	5	1	1	11
6	วิชาช่างขึ้นรูปเงิน	2	1	1	1	3
7	วิชาช่างทอง	14	16	1	1	30
8	วิชาช่างไม้	3	3	1	1	6
9	วิชาช่างสลักไม้	4	15	1	1	19
10	วิชาช่างกลึง	2	3	1	1	5
11	วิชาช่างปั้น	2	4	1	1	6
* 12	วิชาช่างทอผ้าไหม	-	2	-	-	2
13	รวมวิชาช่างสิบหมู่	39**	53**	8	8	92**

⁹⁵ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 44/61 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง
ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องรายงานการศึกษากรุงเทพฯ พ.ศ. 2467
(23 มิถุนายน 2469) และ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 44/71 เอกสารสำนักงาน
ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องรายงานการศึกษาประจำปี พ.ศ.
2468 (29-30 มิถุนายน 2470)

* วิชาวาดเขียน วิชาจักสาน วิชาช่างพิมพ์ วิชาช่างทอผ้าไหม มิใช่วิชาช่างสิบหมู่

** จำนวนนักเรียนทั้งหมดเป็นเพศชาย

จากตารางที่ 7 แสดงจำนวนนักเรียนที่เรียนวิชาช่างสิบหมู่พบว่าจำนวนนักเรียน ใน พ.ศ. 2467 มีจำนวน 39 คน และใน พ.ศ. 2468 เพิ่มขึ้นเป็นจำนวน 53 คน นักเรียน จำนวนดังกล่าวนิยมศึกษาวิชาช่างทองมากที่สุด รองลงมา คือวิชาช่างสลักไม้ วิชาช่างแกะ วิชาช่างสลักเงิน วิชาช่างไม้ วิชาช่างปั้น วิชาช่างกลึง และวิชาช่างขึ้นรูปเงินน้อยที่สุด ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่าจำนวนนักเรียนที่ศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ มีจำนวนไม่ถึงครึ่งหนึ่งของจำนวน นักเรียนที่ศึกษาวิชาวาดเขียนที่มีจำนวนมากที่สุดในโรงเรียนเพาะช่าง ทั้งนี้เนื่องจากว่า ตามโครงการศึกษา พ.ศ. 2464 การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่เป็นการศึกษาในระดับมัธยมวิสามัญ ขั้นต่ำ ส่วนการศึกษาวิชาวาดเขียนเป็นการศึกษาในระดับมัธยมวิสามัญชั้นกลาง เพื่อ รับราชการครูตามความต้องการครูสอนวิชาวาดเขียนของกระทรวงศึกษาธิการ ด้วยเหตุนี้ นักเรียนที่ศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ของ โรงเรียนเพาะช่างจึงเรียนวิชาช่างสิบหมู่เป็นพื้นฐานใน การศึกษาวิชาครูวาดเขียนต่อไป ซึ่งผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าการศึกษาวิชาครูวาดเขียนมิใช่ การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ หากแต่เป็นผลอย่างหนึ่งจากการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระดับมัธยม วิสามัญขั้นต่ำ

อย่างไรก็ตาม นักเรียนวิชาช่างสิบหมู่ดังกล่าวก็มีนักเรียนฝึกหัดครูช่างหัวเมืองที่ กระทรวงศึกษาธิการส่งมาให้เรียนร่วมกับนักเรียนที่ศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ด้วย เช่นใน พ.ศ. 2470 มีหลักฐานแสดงให้เห็นว่าในกลุ่มนักเรียนวิชาช่างสิบหมู่มีนักเรียนฝึกหัดครูช่างหัวเมือง มาศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ที่โรงเรียนเพาะช่าง เพื่อกลับไปรับราชการครูต่อในท้องถิ่นของตน ดังที่กองธรรมการ จังหวัดนครศรีธรรมราช ขออนุญาตส่งนายแจ้ง สัตตบงกช ที่เป็นนักเรียน ช่างถมของจังหวัดนครศรีธรรมราชให้ไปศึกษาวิชาช่างเขียน วิชาช่างสลัก ณ โรงเรียน- เพาะช่าง เพื่อประโยชน์ในการทำเครื่องถมและสอนนักเรียนช่างถมต่อไป^{๑๑} เช่นเดียวกับ นายกลิ่นที่เคยส่งมาศึกษาวิชาช่างถมเมื่อ พ.ศ. 2462

^{๑๑} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/66 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องมณฑลนครศรีธรรมราช ส่งนายแจ้ง สัตตบงกช มาเรียนที่โรงเรียนเพาะช่าง (4 สิงหาคม 2470 - 16 พฤษภาคม 2471)

การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในสมัยนี้ มีข้อสังเกตว่านักเรียนทั้งหมดที่ศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ เป็นเพศชาย ซึ่งโครงการศึกษา พ.ศ. 2464 กำหนดให้เพศชายและหญิงได้รับการศึกษา เท่าเทียมกันแล้ว ทั้งนี้อาจมีสาเหตุมาจากการกำหนดให้เด็กชายมีโอกาสศึกษาในระบบ-โรงเรียนได้ก่อนเด็กหญิง ตามพระราชบัญญัติบังคับการศึกษา พ.ศ. 2457 ประกอบกับคติความเชื่อและวิถีชีวิตในการประกอบอาชีพการช่างไทยที่มีมาแต่โบราณ ซึ่งปรากฏว่าผู้ประกอบอาชีพเป็นเพศชายเกือบทั้งสิ้น ด้วยสาเหตุดังกล่าว จึงอาจส่งผลให้นักเรียนที่ศึกษาวิชาช่างสิบหมู่นั้นส่วนมากเป็นเพศชาย นอกจากนี้นักเรียนที่ศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ดังกล่าว "ได้รับทุนเล่าเรียนจากกระทรวงศึกษาธิการ เนื่องจากเป็นนักเรียนโรงเรียนเพาะช่าง"⁹⁷ เพื่อส่งเสริมการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ให้ประสบผลดีตามวัตถุประสงค์ของกระทรวงศึกษาธิการ

อนึ่ง หลักฐานเกี่ยวกับวิธีการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ของนักเรียนในโรงเรียนเพาะช่าง นั้นมีน้อยมาก เช่นใน พ.ศ. 2469 ขณะที่ ร้อยเอกรุ่น นิรันดร์ เมื่ออายุ 14 ปี ได้เคยศึกษาวิชาช่างเขียนในแผนกโรงงานของโรงเรียนเพาะช่าง เป็นเวลา 6 เดือน โดยเล่าถึงการศึกษาวิชาช่างเขียนว่า "...ขุนศรีศุภหัตต์ เป็นครูสอนให้เขียนลายไทย กนก 3 อย่าง และให้หัดเขียนตามภาพที่แขวนไว้ข้างฝาเป็นรูปนางเมขลา ล้อแก้วกับยักษ์รามสูร..."⁹⁸ จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทคำบอกเล่านี้ ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่านักเรียนวิชาช่างเขียน มีวิธีการศึกษาด้วยการฝึกเขียนลายไทยที่เป็นพื้นความรู้ของวิชาช่างเขียน และวิชาช่างสิบหมู่

⁹⁷ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 44/61 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องรายงานการศึกษากรุงเทพฯ พ.ศ. 2467 (23 มิถุนายน 2469) และ ศธ. 44/71 เรื่องรายงานการศึกษาประจำปี พ.ศ. 2468 (29-30 มิถุนายน 2470)

⁹⁸ ภิชา, "อดีตนายทหารเรือกับศิลปะการแกะสลักเครื่องสด," วารสารไทย 10 (เมษายน - มิถุนายน 2533): 35.

โดยการสังเกตคุณภาพรวมเกียรดีที่ทาง โรงเรียนแขวนไห้ตู ซึ่งลูกศิษย์จะต้องสนใจใฝ่รู้
หมั่นฝึกฝนการเขียนด้วยตนเองอยู่เสมอ จึงจะประสบความสำเร็จในการศึกษา เช่นเดียวกับ
ที่ช่างโบราณใช้เป็นวิธีการศึกษา จนกระทั่งประสบความสำเร็จ นอกจากนี้วิธีการศึกษา
วิชาลายไทยด้วยการฝึกฝนการเขียนของนักเรียน ยังเป็นหลักการสอนที่ใช้ในบาง โอกาสด้วย
ดังมีหลักฐานบันทึกในจดหมายเหตุรายวัน ซึ่งหลวงวิบูลย์ศิลปการ อาจารย์ผู้ปกครอง บันทึก
เหตุการณ์ในวันที่ 27 มกราคม พ.ศ. 2474 ว่า "...ขุนอภิสิทธิ์จิตรการต้องไปปั้นรูปยักษ์
ที่พระปรางค์วัดราชบูรณะ ไม่ได้มาสอนลายไทยชั้น 3 คงให้นักเรียนเรียนล่ำฟั่งต่อไปในวิชา
ลายไทย..."⁹⁹

ส่วนการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในแผนกโรงเรียนนั้น ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่านักเรียนมี
แนวทางการศึกษาด้วยตนเองเช่นเดียวกับการศึกษาวิชาลายไทยในแผนกโรงเรียน โดย
โรงเรียนจัดประสบการณ์การเรียนรู้ ให้นักเรียนศึกษาด้วยตนเอง เช่น วิชาช่างถม วิชา
ช่างเขียนลายรดน้ำ ดังมีหลักฐานปรากฏ ในจดหมายเหตุรายวันของโรงเรียนเพาะช่าง
ซึ่งหลวงวิบูลย์ศิลปการบันทึกเมื่อวันที่ 16 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2474 มีความว่า "...เวลา
17.55 นาฬิกา มกุฎราชกุมารแห่งประเทศไทยเยี่ยมกับพระชายาเสด็จถึงโรงเรียน
ทอดพระเนตรการทำถม และการเขียนลายรดน้ำ...โรงเรียนถวายเป็นของ คือมีตัตตะกระตาด
ด้ามถม แจกันเงินถม กระจุกช้อมมือหล่อเข้ดเงินถม ช้อนกาแฟ..."¹⁰⁰ จากหลักฐานข้างต้น
แสดงให้เห็นถึงการศึกษาวินิจฉัยวิชาช่างถม วิชาช่างเขียนลายรดน้ำของโรงเรียนเพาะช่างใน
พ.ศ. 2474 ว่ามีการศึกษาที่มีประสิทธิภาพ จึงทำให้มกุฎราชกุมาร และพระชายาแห่งประเทศไทย
เบลเยี่ยม ให้เกียรติและทอดพระเนตรการศึกษาวินิจฉัยวิชาช่างสิบหมู่ ณ โรงเรียนเพาะช่าง

⁹⁹ หลวงวิบูลย์ศิลปการ, "ปฐมหลังเพาะช่างครั้ง 2474-2475," ใน เอกสาร
วิชาการเพาะช่างครบรอบ 75 ปี (กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2531), หน้า 103.

¹⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 104.

5. การประเมินผลการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ จากการศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่บันทึกไว้พบว่า ในระหว่าง พ.ศ. 2456-2475 มีหลักฐานเกี่ยวกับการประเมินผลการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่น้อยมาก มีหลักฐานการประเมินผลการศึกษาครั้งแรก คือ การสอบไล่วิชาช่างสิบหมู่ใน พ.ศ. 2457 คือวิชาช่างแกะ วิชาช่างถม วิชาช่างปั้น และวิชาช่างไม้ ดังรายละเอียดในตารางที่ 8 ดังนี้

ตารางที่ 8 แสดงรายละเอียดการประเมินผลการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ของนักเรียน
โรงเรียนเพาะช่าง พ.ศ. 2457¹⁰¹

วิชาช่างสิบหมู่	จำนวนนักเรียน		รายชื่อผู้สอบได้
	ผู้เข้าสอบ	ผู้สอบได้	
ช่างแกะ	3	3	นายวัน นายม้วน นายไส
ช่างขึ้นรูป	2	-	ไม่มีผู้สอบได้
ช่างสลัก	2	2	นายป้อม นายประณีต
ช่างปั้น	4	2	นายรื้อ พระมิ่ง
ช่างไม้	3	3	นายพร้อม นายเพิ่ม นายนวล
รวม	14	10	

¹⁰¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/22 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง
ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องรายงานสอบไล่วิชาวาดเขียนและวิชาช่างอื่น ๆ
(20 มิถุนายน 2457)

จากตารางที่ 8. พบว่าการสอบไล่ของนักเรียนที่ศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ใน พ.ศ. 2457 มีจำนวนนักเรียนที่เข้าสอบวิชาช่างสิบหมู่ จำนวน 14 คน สอบได้จำนวน 10 คน วิชาที่นักเรียนสอบไม่ได้เลย คือวิชาชั้นรูปในแผนกช่างถม

ส่วนวิธีการสอบไล่วิชาช่างสิบหมู่นั้นพบว่าใน พ.ศ. 2467-2468 มีหลักฐานชี้แจงวิธีการสอบไล่วิชาช่างสิบหมู่ของโรงเรียนเพาะช่างว่า

...วิธีสอบไล่ โรงเรียนแต่งข้อสอบไล่แล้วนำเสนอกระทรวงศึกษาธิการ เมื่อได้อนุญาตแล้ว โรงเรียนก็จัดการสอบเอง ตลอดจนการตรวจให้คะแนนเสร็จแล้วนำเสนอกระทรวงศึกษาธิการ เพื่อวินิจฉัยว่าได้คะแนนตั้งแต่ร้อยละเท่าใดขึ้นไป จึงจะให้ผ่านสอบไล่ได้ และใครควรจะได้ประกาศนียบัตรชั้นไหน...¹⁰²

จากรายงานการศึกษาของโรงเรียนเพาะช่างระหว่าง พ.ศ. 2467-2468 พบว่าการประเมินผลการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่เป็นการประเมินผลการศึกษาจากภาคปฏิบัติและการสอบไล่ ซึ่งคิดคะแนนเป็นร้อยละเท่าไรแล้วจึงส่งผลสอบไล่ให้กระทรวงศึกษาธิการตัดสินผล การสอบตามความเหมาะสม จึงกล่าวได้ว่าการประเมินผลการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่เป็นการประเมินผลด้านพุทธิศึกษาที่เกิดจากความสนใจ ใฝ่รู้ ฝึกทักษะ สะสมประสบการณ์แล้วแสดงออกมาให้เป็นที่ประจักษ์ โดยการสร้างผลงานของแต่ละแขนงวิชาช่างสิบหมู่และมีประกาศนียบัตรรับรองความรู้

6. อาชีพของผู้จบการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ตามที่กระทรวงธรรมการมีหนังสือที่ 257/6052 ลงวันที่ 19 พฤศจิกายน พ.ศ. 2455 เรื่องการศึกษานិเทศมัธยมและอุดม ซึ่งกำหนดว่าการศึกษาวิชาหัตถกรรมใน โรงเรียนหัตถกรรมเป็นการศึกษานิเทศชั้นกลาง และต้องการผู้จบการศึกษาจำนวนปีละ 40 คน จากหลักสูตร 3 ปี ของโรงเรียนหัตถกรรม-

¹⁰² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.44/71 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง-
ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องรายงานการศึกษาประจำปี พ.ศ. 2468 (29-30
มิถุนายน 2470)

ราชบุรณ¹⁰³ ซึ่งผู้วิจัยวิเคราะห์ว่านักเรียนรุ่นแรกตามหลักสูตรนี้คือนักเรียนวิชาช่างสิบหมู่รุ่นแรกในประเทศไทย ตามที่มีหลักฐานปรากฏว่าใน พ.ศ. 2457 มีนักเรียนสอบไล่ได้วิชาช่างสิบหมู่ จำนวน 10 คน*

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่านักเรียนที่จบการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ณ โรงเรียนเพาะช่าง ระหว่าง พ.ศ. 2456-2475 นั้น แบ่งออกได้ 2 กลุ่ม คือ กลุ่มหนึ่งจบการศึกษาแล้วออกมาประกอบอาชีพการช่าง เช่น ช่างเขียน ทั้งในหน่วยงานเอกชน หน่วยงานราชการหรือหน่วยงานอิสระของตนเอง ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งออกไปรับราชการเป็นครู โดยเฉพาะโรงเรียนเพาะช่าง ดังมีหลักฐานประเภทอัตชีวประวัติของบุคคลร่วมสมัย เช่น

- นายโหมต ว่องสวัสดิ์ เกิดวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2439 ผู้เคยเป็นนักเรียนโรงเรียนเพาะช่าง ระหว่าง พ.ศ. 2456-2460 ซึ่งในปี พ.ศ. 2456 มีอายุ 17 ปี มีหมายเลขประจำตัวที่ 55 เป็นลูกศิษย์ของหลวงวิบูลย์ศิลปการ (นายบุญเจ็ย) หลวงวิศาลศิลปกรรม (นายเชื้อ ปัทมจินดา) ชุนอภิสิทธิ์ (นายดำ) และชุนศรีศุภทัตต์ (นายนิก) นายโหมต ว่องสวัสดิ์ จบการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ณ โรงเรียนเพาะช่าง ใน พ.ศ. 2458 หลังจากนั้นโรงเรียนเพาะช่างส่งนายโหมต ว่องสวัสดิ์ ให้ไปเป็นช่างเขียนของห้าง บี กริม แอนโก ที่เป็นห้างทำเครื่องทอง ซึ่งเป็นห้างที่มีชื่อเสียงอันดับหนึ่งของประเทศเยอรมันในประเทศไทย นอกจากนี้ หลังจากจบการศึกษาหลักสูตรครูวาดเขียนโทใน พ.ศ. 2460 แล้วจึงตั้งสำนักงานศิลปศาลา ณ ถนนบำรุงเมือง จังหวัดพระนคร จนกระทั่งถึง พ.ศ. 2477 โดยทำงานนอกเวลาราชการ รับจ้างทำงานช่างเขียน ช่างไม้ ช่างแกะสลัก นับว่านายโหมต ว่องสวัสดิ์ ได้นำความรู้จากการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ณ โรงเรียนเพาะช่างมาประกอบอาชีพ

¹⁰³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร. 6 ศ. 10/14 เอกสารรัชกาลที่ 6
กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องการจัดการศึกษาพิเศษมัธยมและอุดมศึกษา ตลอดไปจนความเห็น
รวบยอด และการประมาณเงินเป็นที่สุดมาขอพระบรมราชวินิจฉัย และพระบรมราชานุญาต
คราวที่ 2 (19 พฤศจิกายน 131)

*ดูเพิ่มเติมหน้า 167

ช่างเขียน ช่างไม้ ช่างแกะสลัก อันเป็นวิชาช่างสิบหมู่ ทั้งการทำงานในหน่วยงานเอกชน และงานอิสระของตน

นอกจากนี้ ในเวลาต่อมา นายโหมต ว่องสวัสดิ์ ได้นำวิชาช่างสิบหมู่มาสร้างสรรค์ ผลงานต่าง ๆ อาทิ ออกแบบและสร้างฉากละคร เขียนลายไทย งานแกะสลักไม้บานประตู หน้าต่างของโบสถ์ วิหารวัดต่าง ๆ ตลอดจนเขียนภาพฝาผนังเรื่องรามเกียรติ์ เมื่อสมโภช กรุงรัตนโกสินทร์ครบ 150 ปี ใน พ.ศ. 2475 และสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 200 ปี ใน พ.ศ. 2525 ซึ่งผลงานจากวิชาช่างสิบหมู่ดังกล่าวเป็นที่ประจักษ์ในความสามารถของท่าน จนกระทั่ง นายโหมต ว่องสวัสดิ์ ได้รับการยกย่องให้เป็นผู้เชี่ยวชาญของกรมศิลปากร และ ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง ประจำปี พ.ศ. 2530¹⁰⁴

ในส่วนกลุ่มนักเรียนที่จบการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ แล้วรับราชการครู ณ โรงเรียน- เพาะช่าง มีหลักฐานปรากฏ เช่น ใน พ.ศ. 2465 มีนักเรียนฝึกหัดครูช่าง พ.ศ. 2458 จำนวน 5 คน รับราชการในโรงเรียนเพาะช่าง คือ

ว่าที่รองอำมาตย์ตรีเปรี๊ยะ แสงเถกิง	ช่างเขียน
นายคอน เลือคำลัดย	ช่างขึ้นรูปเงิน
นายโต๊ะ วงษ์งามขำ	ช่างสลักเงิน
นายป้อม คิริสวณะ	ช่างสลักเงิน
ว่าที่รองอำมาตย์ตรีห้วน ดัณฑกานิต	ช่างไม้ ¹⁰⁵

จากรายชื่อผู้รับราชการของโรงเรียนเพาะช่าง ในแผนกโรงงาน แสดงให้เห็นว่า โรงเรียนเพาะช่างมีความต้องการช่างเงินมาก ทั้งนี้โรงเรียนเพาะช่างมีความต้องการ

¹⁰⁴ นิตยสารศิลปกรรม เชิดชูเกียรติโหมต ว่องสวัสดิ์ ศิลปินแห่งชาติ ปีพุทธศักราช 2530 สาขาศิลปะการแสดง (จิตรกรรม) ณ หอศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ วันที่ 1-5 พฤษภาคม 2533 (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), หน้า 9-14.

¹⁰⁵ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/54 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง-ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องระเบียบการโรงเรียนเพาะช่าง (8 มีนาคม 2465)

ช่างเงินตั้งแต่ พ.ศ. 2463¹⁰⁶ ที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญและความต้องการช่างเงินในเวลานั้น โดยที่โรงเรียนเพาะช่างสามารถผลิตนักเรียนได้ทันความต้องการของสังคมในขณะนั้น อนึ่ง ผู้รับราชการเป็นช่างของโรงเรียนเพาะช่าง คือครูช่างในแผนกโรงงาน ทั้งนี้เพราะว่า "... โรงงานมีหน้าที่รับนักเรียนสามัญและนักเรียนครูจากแผนกโรงเรียนเข้าฝึกหัดทำการช่างต่าง ๆ..."¹⁰⁷ ตลอดจน "... เป็นสถานที่รับจ้างทำการช่างต่าง ๆ เช่น ช่างเงินช่างทอง ลงยาและเหรียญตราต่าง ๆ การก่อสร้าง..."¹⁰⁸

จากการศึกษาอาชีพของผู้จบการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน
ณ โรงเรียนเพาะช่าง ระหว่าง พ.ศ. 2456-2475 นั้น จึงกล่าวได้ว่า ผู้จบการศึกษาดังกล่าว ส่วนหนึ่งเท่าที่มีหลักฐานปรากฏอาจแบ่งอาชีพของผู้จบการศึกษาได้ 2 กลุ่ม คือ ช่าง และครูช่าง ซึ่งนับว่ามีผลของการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการศึกษาอันเหมาะสมกับกาลสมัย

สมัยที่ 3 การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนสมัยเปลี่ยนแปลงการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน (พ.ศ. 2476-2518)

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 คณะราษฎรบริหารประเทศต้องประสบกับเหตุการณ์ไม่สงบทางการเมืองหลายเหตุการณ์ เช่น การรัฐประหารในวันที่

¹⁰⁶ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/50 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง-ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง โรงเรียนเพาะช่างขออนุญาตรับหลวงพิริฎุเรชา รับราชการและให้ได้รับเงินเดือน ๆ ละ 70 บาท (12 สิงหาคม 2463)

¹⁰⁷ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 50.2/54 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง-ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องระเบียบการโรงเรียนเพาะช่าง (8 มีนาคม 2465)

¹⁰⁸ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร. 7 ศ. 4/79 เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง โรงเรียนเพาะช่าง (15 เมษายน 2475)

20 มิถุนายน พ.ศ. 2476¹⁰⁹ การสละราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ในวันที่ 2 มีนาคม พ.ศ. 2477 กบฏล้มรัฐธรรมนูญในวันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ. 2477 กบฏ
 นายสิบในวันที่ 5 สิงหาคม พ.ศ. 2478¹¹⁰ ครั้น พ.ศ. 2484 ไทยประกาศสงครามกับ
 สัมพันธมิตรทำให้ประเทศไทยอยู่ในสภาพสงครามโลกครั้งที่ 2 อย่างแท้จริง¹¹¹ หลัง
 เหตุการณ์สงครามโลกสงบแล้วก็ยังมีเหตุการณ์ทางการเมืองเกิดขึ้นอีกหลายครั้ง เช่น
 วันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2491 เกิดกบฏนายพล วันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2492 เกิด
 กบฏวังหลวง วันที่ 29 มิถุนายน พ.ศ. 2494 เกิดกบฏแมนฮัตตันและรัฐประหารเงียบ วันที่
 10 พฤศจิกายน พ.ศ. 2495 เกิดกบฏสันติภาพ¹¹² อนึ่ง ตั้งแต่ พ.ศ. 2492-2500
 จอมพล ป. พิบูลสงคราม ดำรงตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรีในสมัยที่ 2 ครั้น พ.ศ. 2501-
 2506 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ปกครองประเทศระบอบเผด็จการต่อเนื่องมาถึงใน พ.ศ. 2507
 จอมพลถนอม กิตติขจร ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ก็มีเหตุการณ์ทางการเมืองไม่สงบอีก
 หลายครั้ง มีการเผยแพร่แนวความคิดต่อต้านรัฐบาลอย่างรุนแรง การชุมนุมนัดหยุดงาน
 การเรียกร้องขอขึ้นค่าจ้างของผู้ใช้แรงงาน ตลอดจนนิสิตนักศึกษาตื่นตัวและเคลื่อนไหวทาง
 การเมือง จนกระทั่งนำไปสู่เหตุการณ์วิกฤตทางการเมืองอย่างรุนแรง ในวันที่ 14 ตุลาคม
 พ.ศ. 2516 หรือวันมหาวิปโยค

¹⁰⁹ ประยูร ภมรมนตรี, ชีวิต 5 แผ่นดินของข้าพเจ้า (กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์-
 บรรณกิจ, 2518), หน้า 138.

¹¹⁰ รong ศยามานนท์, ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ (กรุงเทพฯ
 ไทยวัฒนาพานิช, 2520), หน้า 90-99.

¹¹¹ ดิเรก ชัยนาม, ไทยกับสงครามโลกครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช,
 2513), หน้า 108-109.

¹¹² รong ศยามานนท์, ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ หน้า 303.

นอกจากพื้นฐานทางการเมืองที่เปลี่ยนแปลงและเป็นปัญหาเรื้อรังที่รัฐบาลไทยแต่ละสมัยต้องรีบแก้ไขให้สถานการณ์การเมืองคลี่คลายลง ในด้านเศรษฐกิจของประเทศในช่วงเวลานี้ก็มีสภาพที่เปลี่ยนแปลงเช่นเดียวกัน อันเนื่องมาจากในระหว่าง พ.ศ. 2472-2473 ประเทศไทยรับผลกระทบจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกทำให้รัฐบาลไทยต้องตัดทอนรายจ่ายอย่างมากประมาณร้อยละ 50 เพื่อจัดงบประมาณปี 2475 ให้เข้าสู่ดุลยภาพ ซึ่งมีผลสืบเนื่องมาถึงสภาพเศรษฐกิจหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นระบอบประชาธิปไตยด้วย ดังนั้นงบประมาณในช่วง พ.ศ. 2475-2481¹¹³ จึงต้องจัดสรรตามความจำเป็นของประเทศ ซึ่งเน้นหนักในด้านการป้องกันประเทศและการสาธารณสุขโรค ส่วนงบประมาณด้านการศึกษาได้รับน้อยที่สุดคือร้อยละ 6¹¹⁴ ครั้นถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 สภาพเศรษฐกิจของไทยก็ได้รับผลกระทบจากผลร้ายของสงครามอีกเช่นกัน ทำให้การค้าระหว่างประเทศชะงักงัน ญี่ปุ่นบังคับให้รัฐบาลไทยลดค่าเงินบาทเท่ากับเงินเยนของญี่ปุ่น¹¹⁵ ซึ่งมีผลให้ประเทศไทยเกิดภาวะเงินเฟ้อและขาดแคลนสินค้าประเภทอุปโภค บริโภคที่จำเป็น จึงทำให้สินค้ามีราคาแพงขึ้นอย่างมาก¹¹⁶

¹¹³ สุวิชัย โกศัยยะวัฒน์, "การวิเคราะห์กระทู้ถามของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่เกี่ยวกับการศึกษาในระหว่าง พ.ศ. 2475-2516," (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาสารัตถศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533) หน้า 66-67.

¹¹⁴ สถิติรายปีของประเทศไทยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 อ้างถึงใน จิตรทิพย์ นาดสุภา พัฒนาการเศรษฐกิจประเทศไทย (กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2511), หน้า 22-23

¹¹⁵ หลวงวิจิตรวาทการ, "หลังจากประกาศสงคราม," ตุ๊กทอง (กรุงเทพฯ: มงคลการพิมพ์, 2513), หน้า 40-41.

¹¹⁶ อุบล จิระสวัสดิ์, "สภาวะทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของประเทศไทยในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2, (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517), หน้า 288-289.

สภาพเศรษฐกิจที่ไม่ดีในสมัยสงครามดังกล่าว ทำให้ประชาชนประสบความเดือดร้อนในการครองชีพ รัฐบาลจึงประกาศพระราชกฤษฎีกาควบคุมเครื่องอุปโภคบริโภคให้เพียงพอแก่ความต้องการของประชาชน ใน พ.ศ. 2484 โดยแจกบัตรปันส่วนเพื่อซื้อสิ่งของที่จำเป็นในชีวิตประจำวันแก่ชาวพระนครและธนบุรีใน พ.ศ. 2485¹¹⁷

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ประชาชนย่อมต้องการสินค้าที่จำเป็นเท่านั้น แต่สินค้าประเภทเครื่องอุปโภคที่ผลิตจากวิชาช่างสิบหมู่เป็นเครื่องอุปโภคที่ไม่จำเป็นในสภาวะการณ์สงคราม จึงทำให้ประชาชนไม่มีความต้องการใช้สินค้าประเภทนี้ ผู้ผลิตสินค้าประเภทนี้จึงอาจมีรายได้น้อย หรือ ไม่มีรายได้เลยในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งเป็นผลกระทบต่อเศรษฐกิจของผู้ประกอบอาชีพการช่างหัตถกรรมจากวิชาช่างสิบหมู่อย่างยิ่ง

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติประเทศไทยต้องประสบปัญหาทางเศรษฐกิจหลายด้านเช่น ภาวะเงินเฟ้อ ราคาสินค้าเพิ่มขึ้นประมาณ 10-15 เท่า เช่น ใน พ.ศ. 2484 ข้าวสารกระสอบละ 8-10 บาท แต่ใน พ.ศ. 2490 ราคากระสอบละ 170-190 บาท¹¹⁸ เมื่อสินค้ามีราคาแพงดังกล่าว จึงทำให้ประชาชนมีความเดือดร้อนในการครองชีพอย่างมาก ต่อเนื่องมาจากสมัยสงคราม¹¹⁹ ดังนั้น พ่อค้าจึงมีอิทธิพลทางเศรษฐกิจอย่างมาก โดยเฉพาะชาวจีน รัฐบาลต้องดำเนินนโยบายต่อต้านและควบคุมธุรกิจของชาวจีน ครั้น พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี รัฐบาลมีนโยบายเร่งส่งเสริมอุตสาหกรรมอย่างมาก โดยได้รับเงินทุนจากต่างประเทศทำให้มีการตั้งโรงงานอุตสาหกรรม

¹¹⁷ แคมสุช นุ่มนนท์, เมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์ดวงกมล, 2521), หน้า 153-154.

¹¹⁸ ธนาคารแห่งประเทศไทย, รายงานประจำปีของธนาคารแห่งประเทศไทย พ.ศ. 2490 (พระนคร: ธนาคารแห่งประเทศไทย, 2490), หน้า 8.

¹¹⁹ สำนักงานเลขาธิการสภาเศรษฐกิจแห่งชาติ, สถานการณ์เศรษฐกิจของประเทศไทยตั้งแต่สิ้นสงครามถึง พ.ศ. 2493 (พระนคร: สำนักงานเลขาธิการสภาเศรษฐกิจแห่งชาติ, 2495), หน้า 78-79.

ขนาดใหญ่ขึ้นหลายแห่ง¹²⁰ และตั้งสภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ เพื่อทำหน้าที่ศึกษาปัญหาเศรษฐกิจ และเสนอความคิดเห็นในการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติ ตลอดจนประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรกตั้งแต่ พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา โดยปรับปรุงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติทุก 5 ปี ดังนั้น การส่งเสริมและพัฒนาเศรษฐกิจดังกล่าวจึงทำให้ประเทศไทยมีระบบเศรษฐกิจแบบอุตสาหกรรมมากขึ้น ทำให้เศรษฐกิจของชาติขยายตัวอย่างรวดเร็ว¹²¹ หากแต่ความเจริญทางเศรษฐกิจดังกล่าวนี้ ก็จำกัดเฉพาะในเขตกรุงเทพมหานครและจังหวัดใกล้เคียงเท่านั้น ต่างจังหวัดส่วนใหญ่ยังคงเป็นสังคมเกษตรกรรมเหมือนเดิม¹²²

สภาพพื้นฐานทางการเมืองที่มีเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ภายในประเทศ นโยบายการบริหารประเทศ เหตุการณ์ไม่ปกติ ภัยของสงคราม ตลอดจนความผันแปรทางเศรษฐกิจ ซึ่งทำให้มีผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อสภาพสังคมไทยในสมัยระบอบประชาธิปไตยนี้ เช่น สถานภาพทางเศรษฐกิจของบุคคลผกผันหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 บางคนยากจน บางคนเป็นเศรษฐีใหม่¹²³ นอกจากนี้ สังคมไทยมีสัมพันธภาพระหว่างประเทศต่าง ๆ มากขึ้น โดยเฉพาะสหรัฐอเมริกา เนื่องจากตั้งแต่ พ.ศ. 2493 เป็นต้นมา ประเทศไทยได้รับความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจการศึกษา และวัฒนธรรม¹²⁴ ครั้น พ.ศ. 2504 สังคมไทยก็เริ่มพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคม ตามลักษณะสังคมอุตสาหกรรม จากแผนพัฒนา

¹²⁰ รong ศยามานนท์, ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ หน้า 375.

¹²¹ สมภาพ มานะรังสรรค์, การขยายตัวของระบบทุนนิยมในประเทศไทย พ.ศ. 2488-ปัจจุบัน (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524), หน้า 98-124.

¹²² ธนาคารแห่งประเทศไทย, รายงานเศรษฐกิจ (กรกฎาคม 2515) : 81.

¹²³ แกมสุข นุ่มนนท์, เมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 หน้า 159.

¹²⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, บันทึกผลงานของรัฐบาลจอมพลแปลก พิบูลสงคราม ระหว่าง พ.ศ. 2491-2499 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ศิวนพร, 2500), หน้า 150-160.

เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรก ตั้งแต่ พ.ศ. 2504 ตลอดมา ซึ่งก่อให้เกิดความแตกต่างระหว่างสังคมเมืองและสังคมชนบทมากขึ้น ดังนั้นสังคมกรุงเทพฯ จึงเป็นศูนย์กลางความเจริญทั้งมวล สมาชิกของสังคมมีการประกอบอาชีพต่าง ๆ เช่น นักธุรกิจ ผู้ประกอบการ กลุ่มแรงงาน นักวิชาการ ตลอดจนอาชีพอิสระ อื่น ๆ เป็นต้น¹²⁵

ด้านวัฒนธรรมไทยมีความสับสนและหลากหลายยิ่งขึ้น ชาวไทยมีวิถีชีวิตตามสังคมตะวันตกมากขึ้น เช่น เลิกนุ่งโจงกระเบน แต่งกายตามสากลนิยม สวมหมวก ตั้งชื่อและนามสกุลตามนโยบายรัฐนิยมของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม¹²⁶ ตลอดจนนิยมเครื่องอุปโภคจากต่างประเทศมากขึ้น อย่างไรก็ตาม รัฐบาลก็เห็นความสำคัญทางวัฒนธรรมไทย เพื่อปลูกฝังความรักชาติให้แก่ประชาชน จึงตั้งสภาวัฒนธรรมแห่งชาติประกอบด้วยสำนักงานวัฒนธรรมทางจิตใจ ระเบียบประเพณี ศิลปกรรม วรรณกรรม และวัฒนธรรมฝ่ายหญิง¹²⁷ ดังนั้นการที่รัฐบาลตั้งสำนักงานวัฒนธรรมทางศิลปกรรมดังกล่าว แสดงให้เห็นว่ารัฐบาลสมัย จอมพล ป. พิบูลสงคราม เริ่มตระหนักถึงคุณค่าของศิลปกรรมไทย ที่เป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของชาติไทย ตามนัยของวัฒนธรรมไทยซึ่งรัฐบาลมีหน้าที่อย่างหนึ่ง ในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อการถ่ายทอดวัฒนธรรมไทย

จากสภาพพื้นฐานทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมไทย ตั้งแต่สมัยหลังการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยระหว่าง พ.ศ. 2476-2518 นั้น เป็นสาเหตุที่กำหนดให้มีการเปลี่ยนแปลงการศึกษาด้วย เนื่องจากว่าการศึกษาคือสถาบันหนึ่งของสังคมจึงทำให้การศึกษามีการเปลี่ยนแปลงหลาย

¹²⁵ เสนาะ อุณาภูล, "ความสัมพันธ์ระหว่างการวางแผนการศึกษาและการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ," เอกสารประกอบการสัมมนาการวางแผนการศึกษาระดับชาติ วันที่ 7-11 กรกฎาคม 2512 (กรุงเทพฯ: สำนักงานสภาการศึกษาแห่งชาติ, 2512).

¹²⁶ รอง ศยามานนท์, ประวัติศาสตร์ไทยระบอบรัฐธรรมนูญ หน้า 110-120.

¹²⁷ "พระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ ฉบับที่ 2" ราชกิจจานุเบกษา 60 (1 มกราคม 2486) : 208-212.

ประการ เช่น คณะรัฐบาลตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ จึงต้องการให้ประชาชนได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึง โดยตั้งสภาการศึกษาเพื่อร่วมมือกันพัฒนาการศึกษา
กับกระทรวงธรรมการ¹²⁸ ตลอดจนเสนอแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2475 ให้มีการศึกษา
ภาคบังคับถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 โดยไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียนตลอดจนให้หญิงมีความเสมอ
ภาคทางการศึกษาเท่าชาย¹²⁹ ต่อมา พ.ศ. 2478 รัฐบาลประกาศใช้พระราชบัญญัติประถม
ศึกษานับใหม่เพื่อเกณฑ์เด็กให้เข้าเรียนระดับการศึกษาภาคบังคับ และเปลี่ยนแปลงแผนการ
ศึกษาชาติฉบับใหม่ใน พ.ศ. 2479 เพื่อแก้ไขการเรียนวิชาสายสามัญที่มีระยะเวลานาน
เกินไป¹³⁰ แต่สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 การศึกษาที่กำลังเจริญก็ต้องได้รับความเสียหาย
อย่างมาก ทำให้โรงเรียนหลายแห่งเกิดความเสียหายเพราะถูกโจมตีทางอากาศ โดยเฉพาะ
อย่างยิ่งโรงเรียนเพาะช่าง ที่นักเรียนต้องหยุดเรียนตามประกาศและคำสั่งของกระทรวง
ศึกษาธิการ ตั้งแต่วันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2484 และในวันที่ 2 ตุลาคม ถึงวันที่ 10
พฤศจิกายน พ.ศ. 2485 ประกอบกับในปีนั้น เกิดอุทกภัยครั้งใหญ่ในกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นอุปสรรค
ต่อการศึกษาอย่างยิ่ง ด้วยเหตุนี้ หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 รัฐบาลจึงมุ่งพัฒนาการศึกษา
มากขึ้นเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชาติ ตลอดจนตระหนักถึงความสำคัญของอาชีพอิสระ
ของประชาชน กระทรวงศึกษาธิการจึงพัฒนาการศึกษาทางอาชีวศึกษาตามแผนการศึกษา
แห่งชาติฉบับใหม่ใน พ.ศ. 2494¹³¹ โดยเน้นการจัดการศึกษาเพื่อสนองความต้องการ
ของสังคมมากขึ้น โดยเฉพาะนับแต่แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 ที่จัดให้สอดคล้อง

¹²⁸ "ประกาศตั้งสภาศึกษา," ราชกิจจานุเบกษา 49 (31 สิงหาคม 2475) :
338-339.

¹²⁹ สำนักงานเลขาธิการรัฐสภา, รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ.
2475 ครั้งที่ 57 (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2476), หน้า 857.

¹³⁰ รอง ศยามานนท์ และคนอื่น ๆ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2435-
2507 หน้า 34.

¹³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 365.

กับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชาติ ตั้งแต่ พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา จึงทำให้รัฐบาลดำเนินการจัดการศึกษาด้านปริมาณโดยการตั้งโรงเรียนเพิ่มขึ้น¹³²

ดังนั้น การศึกษาวิชาอาชีวะสมัยระบอบประชาธิปไตยนี้ จึงได้รับแรงกระแทกจากสภาพพื้นฐานทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมอย่างยิ่ง ซึ่งทำให้การศึกษาวิชาอาชีวะมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากตามนโยบายของรัฐบาลแต่ละสมัย เป็นต้นว่า ใน พ.ศ. 2476 รัฐบาลส่งเสริมการศึกษาวิชาสามัญศึกษาเพิ่มขึ้น กระทรวงศึกษาธิการจึงเสนอโครงการขยายการศึกษาวิชาสามัญศึกษาในแผนกต่าง ๆ เช่น แผนกโรงเรียนช่างพิมพ์ โรงเรียนทำหมวก โรงเรียนการครัว โรงเรียนตัดเสื้อ โรงเรียนช่างก่อสร้าง โรงเรียนฝึกหัดครูประถม-กสิกรรมภาคใต้ และฝึกหัดครูพาณิชย์การ¹³³ แล้วกระทรวงธรรมการจึงตั้งโรงเรียนอาชีวศึกษาขึ้นสูงดังกล่าว ทั้งแผนกเกษตรกรรม ณิชยกรรม อาชีวะต่าง ๆ ทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาคตั้งแต่ พ.ศ. 2478 เป็นต้นมา¹³⁴

นอกจากนี้ใน พ.ศ. 2480 รัฐบาลส่งเสริมการอาชีวศึกษา โดยแถลงนโยบายของรัฐบาลต่อสภาผู้แทนราษฎรเมื่อวันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2480 ที่มีข้อความตอนหนึ่งว่า "...อาชีวะศึกษา ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง รัฐบาลจะได้จัดให้มีสถานศึกษาการอาชีวะประเภทต่าง ๆ

¹³² สภาการศึกษาแห่งชาติ, โครงการการศึกษา พุทธศักราช 2504-2509 (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2504).

¹³³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 1/380 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง-ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง คณะรัฐมนตรีขอให้แสดงโครงการกิจการต่าง ๆ ที่คิดจะจัดทำในปี พ.ศ. 2476 เพื่อแถลงแก่ประชาชน (4 พฤษภาคม - 12 สิงหาคม 2476)

¹³⁴ สำนักงานเลขาธิการรัฐสภา, รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2477 (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2478), หน้า 2547-2555.

ให้เป็นปึกแผ่นตามความเหมาะสมแก่ท้องถิ่นตามลำดับความจำเป็น โดยหนักไปในทางปฏิบัติ...¹³⁵
 จากคำแถลงนโยบายการศึกษาของกระทรวงธรรมการใน พ.ศ. 2480 ที่มีผลต่อการปฏิบัติ
 การเร่งจัดโรงเรียนอาชีวศึกษาประเภทต่าง ๆ ตามท้องถิ่นให้ทั่วถึง อนึ่งนโยบายนี้รัฐบาล
 ดำเนินการต่อมาจนถึงสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2¹³⁶ เช่นใน พ.ศ. 2494 กระทรวง
 ศึกษาธิการมีโครงการส่งเสริมการอาชีวศึกษาทุกประเภทให้ดียิ่งขึ้น¹³⁷ พ.ศ. 2498 ตั้ง
 โรงเรียนเทคนิคเพิ่มขึ้น 18 แห่ง¹³⁸ ใน พ.ศ. 2502 กรมอาชีวศึกษามีโรงเรียนช่างไม้
 จำนวน 33 โรงเรียนอาชีวศึกษาเหล่านี้ ตั้งแต่วันที่ 26 สิงหาคม พ.ศ. 2502
 เรียกว่าโรงเรียนการช่าง¹³⁹ ต่อมา ระหว่าง พ.ศ. 2503-2514 รัฐบาลยังคงส่งเสริม
 การอาชีวศึกษาติดต่อมาจนกระทั่งต้องจัดการศึกษาเพิ่มในรอบบ่ายและรอบค่ำเมื่อ พ.ศ. 2514¹⁴⁰

¹³⁵ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 1/624 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง-
 ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง กองกลางรายงานกิจการที่ได้ปฏิบัติตามนโยบาย
 ในระยะ 6 เดือนแรก พ.ศ. 2481 (10 กันยายน - 10 ตุลาคม 2481)

¹³⁶ สำนักงานเลขาธิการรัฐสภา, รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ.
 2493 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2493) หน้า 385-387.

¹³⁷ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2) ศธ. 15.11.1/10 เอกสารสำนักงาน
 ปลัดกระทรวง กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องการปรับปรุงโรงเรียนประเภทต่าง ๆ
 (20 มกราคม 2494)

¹³⁸ สำนักงานเลขาธิการรัฐสภา, รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ.
 2498 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2499), หน้า 466.

¹³⁹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2) ศธ. 5/86 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง
 กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องประกาศกระทรวงศึกษาธิการ (20 มิถุนายน - 20 พฤศจิกายน
 2502)

¹⁴⁰ สำนักงานเลขาธิการรัฐสภา, รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ.
 2514 (ม.ป.ท., 2515), หน้า 423.

จากสภาพการศึกษาในระบบโรงเรียนระหว่าง พ.ศ. 2475-2518 ดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง การเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมจากที่มีผลต่อการศึกษาโดยตรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาวิชาอาชีพในระบบโรงเรียนที่ต้องปรับเปลี่ยนตามสถานการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมของชาติ ซึ่งตระหนักถึงความทันสมัยในการดำรงชีพเพื่อเพิ่มพูนความเจริญทางเศรษฐกิจในด้านผลิตยกรรมและอุตสาหกรรม วิทยาการเทคนิคต่าง ๆ การศึกษาวิชาชีพในระบบโรงเรียนจึงเป็นสถาบันทางการศึกษาที่ตอบสนองความเจริญและความต้องการทางเศรษฐกิจและสังคมในฐานะสถาบันหนึ่งของสังคม ดังนั้นกระทรวงศึกษาธิการจึงมุ่งพัฒนาการศึกษาวิชาอาชีพต่าง ๆ ในด้านปริมาณของการศึกษา เพื่อให้ทันความต้องการของเศรษฐกิจและสังคม

ผู้วิจัยจึงมีข้อสังเกตว่า วิธีการเพิ่มปริมาณของโรงเรียนอาชีวศึกษาต่าง ๆ นับว่าเป็นผลดีตามภาวะการณ์ทั้งทางการเมือง สังคม และเศรษฐกิจในสมัยระบอบประชาธิปไตยที่รัฐบาลส่งเสริมการอาชีวศึกษา เพื่อพัฒนาประเทศให้สอดคล้องกับสังคมสมัยนี้ แต่หากได้พิจารณาในอีกมุมหนึ่ง การพัฒนาการศึกษาวิชาอาชีพในระบบโรงเรียนนั้น กระทรวงศึกษาธิการมิได้พัฒนารากฐานการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ณ โรงเรียนเพาะช่าง อันเป็นภูมิปัญญาไทยที่มีคุณค่ายิ่งในการดำรงการศึกษาเพื่อถ่ายทอดวัฒนธรรมไทย ที่แสดงถึงความเป็นชาติไทยที่น่าภาคภูมิใจแก่เยาวชนในระบบโรงเรียน ดังที่กระทรวงศึกษาธิการเคยตระหนักถึงความสำคัญ ของวิชาช่างสิบหมู่ และพัฒนาการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในโรงเรียนเพาะช่างมาแล้วก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย

อย่างไรก็ดี การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน นับตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา จนกระทั่งถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2532) กระทรวงศึกษาธิการก็ได้เปลี่ยนแปลงการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ตลอดมา จนกระทั่งถึง พ.ศ. 2496 จึงมีการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ณ โรงเรียนศิลปศึกษา กองทัพอากาศ กรมศิลปากร ซึ่งผู้วิจัยวิเคราะห์การศึกษาดังกล่าวเป็น 3 ประเด็น คือ

1. การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ณ โรงเรียนเพาะช่าง กรมอาชีวศึกษา ระหว่าง พ.ศ. 2476-2518

2. การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ณ โรงเรียนศิลปศึกษา
กรมศิลปากรระหว่าง พ.ศ. 2495-2504

3. การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ณ โรงเรียนช่างศิลป
กรมศิลปากร ระหว่าง พ.ศ. 2504-2518

1. การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ณ โรงเรียนเพาะช่าง
กรมอาชีวศึกษา (พ.ศ. 2476-2518)

พื้นฐานทางการศึกษาในช่วงเวลานี้เปลี่ยนแปลงหลายประการ ซึ่งมีผลต่อ
การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ที่ต้องเปลี่ยนแปลงหลายประการเช่นกัน ผู้วิจัยจึง
วิเคราะห์แต่ละประเด็นดังนี้

1.1 จุดมุ่งหมายการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ สืบเนื่องมาจากการประกาศใช้
แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2475 ที่จัดการศึกษาของชาติเป็นสามัญศึกษาและวิสามัญศึกษา
โดยกำหนดให้วิสามัญศึกษา คือการศึกษาวิชาอาชีพ ได้แก่ กลีกรรม หัตถกรรม และ
พาณิชย์กรรม ซึ่งเป็นความรู้สำหรับการประกอบอาชีพทางการเกษตรและอุตสาหกรรมต่าง ๆ
โดยตั้งโรงเรียนวิสามัญศึกษา เพื่อให้การศึกษาต่อจากการศึกษาสามัญศึกษาทุกระดับ¹⁴¹
เช่น โรงเรียนเพาะช่าง ที่เป็นโรงเรียนมัธยมวิสามัญในพระนคร¹⁴² ทั้งนี้เพราะว่ากระทรวง
ธรรมการมีความมุ่งหมายในการจัดการศึกษา "... เพื่อให้พลเมืองจบการศึกษาด้วยวิชาชีพ
ทั้งพลเมืองชั้นต้น ชั้นกลาง และชั้นยอด..."¹⁴³ ครั้นเปลี่ยนแปลงแผนการศึกษาแห่งชาติ เมื่อ
พ.ศ. 2479 ก็ดำเนินจุดมุ่งหมายเดิม ให้นักเรียนทุกคนมีวิชาชีพเป็นเครื่องมือในการประกอบ
อาชีพเช่นเดียวกัน อาทิ การศึกษาในแผนกศิลปกรรม แผนกช่างฝีมือของโรงเรียนใน

¹⁴¹ กระทรวงธรรมการ. รายงานการศึกษาปีที่ 25 พุทธศักราช 2475

(พระนคร: โรงพิมพ์ช่างพิมพ์วัดสังเวช, ม.ป.ป.), หน้า 57-58 (กจช. น. 1/783)

¹⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 28.

¹⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 4-5.

กองวิสามัญศึกษา ที่โรงเรียนเพาะช่างจัดเป็นการศึกษาในแผนกศิลปกรรม โดยมุ่งให้นักเรียนจบการศึกษาแล้วทำงานเกี่ยวกับช่างถม ช่างแกะ เป็นต้น หรือเป็นครูสอนวิชาช่างต่าง ๆ เช่น วิชาช่างไม้ วิชาช่างแกะ เป็นต้น¹⁴⁴ ดังนั้น ตั้งแต่ พ.ศ. 2479 เป็นต้นมา โรงเรียนมัธยมวิสามัญเพาะช่างจึงมีจุดมุ่งหมาย 2 ประการ คือ เพาะนักเรียนเพื่อเป็นช่างไทยตามจุดมุ่งหมายการศึกษาสมัยก่อน และเพาะครูสอนวิชาช่างไทยในโรงเรียนต่าง ๆ ซึ่งผู้วิจัยวิเคราะห์ว่า การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนดังกล่าวมีจุดมุ่งหมายของการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่เหมือนกับจุดมุ่งหมายเดิม

1.2 รายวิชาการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ด้วยเหตุที่การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในโรงเรียนเพาะช่างมีจุดมุ่งหมายของการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่เพื่อการเพาะช่างที่ต้องการให้ผู้เรียนมีเครื่องมือในการประกอบอาชีพการช่าง คือวิชาช่างสิบหมู่ เช่น วิชาช่างถม วิชาช่างแกะ ฯลฯ โดยศึกษาตามหลักสูตรมัธยมวิสามัญเพาะช่าง เช่น เรียนวิชาช่างไม้ ช่างปั้น ช่างแกะ ส่วนการเพาะครูช่าง มีการอบรมวิชาครูต่อจากการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ หรือมีหลักสูตรครูช่างที่โรงเรียนเพาะช่างเปลี่ยนแปลงตลอดมาจนถึง พ.ศ. 2518 คือ

1.2.1 หลักสูตรมัธยมวิสามัญเพาะช่าง พ.ศ. 2477

สืบเนื่องมาจากจุดมุ่งหมายการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ที่ต้องการเพาะช่างจากวิชาช่างสิบหมู่ จึงมีผลทำให้โรงเรียนเพาะช่างมีการเรียนการสอนตามหลักสูตรระดับมัธยมวิสามัญเพาะช่างที่สืบเนื่องมาจากการสอนในระดับประถมวิสามัญสมัยก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 และมัธยมวิสามัญ (ม. 5-8) ตั้งแต่ พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา โดยใน พ.ศ. 2476-2477 มีการกำหนดวิชาช่างสิบหมู่ในประเภทวิสามัญศึกษา คือวิชาช่างไม้

¹⁴⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 75/7 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง-
ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องรายงานการประชุมกรรมการจังหวัด พ.ศ. 2479
(31 สิงหาคม - 2 ตุลาคม 2479)

วิชาช่างถม วิชาช่างเขียน วิชาช่างแกะ วิชาช่างเงิน วิชาช่างชุบ วิชาช่างทอง¹⁴⁵ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสรุปว่า หลักสูตรนี้ คือหลักสูตรวิชาช่างสิบหมู่ที่มีการศึกษาวิชาอาชีพชั้นกลาง เทียบเท่า ระดับมัธยมศึกษาที่สนองตอบจุดมุ่งหมายของการเพาะช่างอย่างแท้จริง

1.2.2 หลักสูตรฝึกหัดครูประถมเพาะช่าง พ.ศ.2481*

(ป.ป.ช.) เนื่องจากแผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2479 กำหนดให้มีการส่งเสริมการอาชีวศึกษา ทุกกระดับ ตั้งแต่ชั้นอาชีวศึกษาขั้นต้น ชั้นอาชีวศึกษาชั้นกลาง ชั้นอาชีวศึกษาชั้นสูง ที่จัด ต่อเนื่องจากสายสามัญศึกษาระดับประถม มัธยมต้น และมัธยมปลาย¹⁴⁶ ดังนั้น กระทรวง- ธรรมการจึงต้องการครูสอนวิชาอาชีพในโรงเรียนอาชีวศึกษาทุกระดับ ด้วยเหตุนี้ โรงเรียน- เพาะช่างจึงเป็น โรงเรียนอาชีวศึกษาชั้นกลางที่มีหน้าที่ผลิตครูตามหลักสูตรประถมเพาะช่าง ดังที่หลวง โกวิทภักษ์วงศ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ เสนอรายงานการปฏิบัติงาน ตามนโยบายในระยะ 6 เดือนแรก พ.ศ. 2481 แก่เลขาธิการรัฐมนตรี ตามหนังสือ กระทรวงธรรมการ ที่ น. 24348/2481 ลงวันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ. 2481 มีความว่า ...ส่วนกิจการในแผนกฝึกหัดครู... เปิดรับนักเรียนฝึกหัดครูประถมเพาะช่าง โดยรับนักเรียนที่สำเร็จมัธยมปีที่ 8 เพาะช่างแล้วให้เล่าเรียนมีกำหนด 1 ปี

¹⁴⁵ กระทรวงธรรมการ, รายงานการศึกษา ประจำปีที่ 26 พุทธศักราช 2476 (พระนคร: โรงพิมพ์ช่างพิมพ์วัดสังเวช, ม.ป.ป.), หน้า 59-60 (กจช. (2) ศธ.1/311) และ กระทรวงธรรมการ, รายงานการศึกษา พุทธศักราช 2477 (พระนคร: โรงพิมพ์ ช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2481), หน้า 13. (กจช. (2) ศธ.1/356)

*ใน พ.ศ. 2482 เรียกหลักสูตรนี้ว่า ฝึกหัดครูประถมการช่าง รับนักเรียนทั้งชาย และหญิง เป็นการศึกษาอาชีวศึกษาชั้นสูง ตามหนังสือกระทรวงธรรมการ ที่ น.35352/2482 เรื่องรายงานกิจการที่ได้ปฏิบัติตามนโยบายในระยะ 6 เดือนแรก พ.ศ. 2482 เสนอ เลขาธิการคณะรัฐมนตรี ลงวันที่ 10 พฤศจิกายน พ.ศ. 2482

¹⁴⁶ รอง ศยามานนท์ และคนอื่น ๆ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ.2435-2507 หน้า 344-346.

ประเภทหนึ่ง...กับรับนักเรียนสำเร็จมัธยมปีที่ 6 แล้วเข้าเล่าเรียนมีกำหนด 3 ปี อีกประเภทหนึ่ง เพื่อเพาะครูสอนวิชาการฝีมือตามหลักสูตรใหม่...¹⁴⁷

จากหลักฐานข้างต้น แสดงให้เห็นว่าหลักสูตรฝึกหัดครูประถมเพาะช่างมี 2 หลักสูตร คือ หลักสูตรแรกสำหรับนักเรียนที่จบหลักสูตรมัธยมเพาะช่างใน พ.ศ. 2480 แล้วเรียนวิชาครู ต่อ 1 ปี ส่วนนักเรียนฝึกหัดครูอีกหลักสูตร คือนักเรียนที่เรียนจบชั้นมัธยมปีที่ 6 เรียนต่อ หลักสูตรประถมเพาะช่าง 3 ปี ตั้งนั้นตั้งแต่ พ.ศ. 2481 โรงเรียนเพาะช่าง จึงเริ่มมี หลักสูตรครูประถมเพาะช่างเป็นครั้งแรกเพื่อเพาะครูสอนการฝีมือตามหลักสูตร พ.ศ.2481 ในโรงเรียนประถมอาชีพ ที่จัดตั้งใหม่ใน พ.ศ.2481 รวม 106 โรง โดยเฉพาะในส่วน ภูมิภาค เช่น โรงเรียนช่างไม้ 55 โรง โรงเรียนช่างปูน 3 โรง โรงเรียนช่างโลหะ 3 โรง และโรงเรียนช่างปั้น 2 โรง¹⁴⁸

อนึ่ง หลักสูตรครูประถมเพาะช่าง 1 ปีนั้นมีเพียง 2 รุ่นเท่านั้น คือ พ.ศ. 2481-2482 เนื่องจากว่า "การสอนชั้นมัธยมปีที่ 8 มีสอนปีสุดท้ายใน พ.ศ.2481"¹⁴⁹ ด้วยเหตุนี้ กระทรวงธรรมการจึงเตรียมครูประถมเพาะช่าง 3 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2483 ตั้งนั้นผู้วิจัย จึงวิเคราะห์ว่าหลักสูตรครูประถมเพาะช่างตั้งแต่ พ.ศ. 2481 เป็นต้นมา นับเป็นหลักสูตรครูสอนวิชาช่างสิบหมู่ในโรงเรียนอาชีพขั้นต้น ที่เริ่มก่อตั้งตามแผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2479 เช่น โรงเรียนช่างไม้ โรงเรียนช่างปูน โรงเรียนช่างโลหะ และโรงเรียนช่างปั้น ซึ่งมีหลักฐานปรากฏว่าใน พ.ศ. 2482 มีจำนวนครูประถมเพาะช่าง 55 คน สอนในโรงเรียน

¹⁴⁷ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 1/624 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง-ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องกองกลาง รายงานกิจการที่ได้ปฏิบัติตามนโยบายใน ระยะ 6 เดือนแรก พ.ศ. 2481 (10 กันยายน - 10 ตุลาคม 2481)

¹⁴⁸ เรื่องเดียวกัน.

¹⁴⁹ รวง ศยามานนท์ และคนอื่น ๆ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2435-2507 หน้า 346.

ประณามอาชีพดังกล่าว¹⁵⁰

1.2.3 หลักสูตรเตรียมมหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. 2486

สืบเนื่องจากการจัดตั้งมหาวิทยาลัยศิลปากรแผนกช่าง ใน พ.ศ. 2486 ซึ่งกำหนดนโยบายการศึกษาตามหลักฐานการบันทึกของผู้อำนวยการมหาวิทยาลัยศิลปากรถึงนายกคณะกรรมการมหาวิทยาลัย เรื่อง เสนอกิจการที่จะต้องปฏิบัติตามพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยที่มีข้อความตอนหนึ่งว่า

...มหาวิทยาลัยศิลปากรมีจุดประสงค์จะสอนวิชาช่างปั้น ช่างเขียน การช่างศิลป์แบบไทยต่าง ๆ เช่น สถาปัตยกรรมไทย ช่างรัก แกะสลักลวดลายไทย ช่างหล่อ ... เป็นส่วนใหญ่... เนื้อแท้ของมหาวิทยาลัยนี้หนักไปในทางการช่าง และการโบราณคดี... มหาวิทยาลัยศิลปากรสอนการปั้นหล่อกับการช่างแบบไทย เช่น การสร้างโบตวัดวาอารามและอื่น ๆ ที่เรียกกันว่า ช่างสิบหมู่ ซึ่งเป็นศิลป์ที่รุ่งโรจน์ของไทยมาแต่โบราณ บัดนี้ได้เสื่อมโซมลง ไปจนเกือบจะสูญสิ้นไปแล้ว จึงจำเป็นต้องตั้งมหาวิทยาลัยนี้เพื่อฟื้นฟูดำรงอารยธรรมอันรุ่งโรจน์ของไทยขึ้นไว้...¹⁵¹

บันทึกดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงนโยบายการศึกษาในการสถาปนามหาวิทยาลัย-ศิลปากรใน พ.ศ. 2486 ว่า มหาวิทยาลัยเห็นความสำคัญของการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่จากการศึกษาแผนโบราณ ซึ่งเป็นศิลปวัฒนธรรมไทยที่กำลังสูญหายจากสังคมไทย จึงทำให้กระทรวงศึกษาธิการนำวิชาช่างสิบหมู่มาสอนแก่เยาวชนในระบบการศึกษา เพื่อฟื้นฟูและอนุรักษ์วิชาช่างสิบหมู่ อันเป็นศิลปวัฒนธรรมไทยให้ดำรงต่อไป

¹⁵⁰ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2) ศธ. 15.4/9 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องรายงานกิจการที่ได้ปฏิบัติไปแล้วตามนโยบายของรัฐบาลในระยะ 6 เดือนแรก พ.ศ. 2482 (27 กันยายน - 11 พฤศจิกายน 2482)

¹⁵¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร. 0201.14.1/10 เอกสารสำนักเลขาธิการ-คณะรัฐมนตรี สำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องการตั้งโรงเรียนนาฏดุริยางค์ศาสตร์หรือโรงเรียนศิลปากร (พ.ศ. 2477-2494)

จากแนวคิดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระดับอุดมศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ ตามนโยบายการศึกษาของคณะรัฐบาลสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม จึงทำให้การจัดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในโรงเรียนเพาะช่างมีบทบาททางการศึกษาเบื้องต้นให้แก่นักเรียน ที่ต้องการศึกษาในมหาวิทยาลัยศิลปากร ดังนั้น โรงเรียนเพาะช่างจึงดำเนินการสอนตามหลักสูตรเตรียมมหาวิทยาลัยศิลปากรเป็นเวลา 2 ปี ซึ่งเทียบเท่าการศึกษาสายวิชาสามัญระดับเตรียมอุดมปีที่ 1-2 จากผลการประชุมเรื่องการจัดตั้งมหาวิทยาลัยศิลปากร ระหว่างกระทรวงศึกษาธิการ กรมศิลปากร กระทรวงอุตสาหกรรมและกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 30 เมษายน พ.ศ. 2486 มีความว่า

... ในที่สุดตกลงหลักการกันว่า จะแบ่งกันหย่างที่เป็นอยู่ในเวลานี้คือ พวกช่างฝีมือ (craft man) เช่น ช่างทอง ช่างเงิน ช่างถม ช่างปูน ช่างทาสี ช่างไม้ ช่างรัก ฯลฯ ให้คงอยู่ทางโรงเรียนเพาะช่าง ส่วนพวกศิลปิน (artist) เช่น ช่างปั้น ช่างเขียน... ให้หยู่กับกรมศิลปากร... ในเรื่องหลักสูตรของโรงเรียนเพาะช่างที่จะปรับปรุงให้เป็นโรงเรียนเตรียมของมหาวิทยาลัยนั้ต่อไป... จะได้ประชุมหารือกันต่อไป...¹⁵²

จากผลการประชุมข้างต้น จึงมีผลให้การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในโรงเรียนเพาะช่างเป็นการศึกษาประเภทช่างฝีมือของวิชาช่างสิบหมู่ ส่วนหลักสูตรเตรียมมหาวิทยาลัยศิลปากรจึงเป็นหลักสูตรประเภทศิลปินที่เป็นช่างเขียน ช่างปั้น

หลักสูตรเตรียมมหาวิทยาลัยศิลปากรจึงเป็นหลักสูตรวิชาช่างสิบหมู่ประเภทวิชาช่างเขียน วิชาช่างปั้น เพื่อสร้างศิลปินทางวิชาช่างสิบหมู่ให้มีความพร้อมเพื่อศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในมหาวิทยาลัยศิลปากรต่อไป ตั้งแต่ พ.ศ. 2486 ทั้งนี้เนื่องจาก พ.ศ. 2484-2485 "รัฐบาลมีนโยบายในการปลูกฝังวัฒนธรรมประจำชาติ"¹⁵³ เพื่อบำรุงวัฒนธรรมของ

¹⁵² เรื่องเดียวกัน.

¹⁵³ กองจดหมายเทศาแห่งชาติ. (2) ศธ. 15.2/20 เอกสารสำนักงานปลัด-กระทรวง กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องความสำคัญในการบำรุงวัฒนธรรมของชาติ (16 ตุลาคม 2484 - 15 มกราคม 2485)

ชาติ โดยให้การศึกษาศิลปไทยที่เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมของชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ที่เคยเจริญรุ่งเรืองมาแต่โบราณ ซึ่งมหาวิทยาลัยศิลปากรจะเป็น สถานศึกษาระดับอุดมศึกษา ที่สามารถให้การศึกษาต่อเนื่องจากการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ใน ระบบโรงเรียน ณ โรงเรียนเพาะช่างได้อย่างดีเยี่ยม ด้วยเหตุผลดังกล่าวการศึกษาวิชา- ช่างสิบหมู่ในโรงเรียนเพาะช่าง จึงมีความสำคัญขึ้นอีกด้านหนึ่งเพื่อการเตรียมนักเรียนที่ศึกษา วิชาช่างสิบหมู่ตามความต้องการของมหาวิทยาลัยศิลปากร นับตั้งแต่ พ.ศ. 2486 เป็นต้นมา ประมาณปีละ 30 คน โดยการคัดเลือกนักเรียนที่มีความสนใจและมีฝีมือทางช่างเขียนช่างปั้น

1.2.4 หลักสูตรอาชีวศึกษา พ.ศ. 2490 หลังสงครามโลก

ครั้งที่ 2 กระทรวงศึกษาธิการเร่งดำเนินการปรับปรุงมาตรฐานทางการศึกษาและพัฒนา หลักสูตรต่าง ๆ ตามแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2479 ที่ส่งเสริมการอาชีวศึกษาต่อจากระดับ ประถมศึกษา (ป.4) มัธยมศึกษาตอนต้น (ม.3) และมัธยมศึกษาตอนปลาย (ม.6) ดังนั้น โรงเรียนเพาะช่างในความรับผิดชอบของกรมอาชีวศึกษาจึงดำเนินการตามนโยบายดังกล่าว โดยเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ในหลักสูตรอาชีวศึกษาทั้ง 3 ระดับ ดังมี หลักฐานปรากฏในแจ้งความของกรมอาชีวศึกษา เรื่องการรับสมัครนักเรียนเข้าเรียนใน โรงเรียนอาชีวศึกษาในเขตเทศบาลนครกรุงเทพมหานครและธนบุรี ปีการศึกษา 2490 เมื่อวันที่ 17 เมษายน พ.ศ. 2490 มีความว่า

...ก. โรงเรียนและประเภทวิชา

5. โรงเรียนเพาะช่าง รับนักเรียนเข้าเรียนตามหลักสูตร

ก. หลักสูตรอาชีวศึกษาชั้นสูง แผนกฝึกหัดครูประถมศึกษาช่าง
รับนักเรียนทั้งชายและหญิง

ข. หลักสูตรอาชีวศึกษาชั้นกลาง แผนกช่างเขียน รับนักเรียน
ทั้งชายและหญิง

ค. หลักสูตรอาชีวศึกษาชั้นกลาง แผนกช่างไม้ฝีมือ รับนักเรียนชาย

ง. หลักสูตรอาชีวศึกษาชั้นต้น แผนกช่างไม้ ช่างแกะสลัก และ

ช่างปั้น รับนักเรียนชาย...¹⁵⁴

จากแจ้งความข้างต้น แสดงให้เห็นถึงหลักสูตรการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ทั้ง 3 ระดับ คือหลักสูตรอาชีวศึกษาขั้นต้นที่มีการสอนวิชาช่างไม้ วิชาช่างแกะสลัก และวิชาช่างปั้น ส่วนหลักสูตรอาชีวศึกษาชั้นกลางมีการสอนวิชาช่างเขียน และวิชาช่างไม้ฝีมือ และหลักสูตรอาชีวศึกษาชั้นสูง มีการสอนวิชาครูประกอบการช่าง ซึ่งผู้วิจัยสรุปว่าหลักสูตรอาชีวศึกษาชั้นกลาง และหลักสูตรอาชีวศึกษาขั้นต้นเป็นหลักสูตรการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ทั้งวิชาช่างเขียน วิชาช่างไม้ฝีมือ วิชาช่างไม้ วิชาช่างแกะสลัก และวิชาช่างปั้น

อนึ่ง ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่าหลักสูตรอาชีวศึกษา พ.ศ. 2490 พัฒนาเป็นหลักสูตรดังกล่าวได้ ทั้งนี้เพราะว่าโรงเรียนเพาะช่างมีรากฐานการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ทั้งวิชาช่างเขียน วิชาช่างไม้ฝีมือ วิชาช่างไม้ วิชาช่างแกะสลัก และวิชาช่างปั้น มาจากสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 แต่วิชาดังกล่าวเริ่มมีวิชาช่างต่าง ๆ น้อยลง

นอกจากนี้ ในแผนกฝึกหัดครูประกอบการช่างเป็นการศึกษาระดับอาชีวศึกษาชั้นสูง ทั้งนี้เพราะว่ากระทรวงศึกษาธิการมี "...ความจำเป็นในการหาครูเพื่อบรรจุสอนในโรงเรียนตลอดมานับแต่เริ่มจัดการศึกษาตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา และขยายโรงเรียนเพื่อให้เป็นไปตามแผนการศึกษาชาติ ทำให้กระทรวงศึกษาธิการต้องรีบจัดการฝึกหัดครูสำหรับสอนชั้นประถมศึกษา..."¹⁵⁵ ส่วนการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ที่มุ่งการเพาะช่างนั้นเป็นการศึกษาระดับอาชีวศึกษาชั้นกลางและขั้นต้น ที่นำไปสู่ปัญหาการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ของโรงเรียนเพาะช่างในสมัยต่อมา

¹⁵⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2) ศธ. 5/43 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวงกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องแจ้งความกรม (8 มกราคม - 30 ธันวาคม 2490)

¹⁵⁵ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, รายงานการศึกษา พ.ศ. 2485-2497 และสถิติการศึกษา 12 ปี (พระนคร: กรุงเทพการพิมพ์, 2499), หน้า 54. (กจช. น. 1/419)

ครั้น พ.ศ. 2492 หลักสูตรอาชีวศึกษา พ.ศ. 2490 ระดับอาชีวศึกษาชั้นสูง มีแผนกฝึกหัดครูมัธยมศึกษาช่างเป็นหลักสูตรที่ต่อเนื่องจากหลักสูตรประถมศึกษาช่าง ตามแจ้งความ กรมอาชีวศึกษา เรื่องการรับสมัครนักเรียนเข้าเรียนในโรงเรียนอาชีวศึกษาในเขตเทศบาล นครกรุงเทพฯและธนบุรี พ.ศ. 2492¹⁵⁶ ทั้งนี้เนื่องจากว่ากระทรวงศึกษาธิการปรับปรุง มาตรฐานการศึกษาในระบบโรงเรียนหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยวิธีการเลื่อนวิทยฐานะ ครูอาชีวศึกษา อาทิ ครูประกาศนียบัตรประถมศึกษาช่างใน พ.ศ. 2490 ตามระเบียบ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องการเลื่อนวิทยฐานะครูประกาศนียบัตรผู้สอนวาดเขียนโท และ ครูประกาศนียบัตรประถมศึกษาช่าง พ.ศ. 2490 ว่า "...กระทรวงศึกษาธิการเห็นสมควร ที่จะกำหนดหลักเกณฑ์การเลื่อนวิทยฐานะครูอาชีวศึกษา...ประโยชน์ครูประถมศึกษาช่างชั้น รับประกาศนียบัตรประโยชน์ครูมัธยมศึกษา ช่าง ตั้งแต่วันที่ 17 ตุลาคม พ.ศ. 2491..."¹⁵⁷

1.2.5 หลักสูตรประเภทวิชาศิลปกรรม พ.ศ. 2494 จากการ ประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2494 ที่มีนโยบายส่งเสริมการอาชีวศึกษาต่อเนื่อง จากแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2479 คืออาชีวศึกษาชั้นสูง มัธยมศึกษาอาชีวศึกษาตอนปลาย (ม.4-6) และมัธยมศึกษาอาชีวศึกษาตอนต้น (ม.1-3) โรงเรียนเพาะช่างจึงเป็นโรงเรียน ประเภทอาชีวศึกษาชั้นสูง¹⁵⁸ ในสังกัดกองโรงเรียนพาณิชย์และอุตสาหกรรม กรมอาชีวศึกษา ตามพระราชกฤษฎีกาจัดวางระเบียบราชการในกรมอาชีวศึกษา พ.ศ. 2494 ซึ่งมีการจัด หลักสูตรการศึกษาของโรงเรียนเพาะช่างดังนี้

¹⁵⁶ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2) ศธ. 5/45 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องประกาศและแจ้งความกรม (ธันวาคม 2491 - 30 ธันวาคม 2492)

¹⁵⁷ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2) ศธ. 5/43 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องแจ้งความกรม (8 มกราคม - 30 ธันวาคม 2490)

¹⁵⁸ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2) ศธ. 5/52 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องประกาศและแจ้งความกรม (5 มกราคม - 30 มิถุนายน 2495)

ตารางที่ 9 แสดงหลักสูตรการศึกษาประเภทวิชาศิลปกรรมของโรงเรียนเพาะช่าง
พ.ศ. 2494¹⁵⁹

ระดับการศึกษา	หลักสูตร	เวลา	คุณสมบัตินักเรียน
อุดมศึกษา	ฝึกหัดครูมัธยมศึกษาช่าง	2 ปี	จบฝึกหัดครูประถมศึกษาช่าง
อาชีวศึกษาชั้นสูง	ฝึกหัดครูประถมศึกษาช่าง	3 ปี	จบมัธยมปีที่ 6
	แผนกวิจิตรศิลป์	3 ปี	จบมัธยมปีที่ 6
มัธยมอาชีวศึกษา ตอนปลาย	แผนกช่าง โลหะรูปพรรณ	3 ปี	จบชั้นมัธยมปีที่ 3
	แผนกช่าง ไม้ฝีมือ	3 ปี	จบชั้นมัธยมปีที่ 3

จากหลักสูตรข้างต้น แสดงให้เห็นว่าหลักสูตรการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่คือหลักสูตรระดับมัธยมอาชีวศึกษาตอนปลายที่มี 2 แผนก คือ ช่างโลหะรูปพรรณ และช่างไม้ฝีมือ ซึ่งเป็นรากฐานของการศึกษาในระดับอาชีวศึกษาชั้นสูงและอุดมศึกษาที่มีการสอนวิชาช่างสิบหมู่ ส่วนแผนกวิจิตรศิลป์ คือ แผนกเขียน แผนกปั้น และแผนกแกะสลัก¹⁶⁰ นั้นมิใช่การศึกษาวิชา

¹⁵⁹ ประวัติกรมอาชีวศึกษา (กรุงเทพฯ: กรมอาชีวศึกษา, 2506), หน้า 11.

¹⁶⁰ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2) ศธ. 15.4/17. เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องรายงานผลปฏิบัติงานรายสัปดาห์ (8 มกราคม 2494-10 มกราคม 2495)

ช่างสิบหมู่ตามนโยบายของวิจิตร เนื่องจากมีแนวการสอนทางศิลปะตะวันตกมากกว่าการสอนตามแนวของศิลปะไทย

ครั้น พ.ศ. 2499 มีการพัฒนาหลักสูตรประโยคอาชีวศึกษาชั้นสูง โดยการเพิ่มแผนกหัตถกรรม 4 แขนงวิชา คือ แผนกเครื่องไม้ แผนกเครื่องโลหะ แผนกเครื่องดิน และแผนกเครื่องรัก จึงทำให้หลักสูตรนี้เป็นหลักสูตรวิชาช่างสิบหมู่ ทั้งนี้เพราะว่ามีการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่แฝงอยู่ในแผนกต่าง ๆ รวม 7 แผนก คือแผนกเขียน แผนกปั้น แผนกแกะสลัก แผนกเครื่องไม้ แผนกเครื่องโลหะ แผนกเครื่องดิน และแผนกเครื่องรัก

1.2.6 หลักสูตรประเภทวิชาศิลปกรรม พ.ศ. 2503 เนื่องจาก การเปลี่ยนแปลงแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2503 มีผลทำให้โรงเรียนเพาะช่างปรับปรุงหลักสูตรระดับมัธยมศึกษา สายอาชีพ และระดับอุดมศึกษา ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 10 แสดงหลักสูตรการศึกษาของโรงเรียนเพาะช่าง ตามแผนการศึกษาชาติ

พ.ศ. 2503¹⁶¹

ระดับการศึกษา	หลักสูตร	จำนวน เวลา	คุณสมบัติของนักเรียน	วุฒิการศึกษา หลังจบการศึกษา
อุดมศึกษา	ฝึกหัตถครู	2	ประโยคครูประถม- การช่าง	ประกาศนียบัตร ประโยคครูมัธยม การช่าง (ป.ม.ช.)
	วิจิตรศิลป์	2	อาชีวศึกษาชั้นสูง	ประกาศนียบัตร

¹⁶¹ ประวัติกรมอาชีวศึกษา, หน้า 38-39.

ตารางที่ 10 แสดงหลักสูตรการศึกษาของโรงเรียนเพาะช่าง ตามแผนการศึกษาชาติ
พ.ศ. 2503. (ต่อ)

ระดับการศึกษา	หลักสูตร	จำนวน เวลา	คุณสมบัติของนักเรียน	วุฒิการศึกษา หลังจบการศึกษา
มัธยมศึกษา ตอนปลาย	ทัศนกรรม	3	-แผนกจิตรศิลป์ -แผนกทัศนกรรม	วิชาชั้นชั้นสูง
	ฝึกหัดครู		มัธยมศึกษาตอนต้น (ม.ศ.3) หรือ ม.6 เต็ม	ประกาศนียบัตร ประโยคครู- ประถมศึกษา- ประถมศึกษาช่าง (ป.ป.ช.)
	จิตรศิลป์ ทัศนกรรม ศิลปประยุกต์	3	มัธยมศึกษาตอนต้น (ม.ศ.3) หรือ ม.6 เต็ม	ประกาศนียบัตร อาชีวศึกษาชั้นสูง หรือ ม.ศ.6 สายอาชีพ

จากตารางที่ 10 แสดงให้เห็นถึงรายวิชาการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่เป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรแผนกทัศนกรรมทั้ง 2 ระดับการศึกษา ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าการเรียกชื่อแผนกและชื่อวิชาไม่ได้เรียกว่าวิชาช่าง โดยเรียกชื่อแผนกวิชาที่รวมวิชาช่างสิบหมู่ว่าแผนกทัศนกรรมตามแนวคิดในสมัยกำเนิดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน

อนึ่ง ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าหลักสูตรแผนกทัศนกรรมมีวิชาช่างสิบหมู่มากกว่า หลักสูตรแผนกจิตรศิลป์ ทั้งนี้เพราะว่าแผนกทัศนกรรมมีการสอนวิชาช่างสิบหมู่ คือ วิชาเครื่องไม้ วิชาเครื่องโลหะ วิชาเครื่องดิน และวิชาเครื่องรัก ซึ่งประกอบด้วยวิชาช่างสิบหมู่ ได้แก่

วิชาช่างไม้ วิชาช่างกลึง วิชาช่างบุ วิชาช่างหล่อ วิชาช่างปั้น วิชาช่างรัก ส่วนหลักสูตรแผนกจิตรศิลป์ มีการสอนวิชาเขียน วิชาปั้น วิชาสลัก ที่เป็นศิลปะตะวันตก ส่วนแผนกฝึกหัดครู มีหลักสูตรแผนกวาดเขียนแผนกเดียว ซึ่งมีวิชาปั้น-สลักเป็นวิชาบังคับ 1 วิชา และเลือกวิชาในแผนกหัตถกรรม 2 วิชา¹⁶²

ครั้น พ.ศ. 2513 หลักสูตรวิชาศิลปกรรม พ.ศ. 2503 ดังกล่าวข้างต้น ได้เปลี่ยนชื่อของระดับการศึกษา แต่มีแนวความคิดของหลักสูตรเดิม ดังมีการบันทึกหลักฐานในระเบียบการสมัครสอบคัดเลือกนักเรียนของโรงเรียนเพาะช่าง ใน พ.ศ. 2513 ตามระเบียบการกระทรวงศึกษาธิการ ว่าด้วยวิทยาลัยในสังกัดกรมอาชีวศึกษา พ.ศ. 2511 คือ

ระดับอุดมศึกษา - ประโยคครุมัธยมศึกษาช่าง (ป.ม.ช.) (สอนวิชาจิตรกรรม และประติมากรรม)

- ประโยควิชาสี่ขั้นสูง (ป.ว.ส.) (แผนกจิตรศิลปกรรม สอนวิชาจิตรกรรม และประติมากรรม แผนกหัตถกรรม สอนวิชาเครื่องดิน เครื่องไม้ เครื่องรัก เครื่องโลหะ)

ระดับมัธยมศึกษา - ประโยคครูประถมช่าง (ป.ป.ป.)

- ประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย สายอาชีพ สอนวิชา- จิตรศิลปกรรม และวิชาหัตถกรรม¹⁶³

ด้วยเหตุที่หลักสูตรการศึกษาของโรงเรียนเพาะช่าง ตั้งแต่ พ.ศ. 2503-2513 มีหลักฐานปรากฏแน่ชัดว่า หลักสูตรครุมัธยมศึกษาช่างสอนวิชาจิตรกรรม และประติมากรรม ส่วนหลักสูตรวิชาสี่ขั้นสูง แผนกจิตรศิลปกรรมก็มีการสอนวิชาจิตรกรรม และประติมากรรม เช่นเดียวกัน ดังนั้น รายวิชาการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ จึงมีในหลักสูตรของแผนกหัตถกรรม

¹⁶² "ระเบียบการเลือกเรียนแผนกต่าง ๆ ในชั้นปีที่ 2 ของนักเรียนโรงเรียนเพาะช่าง," ใน เพาะช่าง แดง-ดำ 2501 หน้า 10-13.

¹⁶³ "ระเบียบการสมัครสอบคัดเลือกนักเรียนโรงเรียนเพาะช่าง," ใน พิธีไหว้ครู และรับน้องใหม่เพาะช่าง พ.ศ. 2513 (กรุงเทพฯ: ม.ป.ท. 2513)

ซึ่งผู้วิจัยวิเคราะห์ว่า ในระดับมัธยมศึกษาจะมีหลักสูตรวิชาช่างสิบหมู่เฉพาะแผนกหัตถกรรม เช่นเดียวกับหลักสูตรในระดับอุดมศึกษา

1.2.7 หลักสูตรประโยควิชาชั้นศิลปหัตถกรรม (ป.ว.ช.)

และหลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง (ป.ว.ส.) สาขาวิชาศิลปประจำชาติ และสาขาวิชาหัตถกรรม พ.ศ. 2515 เนื่องจากกรมอาชีวศึกษามีโครงการปรับปรุงงานกองโรงเรียนพาณิชย์และอุตสาหกรรม ตามแผนพัฒนาอาชีวศึกษาระยะที่ 3 (พ.ศ. 2515-2519) จึงมีผลทำให้โรงเรียนเพาะช่างเปลี่ยนแปลงหลักสูตรต่าง ๆ โดยการรวมแผนกฝึกหัตถกรรม การช่าง แผนกวิจิตรศิลป์ และแผนกหัตถกรรมในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย สายอาชีพ เป็นแผนกเดียวกัน เรียกว่าประโยควิชาชั้นศิลปหัตถกรรม (ป.ว.ช.) และรวมแผนกฝึกหัตถกรรมมัธยมศึกษา การช่าง แผนกวิจิตรศิลป์ แผนกหัตถกรรมในระดับวิชาชีพชั้นสูง รวมเป็น 4 คณะวิชา คือคณะศิลปประจำชาติ คณะวิจิตรศิลป์กรรม คณะออกแบบ และคณะหัตถกรรม¹⁶⁴

จากหลักสูตรดังกล่าว ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าหลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง โดยเฉพาะคณะวิชาศิลปประจำชาติ มีวิชาช่างสิบหมู่ ซึ่งพัฒนามาจากหลักสูตรแผนกวิจิตรศิลป์ ทั้งนี้เพราะว่าวิชาช่างสิบหมู่เป็นวิชาที่แฝงในหลักสูตรแผนกเขียน ปั้น และแกะสลักมาตั้งแต่เริ่มแรก "จนในที่สุด พ.ศ. 2515 เอลิม นาครีรักษ์ ผู้อำนวยการโรงเรียนเพาะช่าง ระหว่าง พ.ศ. 2514-2520 และ จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ อาจารย์โรงเรียนเพาะช่าง ร่วมกันปรับปรุงหลักสูตรนี้ โดยให้คณะศิลปประจำชาติมีแผนกวิชาหัตถศิลป์ แผนกวิชา-จิตรกรรมไทย และแผนกวิชาประติมากรรมไทย¹⁶⁵ ส่วนคณะหัตถกรรมมี 8 แผนกวิชา ที่ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่ามีวิชาช่างสิบหมู่ 5 แผนกวิชา คือแผนกเครื่องดิน แผนกเครื่องไม้

¹⁶⁴ กระทรวงศึกษาธิการ, กรมอาชีวศึกษา. รายงานประจำปี 2515 (กรุงเทพฯ: กรมอาชีวศึกษา, ม.ป.ป.), หน้า 69-70.

¹⁶⁵ สมปอง อัครวงษ์, "จิตรกรรมไทยเขาเรียนกันอย่างไร," ใน เอกสารวิชาการเพาะช่าง 75 ปี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2531), หน้า 47-48.

แผนกเครื่องรัก แผนกเครื่องโลหะ และแผนกเครื่องหล่อ ยกเว้น แผนกเครื่องไม้ไผ่ แผนกเครื่องทอ-ย้อม และแผนกเครื่องหนัง¹⁶⁶ ทั้งนี้เพราะว่าคณะศึกษานิเทศกรรมมีการสอนวิชาช่างสิบหมู่หลายวิชา เช่น วิชาช่างปั้น วิชาช่างไม้ วิชาช่างกลึง วิชาช่างรัก วิชาช่างโลหะ วิชาช่างบุ วิชาช่างหล่อ เป็นต้น ผู้วิจัยจึงสรุปว่าหลักสูตรนี้มีวิชาช่างสิบหมู่นับตั้งแต่ พ.ศ. 2515 มาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ที่มีการสอนในระดับอุดมศึกษา

1.3. สภาพการสอนวิชาช่างสิบหมู่ จากการศึกษาหลักฐานเอกสารทางประวัติศาสตร์ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2475-2518 พบว่าการสอนวิชาช่างสิบหมู่ ณ โรงเรียนเพาะช่างดำเนินการต่อเนื่องมา และเปลี่ยนแปลงตามพื้นฐานทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ดังนี้

หลังจากการเปลี่ยนแปลงแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2475 มีผลให้การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในโรงเรียนเพาะช่างเปลี่ยนแปลงเป็นการศึกษาระดับมัธยมศึกษาวิสามัญ ที่เป็นโรงเรียนมัธยมวิสามัญ เพื่อสอนวิชาขึ้นตามควรแก่สภาพ โดยสอนนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลายในชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5-8¹⁶⁷ ซึ่งในเวลานั้น พ.ศ. 2477 มีการสอนวิชาอาชีพต่าง ๆ เฉพาะในพระนครเท่านั้น อาทิ ผลิตยการ การฝีมือ การเรือน เลขานุการ ช่างก่อสร้าง ช่างพิมพ์ ช่างตัดเสื้อ ช่างปั้น ช่างวาดเขียน ช่างไม้ ช่างจักสาน โดยที่วิชาช่างสิบหมู่ คือวิชาช่างปั้น วิชาช่างไม้ วิชาช่างเขียนนั้นมีสอนที่โรงเรียนเพาะช่าง ถนนตรีเพชร จังหวัดพระนครเท่านั้น นอกจากนั้นจะเป็นการฝึกหัดครูทั้งสิ้น¹⁶⁸ นอกจากนี้

¹⁶⁶ "การศึกษาในโรงเรียนเพาะช่าง 72 ปี พ.ศ. 2456-2528," ใน นิทรรศการศิลปหัตถกรรมเพาะช่างครบรอบ 72 ปี

¹⁶⁷ กระทรวงธรรมการ. รายงานการศึกษา ประจำปีที่ 25 พุทธศักราช 2475, หน้า 28 (กจช. น. 1/783)

¹⁶⁸ กระทรวงธรรมการ, รายงานการศึกษา พุทธศักราช 2477, หน้า 13 (กจช. น. 1/356)

มีหลักฐานสนับสนุนอย่างเด่นชัดว่า มีการสอนวิชาช่างสิบหมู่ ณ โรงเรียนเพาะช่าง เมื่อ พ.ศ. 2478 ตามหลักฐานหนังสือราชการของโรงเรียนเพาะช่าง ที่ 158/2478 ลงวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2478 ถึง นายนาหวาตรี หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ เลขาธิการคณะกรรมการราษฎร โดยหลวงสิริวิบูลย์ ผู้รักษาการแทนอาจารย์ใหญ่ ได้ชี้แจงว่า โรงเรียนเพาะช่าง "... รับสอนและรับจ้างทำงาน ช่างเงิน, ทอง, และถม ช่างเขียน และทำลายรดน้ำ ช่างไม้... ช่างแกะ, สลัก, และกลึงไม้, งา, โลหะ ช่างปั้น ฯลฯ เวลาทำการสอนวันปกติ 8.30-16.00 วันเสาร์ 8.30-15.00..."¹⁶⁹ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 โรงเรียนเพาะช่างยังดำเนินการสอนวิชาช่างสิบหมู่ ได้แก่ วิชาช่างเงิน วิชาช่างทอง วิชาช่างถม วิชาช่างเขียน วิชาช่างลายรดน้ำ วิชาช่างไม้ วิชาช่างแกะ วิชาช่างสลัก วิชาช่างกลึง และวิชาช่างปั้น ตามหลักสูตรมัธยมวิสามัญเพาะช่าง พ.ศ. 2477

การสอนวิชาช่างสิบหมู่ของโรงเรียนเพาะช่างมีลักษณะการสอนนักเรียนให้เป็นช่างฝีมือทางวิชาช่างสิบหมู่ เช่น ช่างทอง ช่างเงิน ช่างถม ช่างปูน ช่างไม้ ช่างรัก ที่มีความแตกต่างกับการจัดการศึกษาของกรมศิลปากรที่เริ่มจัดการศึกษาในระดับอุดมศึกษา ต่อมาโรงเรียนเพาะช่างคัดเลือกนักเรียนที่มีฝีมือดีและนิสัยทางการช่างเขียน ช่างปั้น ที่จบชั้นปีที่ 2 เพื่อศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาของกรมศิลปากรต่อไป ดังมีหลักฐานปรากฏตามที่ พันเอกไชย ประทีปะเสน บันทึกหนังสือจากกรมเลขาธิการคณะกรรมการราษฎร ลงวันที่ 30 เมษายน 2486 เสนอจอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี มีความว่า

... ในที่สุดตกลงหลักการกันว่า จะแบ่งกันอย่างไรที่เป็นอยู่ในเวลานี้ คือ พวกช่างฝีมือ (craft man) เช่น ช่างทอง ช่างเงิน ช่างถม ช่างปูน ช่างไม้ ช่างรัก ฯลฯ ให้คงอยู่ทางโรงเรียนเพาะช่าง ส่วนพวกศิลปิน (artist) เช่น ช่างปั้น ให้หยู่กับกรมศิลปากร สำหรับการสอนนั้น ทางกะช่วงลิกสภาธิการ โรงเรียนเพาะช่าง

¹⁶⁹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร. 0201.14.1/11 เอกสารสำนักงาน-เลขาธิการราษฎร สำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง โรงเรียนเพาะช่างขอให้ราชการอุดหนุนการทำเหรียญตรา (พ.ศ. 2478)

รับจะทำเป็นโรงเรียนเตรียมให้ คือ จะคัดเลือกคนที่มีนิสัยในทางนี้และมีฝีมือ เป็นเยี่ยมที่สำเร็จหลักสูตรปีที่ 2 ของโรงเรียนส่งไปเรียนต่อในโรงเรียน ของกรมศิลปากร ส่วนพวกที่เหลือ คือพวกที่มีฝีมือเพียงปานกลางจะได้ให้เรียน ต่อในโรงเรียนเพาะช่างอีก 1 ปี เมื่อสำเร็จแล้วก็เป็ craft man โดย กำหนดอัตราเงินเดือนให้สำหรับผู้ที่เข้าทำราชการตามสถานที่ประกอบการที่ ต้องการเดือนละ 50 บาท...¹⁷⁰

จากหลักฐานดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นถึงลักษณะการสอนวิชาช่างสิบหมู่ของ โรงเรียนเพาะช่างได้ชัดเจนว่า มีการสอนวิชาช่างสิบหมู่เพื่อเพาะช่างฝีมือจากวิชาช่างสิบหมู่ ดังที่จัดกันมาตั้งแต่สมัยกำเนิดโรงเรียนเพาะช่าง ครั้น พ.ศ. 2486 กรมศิลปากรมีการจัด การศึกษาในระดับอุดมศึกษา ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อสอนนักเรียนให้เป็นศิลปิน เช่น ช่างเขียน ช่างปั้น ดังนั้น โรงเรียนเพาะช่างจึงมีบทบาทอีกบทบาทหนึ่งในการเพาะศิลปิน ตามหลักสูตร เตรียมมหาวิทยาลัยศิลปากร ชั้นปีที่ 1-2 เฉพาะนักเรียนที่มีฝีมือดีทางช่างเขียน ช่างปั้น ตั้งแต่ พ.ศ. 2486

อนึ่ง ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าการสอนวิชาช่างสิบหมู่ตามหลักสูตรนี้น่าจะได้รับความนิยม จากนักเรียนเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เพราะว่าโรงเรียนเพาะช่างใน พ.ศ. 2486 เป็นโรงเรียน อาชีพชั้นสูงเพียงโรงเรียนเดียวที่มีการสอนวิชาอาชีพการช่าง เพื่อเตรียมนักเรียนไปสู่ระดับ อุดมศึกษา ณ มหาวิทยาลัยศิลปากร ซึ่งมีผลกระทบมายังการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ของ โรงเรียน เพาะช่างที่มีได้จัดการศึกษาต่อเนื่องถึงระดับอุดมศึกษา

¹⁷⁰ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. สว. 0201.14.1/10 เอกสารสำนักงาน เลขาธิการคณะรัฐมนตรี สำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องการตั้งโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์หรือ โรงเรียนศิลปากร (พ.ศ. 2477-2494)

ครั้งสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2487 โรงเรียนหลายแห่งหยุดทำการสอน บางโรงเรียนอพยพไปสอนในจังหวัดที่ปลอดภัย โรงเรียนหลายแห่งถูกทำลาย¹⁷¹ โรงเรียนเพาะช่างก็เป็นโรงเรียนหนึ่งที่ถูกผลกระทบจากสภาพพื้นฐานทางการเมืองระยะนั้น จึงย้ายโรงเรียนจากถนนตรีเพชร จังหวัดพระนครไปยังอำเภอบางขุนเทียน จังหวัดธนบุรี ตามประกาศกระทรวงศึกษาธิการ เรื่องการจัดการศึกษาสำหรับนักเรียนจังหวัดพระนคร และธนบุรี พุทธศักราช 2487 ที่ประกาศเมื่อวันที่ 28 สิงหาคม 2487 มีข้อความว่า

... เนื่องจากสถานการณ์ปัจจุบัน ภาวะสงครามเห็นเป็นการสมควรที่จะคำนึง ถึงความปลอดภัยของนักเรียน จึงได้มีคำสั่งให้ปิดโรงเรียนสังกัดกรมอาชีวศึกษา ในเขตอำเภอชั้นในของจังหวัดพระนครและธนบุรี และสนับสนุนให้นักเรียนอพยพไป กับโรงเรียน... ไปศึกษา ณ อำเภอชั้นนอกหรือจังหวัดต่าง ๆ... ภาวะสงคราม จึงได้จัดการย้ายโรงเรียน... ตามที่ดำเนินการอยู่แล้ว คือ... โรงเรียนเพาะช่าง ให้ตั้งที่อำเภอบางขุนเทียน จังหวัดธนบุรี...¹⁷²

ผลกระทบจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ต่อการสอนวิชาช่างสิบหมู่ ณ โรงเรียน เพาะช่างเริ่มมีตั้งแต่วันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ. 2486 เช่น อาคารหลังกลางที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปิดโรงเรียนเพาะช่าง เมื่อวันที่ 7 มกราคม พ.ศ. 2456 ถูกระเบิดทำลายสิ้น โรงเรียนจึงต้องย้ายไปที่โรงเรียนวัดนางนอง ตำบลบางค้อ อำเภอ บางขุนเทียน ครั้ง พ.ศ. 2487 อาคารริมถนนตรีเพชรถูกระเบิดทำลายอีก คงเหลือแต่

¹⁷¹ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, รายงานการศึกษา พ.ศ. 2485-2497 และสถิติการศึกษา 12 ปี หน้า 2. (กช. น. 1/419)

¹⁷² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2) ศธ. 5/39 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องแจ้งความและประกาศของกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2487 (3 มกราคม - 27 ตุลาคม 2487)

อาคารแผนกช่างไม้เท่านั้น¹⁷³ จึงกล่าวได้ว่าการสอนวิชาช่างสิบหมู่ในระหว่างสงครามโลกครั้งนี้ ไม่มีสภาพการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในแผนกโรงงานของโรงเรียนเพาะช่าง

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติ กระทรวงศึกษาธิการจึงปรับปรุงและสร้างเสริมอาคารโรงเรียนเพาะช่างตั้งแต่ พ.ศ. 2490 จากงบประมาณสร้างอาคารโรงเรียนเป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น 3,019,395 บาท¹⁷⁴ ดังนั้น ความเสียหายของอาคารเรียนโรงงานช่าง อุปกรณ์ และเครื่องมือ จึงมีผลกระทบต่อให้การสอนวิชาช่างสิบหมู่ในระยะหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 มีการสอนน้อย อย่างไรก็ตามโรงเรียนเพาะช่างก็พยายามปรับปรุงการสอนวิชาช่างสิบหมู่เพื่อให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่กำลังพัฒนา เช่น การขยายอาชีวศึกษาให้มีระดับการศึกษาสูงขึ้น ซึ่งส่งผลให้การสอนวิชาช่างสิบหมู่ในโรงเรียนเพาะช่างตั้งแต่ พ.ศ. 2493 มีการสอนวิชาช่างสิบหมู่ในระดับอาชีวศึกษาชั้นกลางขึ้นไปตามระเบียบการโรงเรียนเพาะช่าง พ.ศ. 2493 ดังนี้

- แผนกฝึกหัดครูมัธยมศึกษาช่าง (ป.ม.ช.) ให้นักเรียนประโยคครูประถม-การช่าง (ป.ป.ช.) ใช้เวลาสอนในชั้นปีที่ 1-2

- แผนกฝึกหัดครูประถมการช่าง สอนนักเรียนที่จบชั้นมัธยมปีที่ 6 หรือประโยคอาชีวศึกษาชั้นกลาง ใช้เวลาสอน 3 ปี และเวลา 2 ปี สำหรับผู้ต้องการศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยศิลปากร

อนึ่ง การสอนแผนกฝึกหัดครูทั้ง 2 แผนกดังกล่าวมีการสอนวิชาช่างสิบหมู่เพื่อความรอบรู้ของครู เช่น ช่างเขียน ช่างปั้น ช่างแกะสลัก

¹⁷³ "การศึกษาในโรงเรียนเพาะช่าง 72 ปี (พ.ศ. 2456-2528) ใน นิทรรศการศิลปหัตถกรรมเพาะช่างครบรอบ 72 ปี วันที่ 7-14 มกราคม 2528 ณ วิทยาเขตเพาะช่าง.

¹⁷⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2) ศธ. 15.4/18 เอกสารสำนักงานปลัด-กระทรวง กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องการรวบรวมการพิมพ์รายงานผลการปฏิบัติงานของกระทรวงธรรมการ (5 มิถุนายน - 15 สิงหาคม 2494)

- แผนกอาชีพชั้นกลาง สอนนักเรียนที่จบชั้นมัธยมปีที่ 3 ใช้เวลาสอน 3 ปี ในวิชาวาดเขียน วิชาสามัญและวิชาช่างสิบหมู่ เช่น วิชาช่างเขียน วิชาช่างปั้น วิชาช่างแกะสลัก วิชาช่างโลหะและช่างถม วิชาช่างไม้ฝีมือ ในแผนกช่างไม้ฝีมือ รับผิดชอบการศึกษา ประโยคอาชีพศึกษาขั้นต้น แผนกช่างไม้

ในด้านครูผู้สอนวิชาช่างสิบหมู่มีหลักฐานปรากฏตามรายนามครู อาจารย์ และเจ้าหน้าที่โรงเรียนเพาะช่าง พ.ศ. 2492 ว่า มีครูสอนวิชาช่างเขียน ช่างปั้น ช่างแกะสลัก ช่างไม้ ช่างโลหะ ช่างถม¹⁷⁵

จากระเบียบการดังกล่าว ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่า การสอนวิชาช่างสิบหมู่ในแผนกอาชีพศึกษาชั้นกลาง มีการสอนที่ต่อเนื่องมาจากสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่มีผลมาจากแนวความคิดจากหัวหน้าแผนกการศึกษาของโรงเรียนเพาะช่าง ตั้งแต่ พ.ศ. 2492 เป็นต้นมาจากจิตร บัวบุศย์* ซึ่งเป็นผู้อำนวยการจัดหลักสูตรการศึกษาของโรงเรียนเพาะช่าง ตั้งแต่หลักสูตร พ.ศ. 2490 ให้มีการสอนวิชาศิลปะและหัตถกรรมทั้งแบบสากล แบบไทย ที่ได้รับ

¹⁷⁵ สูจิบัตรงานวันเกิดโรงเรียนเพาะช่าง วันที่ 7 มกราคม 2493 (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยโฆษณา, 2493) หน้า 7-8.

*นายจิตร บัวบุศย์ เป็นนักเรียนโรงเรียนเพาะช่าง ระหว่าง พ.ศ. 2470-2474 จบการศึกษาหลักสูตรวาดเขียนโท และฝึกงานแผนกช่างเงินใน พ.ศ. 2474 หลังจากนั้นรับราชการครูในโรงเรียนเพาะช่าง มีผลงานการปั้นรูปเจ้าแก้วนวรรณ์ และพระยาพลพลพยุหเสนา พานรัฐธรรมนูญ ณ อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย ต่อมาระหว่าง พ.ศ. 2484-2488 เป็นนักเรียนทุนของกรมอาชีพศึกษาเพื่อศึกษาและดูงาน การศึกษาของประเทศญี่ปุ่น ณ Tokyo Academy of Fine Art และ พ.ศ. 2489 เป็นอาจารย์โทของโรงเรียนเพาะช่าง และ พ.ศ. 2498-2504 ดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่คนที่ 20 ของโรงเรียนเพาะช่าง

แนวคิดทางการศึกษามาจากประเทศญี่ปุ่น เมื่อศึกษาดูงาน ณ ประเทศญี่ปุ่น¹⁷⁶

ครั้งกระทรวงศึกษาธิการเปลี่ยนแปลงแผนการศึกษาชาติฉบับใหม่ใน พ.ศ. 2494 การจัดการศึกษาของชาติได้แบ่งสัดส่วนของการศึกษาเป็น 4 ด้าน คือ จริยศึกษา พุทธศึกษา พลศึกษา และหัตถศึกษา ซึ่งเปลี่ยนแปลงจากแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2479 ที่ไม่มีการหัตถศึกษา การที่รัฐบาลเพิ่มองค์ของการศึกษาด้านหัตถศึกษาในแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2494 เพื่อส่งเสริมการอาชีพศึกษาเป็นพิเศษ รัฐบาลมีงบประมาณการศึกษาให้กระทรวง-ศึกษาธิการ ขยายการอาชีพศึกษา โดยการสร้างโรงเรียนเพิ่มขึ้น ปรับปรุงมาตรฐานการศึกษาให้สูงขึ้น ตามสภาพของท้องถิ่นและความนิยมของพลเมือง ในส่วนกลางมีโรงเรียนอาชีพศึกษาชั้นสูง 8 แห่ง รวมทั้งโรงเรียนเพาะช่างด้วย ทุกจังหวัดมีโรงเรียนมัธยมอาชีพศึกษาตอนต้น และโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนปลาย สอนวิชาชีพที่ได้รับความนิยม เช่น วิชาช่างไม้ วิชาเกษตรกรรม วิชาช่างสตรี วิชาช่างทอ วิชาช่างปั้น วิชาช่างโลหะ วิชาช่างเย็บหนัง วิชาช่างตัดผม เป็นต้น¹⁷⁷

จากการเริ่มขยายการศึกษาอาชีพศึกษา ตามแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2494 ดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าการศึกษาวิชาชีพมีความหลากหลายมากขึ้น นอกจากการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในโรงเรียนเพาะช่าง ที่เป็นโรงเรียนอาชีพศึกษาชั้นสูงแล้ว หากพิจารณาในด้านระดับการศึกษาแล้วก็เสมือนว่าการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในโรงเรียนเพาะช่างพัฒนาในระดับหนึ่ง แต่ยังไม่ถึงระดับอุดมศึกษา ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการมิได้ย้อนกลับมาพัฒนาในด้านคุณภาพทางการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ เนื่องจากมีภารกิจการศึกษาวิชาชีพให้หลากหลายยิ่งขึ้น เพื่อสนองความต้องการการศึกษาของนักเรียนทั่วประเทศ ด้วยความจำเป็นดังกล่าว

¹⁷⁶ ประภิต (จิตร) บัณฑิตย์, "เพาะช่างที่รัก," ใน วารสารแดง-ดำ (2528): 25-27.

¹⁷⁷ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ รายงานการศึกษา พ.ศ. 2485-2497 และสถิติการศึกษา 12 ปี หน้า 39-40.

ในการจัดการอาชีวศึกษาทั่วประเทศ จึงมีผลกระทบต่อการสอนวิชาช่างสิบหมู่ในโรงเรียน-
เพาะช่างอย่างยิ่ง

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาผลการจัดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน
ณ โรงเรียนเพาะช่าง ตั้งแต่ พ.ศ. 2456-2494 แสดงให้เห็นถึงความสำเร็จของการศึกษา
วิชาช่างสิบหมู่ ณ โรงเรียนเพาะช่าง อันเป็นรากฐานทางการศึกษาอาชีพการช่างทั้งหลาย
ในระบบโรงเรียนเกือบทั้งสิ้นของกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งทำให้ในระหว่าง พ.ศ. 2494-
2518 กระทรวงศึกษาธิการสามารถขยายการศึกษาอาชีพการช่างได้อย่างมากมายทั้งในด้าน
จำนวนโรงเรียน จำนวนวิชาอาชีพ ดังมีหลักฐานปรากฏเมื่อ พ.ศ. 2495 ตามบัญชีรายชื่อ
โรงเรียนรัฐบาลทั่วประเทศว่ามีโรงเรียนช่างไม้เกือบทุกจังหวัด โรงเรียนช่างปั้น โพนพิสัย
และโรงเรียนช่างต่อเรือ* พระนครศรีอยุธยา¹⁷⁸ ซึ่งมีรากฐานมาจากการจัดการศึกษาวิชา
ช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน แล้วพัฒนาการเป็นโรงเรียนอาชีวศึกษาต่าง ๆ เช่นในปี
การศึกษา 2498 มีโรงเรียนอาชีวศึกษาที่เปิดสอนวิชาช่างไม้เป็นส่วนใหญ่ที่เป็นโรงเรียน
การช่างชายในเกือบทุกจังหวัด และมีโรงเรียนช่างปั้น โรงเรียนช่างถม อันเป็นโรงเรียน
ที่ขยายการศึกษาจากการเปิดสอนวิชาช่างสิบหมู่ในโรงเรียนเพาะช่างทั้งสิ้น ซึ่งในปีการศึกษา
2498 การสอนวิชาช่างสิบหมู่ในโรงเรียนเพาะช่าง มีพัฒนาการการสอนระดับอาชีวศึกษา
ตอนปลายปีที่ 1-3 ระดับประโยค ครูประถมการช่าง (ป.ป.ช.) ปีที่ 1-3 และประโยคครู
มัธยมการช่าง (ป.ม.ช.) ปีที่ 1-2 ในที่สุด พ.ศ. 2501 กรมอาชีวศึกษามีโรงเรียนอาชีว
ศึกษาทั่วประเทศ คือ

* ช่างต่อเรือขนาดเล็ก เช่น เรือบด เรือลำปั้น เรือกันเขียง เรือยนต์

ช่างต่อเรือ เป็นวิชาช่างสิบหมู่ตามที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
ทรงอธิบายว่าเป็นช่างประเภทหนึ่งในจำนวน 29 ช่างของช่างสิบหมู่...ดูเพิ่มเติมหน้า 29

¹⁷⁸ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2) ศธ. 5/60 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง
กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องประกาศและแจ้งความกรม (1-31 ตุลาคม 2495)

โรงเรียนการช่างชาย	จำนวน 39 โรง
โรงเรียนช่างไม้	จำนวน 35 โรง
โรงเรียนช่างต่อเรือ	จำนวน 1 โรง
โรงเรียนช่างปั้น	จำนวน 1 โรง
โรงเรียนช่างโลหะรูปพรรณ	จำนวน 1 โรง
รวมทั้งสิ้น 77 โรง ¹⁷⁹	

นอกจากนี้ใน พ.ศ. 2502 มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์แสดงให้เห็นถึงการขยายประเภทวิชาที่มีพัฒนาการทางการศึกษามาจากการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่จากโรงเรียนเพาะช่างคือ

การแบ่งประเภทวิชา

วิชาชีพชั้นสูง	เช่น ช่างปั้น ช่างโลหะ ช่างตัดถกรรม
อาชีวศึกษาชั้นสูง	เช่น ช่างตัดถกรรม ช่างไม้ ช่างโลหะ
อาชีวศึกษาตอนปลาย	เช่น ช่างไม้ ช่างปูน ช่างโลหะ ช่างต่อเรือ ช่างปั้น
อาชีวศึกษาตอนต้น	เช่น ช่างไม้ ช่างปูน ช่างไม้ฝีมือ ช่างโลหะ ช่างปั้น ช่างต่อเรือ ช่างเหล็ก ¹⁸⁰

จึงกล่าวได้ว่า การเปิดสอนวิชาช่างสิบหมู่นับตั้งแต่ พ.ศ. 2455 เป็นต้นมา คือรากฐานของการอาชีวศึกษาทางการช่างไทยอย่างแท้จริง ซึ่งสามารถทำให้การขยาย-การอาชีวศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ ดำเนินการอย่างกว้างขวาง รวดเร็ว ที่นำไปสู่การศึกษาอาชีพการช่างของไทยเฉพาะสาขา เช่น วิชาช่างไม้ วิชาช่างปูน วิชาช่างถม วิชาช่างปั้น วิชาช่างต่อเรือ ที่สอนในโรงเรียนอาชีวศึกษาตามแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2494

¹⁷⁹ กระทรวงศึกษาธิการ. รายงานการศึกษา ปีการศึกษา 2501 (ธนบุรี: โรงเรียนการช่างวุฒิชึกษา, 2502), หน้า 88-91. (กจช. น. 1/677)

¹⁸⁰ กระทรวงศึกษาธิการ. รายงานการศึกษา ปีการศึกษา 2502 (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า 59-63. (กจช. น. 1/883)

ที่เน้นการศึกษาด้านหัตถศึกษาเป็นอย่างมากจนถึงดำเนินการยกระดับมาตรฐานการอาชีวศึกษาให้สูงขึ้น ตามแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2503 ตลอดจนแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ฉบับแรกใน พ.ศ. 2504 และฉบับต่อมา ตามการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ที่เน้นการผลิตทางอุตสาหกรรมสมัยใหม่ดังที่ผู้วิจัยกล่าวในเบื้องต้นของการศึกษานี้

อนึ่ง การสอนวิชาช่างสิบหมู่ในโรงเรียนเพาะช่าง ตามแนวคิดของกระทรวง-ศึกษาธิการตั้งแต่ พ.ศ. 2495 เป็นต้นมานั้นเป็นการสอนด้านอุตสาหกรรม มิใช่การช่าง ดังเช่นความหมายเดิมตามนัยหัตถกรรมการช่าง เนื่องจากมีพระราชกฤษฎีกาวางระเบียบการในกรมอาชีวศึกษาตามประกาศในราชกิจจานุเบกษา เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2495 มีความตอนหนึ่งว่า "ให้มีกองโรงเรียนการช่าง และกองโรงเรียนพาณิชย์และอุตสาหกรรม ในกรมอาชีวศึกษา โดยให้โรงเรียนเพาะช่างอยู่ในแผนกโรงเรียนของกองโรงเรียนพาณิชย์และอุตสาหกรรม"¹⁸¹ ต่อมาหน่วยงาน 2 หน่วยนี้รวมกันเรียกว่า กองโรงเรียน ตามประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 272 เมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2515 ซึ่งเป็นระยะเวลาที่กระทรวงศึกษาธิการดำเนินการตามโครงการเงินกู้เพื่อปรับปรุงวิทยาลัยเทคนิค ครั้น พ.ศ. 2518 จึงมีพระราชบัญญัติจัดตั้งวิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษาเพื่อผลิตครูอาชีวศึกษาระดับปริญญาตรี และจัดการศึกษาวิชาชีพพระระดับต่ำกว่าปริญญา ระดับปริญญาตรี¹⁸²

ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า นับตั้งแต่การใช้แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2494 เพื่อปรับปรุงการศึกษาสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จนถึงปี พ.ศ. 2518 การสอนวิชาช่างสิบหมู่ในโรงเรียนเพาะช่างมีบทบาทน้อยมาก แต่ถ้าพิจารณาในอีกทศวรรษหนึ่ง โรงเรียนเพาะช่างก็พื้นฐานกำเนิดของโรงเรียนอาชีวศึกษาต่าง ๆ หากแต่จุดเริ่มต้นของการสอนวิชาช่างสิบหมู่กลับมิได้พัฒนาทางภูมิปัญญาไทยของวิชาช่างสิบหมู่ โดยเน้นการฝึกหัตถกรรมการช่างเขียน ช่างปั้น จากแนวคิดของศิลปะตะวันตก ตลอดจนมีการสอนปรับเปลี่ยนตามชื่อของระดับการศึกษาและ

¹⁸¹ กรมอาชีวศึกษา, ประวัติกรมอาชีวศึกษา หน้า 6-11.

¹⁸² กรมอาชีวศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, รายงานประจำปี 2518 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ม.ป.ป.), หน้า 18.

หลักสูตรต่าง ๆ ตามพื้นฐานทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ตลอดจนการศึกษาวิชาช่าง อุตสาหกรรมและศิลปกรรมแบบตะวันตก ในที่สุด จากแรงผลักดันต่าง ๆ ในสมัยนี้จึงส่งผลให้มีการสอนวิชาช่างสิบหมู่อีกครั้งหนึ่งใน พ.ศ. 2515 ตามหลักสูตรประโยควิชาชั้นศิลปหัตถกรรม (ป.ว.ช.) และหลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง (ป.ว.ส.) ในคณะศิลปประจำชาติ และคณะหัตถกรรมดังกล่าวแล้วในข้อ 1.2.7.

1.4. สภาพการเรียนวิชาช่างสิบหมู่ จากการศึกษาหลักฐาน

เอกสารประวัติศาสตร์พบว่าการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ณ โรงเรียนเพาะช่าง สมัยระบอบประชาธิปไตย มีบทบาททางการศึกษาน้อยกว่าสมัยพัฒนาการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ในโรงเรียนเพาะช่างระหว่าง พ.ศ. 2456-2475 ทั้งนี้มีสาเหตุบางประการมาจากนโยบายทางการศึกษาของรัฐบาล ตั้งแต่แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2475 ที่มุ่งพัฒนาการอาชีวศึกษาทุกประเภท เช่น นับตั้งแต่ พ.ศ. 2476 มีโรงเรียนวิชาอาชีพหลากหลายทั้งโรงเรียนช่างพิมพ์ โรงเรียนทำหมวก โรงเรียนตัดเสื้อ โรงเรียนช่างก่อสร้าง¹⁸³ ใน พ.ศ. 2480 เริ่มขยายโรงเรียนประถมอาชีพประเภทวิชาช่างไม้จำนวน 55 โรง วิชาช่างปูน จำนวน 3 โรง วิชาช่างโลหะจำนวน 3 โรง และวิชาช่างปั้นจำนวน 2 โรง¹⁸⁴ จากนโยบายการศึกษาของรัฐบาลดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงนโยบายการเพิ่มจำนวนโรงเรียนอาชีวะการช่าง ที่มีผลสืบเนื่องมาจากความสำเร็จในการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน สมัยพัฒนาการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ณ โรงเรียนเพาะช่าง อันเป็นรากฐานการศึกษา-

¹⁸³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 1/380 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องคณะรัฐมนตรีขอให้แสดงโครงการกิจการต่าง ๆ ที่คิดจะจัดทำในปี พ.ศ. 2476 เพื่อแถลงแก่ประชาชน (4 พฤษภาคม - 12 สิงหาคม 2476)

¹⁸⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 1/624 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องกองกลางรายงานกิจการที่ได้ปฏิบัติตามนโยบายในระยะ 6 เดือนแรก พ.ศ. 2481 (10 กันยายน - 10 ตุลาคม 2481)

วิชาอาชีพต่าง ๆ ในระบบโรงเรียน โดยมีโรงเรียนอาชีวศึกษาเฉพาะวิชาระดับประถมศึกษา ใน พ.ศ. 2481 คือ วิชาช่างไม้ วิชาช่างปูน วิชาช่างปั้น และวิชาช่างโลหะ ในขณะที่ การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ของโรงเรียนเพาะช่างพัฒนาการศึกษาเป็นโรงเรียนมัธยมวิสามัญ (ม.5-8) ที่มีความเจริญอย่างยิ่ง ดังที่ แสวง ประพันธ์ นักเรียนแผนกมัธยมวิสามัญเพาะช่าง รุ่น พ.ศ. 2477 เล่าถึงสภาพโรงเรียนเพาะช่างไว้ว่า

...ออกจากประตูโรงเรียนเดินข้ามถนนตรีเพชร... ผู้คนไม่จ้อแจเหมือนเดิมนี่ รถยนต์มีน้อย... มีรถสามล้อ รถเจ๊ก รถม้าก็มีบ้าง แต่เป็นรถบรรทุกหญ้าของแขก เลี้ยงวัว... วัดเลียบเป็นวัดสวยงามและทันสมัยที่สุด มีกุฏิสงฆ์สร้างใหม่ตามแบบ สถาปัตยกรรมไทยดูงามเป็นระเบียบ เรียบร้อยเป็นแถวจากสี่แยกพาหุรัดไปจนเกือบ ถึงเชิงสะพานพุทธ หนาด้วยกำแพงแบบไทย ๆ... มีตลาดนัดเย็นตามแนวฟุตบอล ริมกำแพงวัดเลียบตรงข้ามโรงเรียน... มองจากสี่แยกพาหุรัดมาทางโรงเรียน สวนกุหลาบจะเห็นตึกหลังยาวสองชั้นสี่ริมแก้ตามแบบศิลปะยุคฟื้นฟูหลังของยุโรป ... เป็นแบบเดียวกับโรงเรียนสวนกุหลาบ... ชั้นบนเป็นห้องเรียน ห้องประชุม ห้องพักครู ห้องถ่ายรูป ชั้นล่างเป็นห้องเรียนปั้น ห้องแสดงศิลป... ห้องโชว์ สินค้า... ตันโนเป็นตึกแบบผู้ดีอังกฤษครึ่งตึกครึ่งไม้... มีชื่อโรงเรียนปั้นปูนติดไว้ ว่า โรงเรียนเพาะช่าง พ.ศ. 2456... ที่หน้าตึกมีรูปพระวิศวกรรมอยู่บนเนิน เล็ก ๆ... ตึกหลังนี้ชั้นบนเป็นห้องเรียน ชั้นล่างเป็นช่างแม่พิมพ์ ห้องเรียนแกะสลัก และห้องพลศึกษา หลังตึกมีสนามเล็ก ๆ ก่อนถึงตึกช่างโลหะ...¹⁸⁵

จากคำบอกเล่าของ แสวง ประพันธ์ แสดงว่าโรงเรียนเพาะช่างเป็นสถานศึกษา วิชาช่างสิบหมู่ในพระนครที่มีทางคมนาคมสะดวก ใกล้ศูนย์กลางของสังคม คือวัดราชบูรณ ตลอดจนมีอาคารเรียนหลายหลังและทันสมัย มีห้องปฏิบัติงานช่างเฉพาะวิชา ทั้งวิชาช่างปั้น

¹⁸⁵ แสวง ประพันธ์, "ครึ่งหนึ่งในวันดำแดง," ใน นิธิไพบูลย์และวันน้องใหม่เพาะช่าง พ.ศ. 2513,

วิชาช่างแกะสลัก วิชาช่างโลหะ ตลอดจนมีห้องขายสินค้าต่าง ๆ ที่เป็นผลงานจากการศึกษา วิชาช่างสิบหมู่ของนักเรียน

จากความจริงของการศึกษาตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทคำบอกเล่า ของบุคคลร่วมสมัย จึงกล่าวได้ว่าการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ณ โรงเรียนเพาะช่าง เป็นการ ศึกษาวิชาอาชีพการช่างที่สมบูรณ์ และทันสมัยในช่วงเวลาดังกล่าว มีความพร้อมทั้งสถานที่ตั้ง ของโรงเรียน อาคารเรียน ห้องปฏิบัติการช่างต่าง ๆ ตลอดจนห้องแสดงและขายสินค้า เพื่อส่งเสริมการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ของนักเรียนออกสู่ประชาชน อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการส่งเสริมการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ของกระทรวงศึกษาธิการ ที่มีมาตั้งแต่แรกในรัชกาล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และสืบเนื่องต่อมาจนถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 แต่ความจริงของการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ณ โรงเรียนเพาะช่างต้องสูญสิ้นเนื่องจากถูกผลร้าย ของสงคราม

การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ณ โรงเรียนเพาะช่างในสมัยระบอบประชาธิปไตย ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 จะเกิดขึ้นนั้น วิชาช่างสิบหมู่จึงเป็นวิชาอาชีพการช่างที่สังคมยุคนั้น ยอมรับว่าเป็นวิชาอาชีพชั้นสูง ซึ่งนักเรียนที่มีความสนใจ และตรงกับความถนัดทางการช่างไทย ได้มีโอกาสศึกษาวิชาดังกล่าวในระบบโรงเรียน ณ โรงเรียนเพาะช่าง

ด้านวิธีการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระยะก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 มีหลักฐาน ปรากฏว่าใน พ.ศ. 2477 มีนักเรียนแผนกมัธยมวิสามัญเพาะช่างรุ่นแรกประมาณ 30 คน นักเรียนกลุ่มนี้ศึกษาวิชาช่าง 5 วิชา คือช่างเขียน ช่างปั้นสลัก ช่างแกะ ช่างไม้ ช่างจักสาน และวิชาสามัญ 6 วิชา คือ ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ จรรยา คำนวน ความรู้รอบตัว พลศึกษา รวมทั้งสิ้น 11 วิชา นักเรียนวิชาช่างสิบหมู่รุ่นนี้ ผู้วิจัยไม่พบหลักฐานเกี่ยวกับวิธีการศึกษา วิชาช่างสิบหมู่ นอกจากมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทคำบอกเล่าจากแสง ประพันธ์* ได้เล่าว่า

*แสง ประพันธ์ เป็นนักเรียนแผนกวิสามัญเพาะช่าง รุ่น พ.ศ. 2477 และจบ ประโยคครูประถมการช่างรุ่นแรกใน พ.ศ. 2481 แล้วเป็นครูโรงเรียนเพาะช่าง ตั้งแต่ พ.ศ. 2482

...แผนกมัธยมวิสามัญเพาะช่าง หลักสูตร 4 ปี รับผิดชอบสำเร็จ ม.4 จบแล้วเทียบเท่า ม.8 แต่พวกเราที่มาเข้าเรียนล้วนแต่จบ 6 กันมาแล้วทั้งนั้น...นักเรียนเพาะช่างแต่ละคนตั้งใจแน่วแน่มารเรียนด้วยใจรักจริง ๆ ไม่มีชนิดที่เข้าอะไรไม่ได้แล้วจึงมาเรียนหรือเกลียดวิชาสามัญ...¹⁸⁶

จากคำบอกเล่าข้างต้นแสดงให้เห็นถึงวิธีการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ของนักเรียนโรงเรียนเพาะช่าง ที่ต้องเริ่มจากความสนใจใฝ่รู้ด้วยตนเองเป็นอันดับแรก ซึ่งผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าเป็นแรงจูงใจในการศึกษาที่ก่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนอย่างหนึ่ง ดังที่แสง ประพันธ์ ศึกษาวิชาช่างสิบหมู่จบหลักสูตรมัธยมวิสามัญเพาะช่าง และประโยคประถมศึกษาช่างรุ่นแรก พ.ศ. 2481 ด้วยเหตุที่นักเรียนสนใจใฝ่เรียนด้วยความรักวิชาย่อมทำให้นักเรียนหมั่นศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในโรงเรียนเพาะช่าง ที่มีการสอนวิชาช่างสิบหมู่ ตลอดจนรับจ้างทำงานที่เกี่ยวกับ "วิชาช่างเงิน วิชาช่างทอง วิชาช่างถม วิชาช่างเขียน วิชาช่างลายรดน้ำ วิชาช่างไม้ วิชาช่างแกะ วิชาช่างสลัก วิชาช่างกลึง และวิชาช่างปั้น"¹⁸⁷

นอกจากนี้ บัณจบ พลาวงค์ นักเรียนทุนจุลจักรพงษ์ของจังหวัดสุโขทัย ที่เรียนหลักสูตรแผนกครูประถมศึกษาช่างรุ่นที่ 3 พ.ศ. 2483-2485 และเป็นครูช่างเขียน* ของโรงเรียนเพาะช่างในเวลาต่อมา ซึ่งเล่าถึงสภาพการศึกษาว่า

¹⁸⁶แสง ประพันธ์, "ครั้งหนึ่งในรั้วดำแดง," ใน นิธิให้วัครูและรับน้องใหม่ เพาะช่าง ปี 2513

¹⁸⁷กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร. 0201.14.1/11 เอกสารสำนักงาน-เลขาธิการคณะรัฐมนตรี สำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องโรงเรียนเพาะช่างขอให้ราชการอุดหนุนการทำเหรียญตรา (13 กรกฎาคม 2478)

*ดูรายละเอียดเพิ่มเติมจากระเบียบการโรงเรียนเพาะช่าง พ.ศ. 2493.

...สมัยที่ผมเรียนแผนกฝึกหัดครูประถมศึกษาข้างเป็นแผนกที่ตั้งที่สุดมีหลักสูตรสามปีได้ ป.ป.ช. ประกอบด้วยแผนกวิชาช่างเขียน แผนกวิชาช่างปั้น ช่างโลหะรูปพรรณ ช่างไม้ มีวิชาเรียนไม่มากนัก มีวิชาครูจิตวิทยา หน้าที่พลเมือง ศีลธรรม ทฤษฎีสีและการจัดภาพเล็กน้อย... วิชาช่างแต่ละวิชาจะเรียนเหมือนกันเป็นวัน ๆ สอบทีหนึ่งร่วมเดือน... เรียนวิชาลายไทย... การเขียนระบายสี... วาดเส้น... วาดภาพหุ่น... ระบายสีภาพ... แกะสลักไม้และหิน... ปั้น... เขียนภาพร่าง... วิชาลายเครือเถา...¹⁸⁸

คำบอกเล่าดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการศึกษาตามหลักสูตรประถมศึกษาข้างใน พ.ศ. 2483 ที่มีวิชาเรียนส่วนใหญ่เป็นการศึกษาศิลปะแบบตะวันตก* ซึ่งผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าเริ่มมีผลกระทบต่อการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ นับตั้งแต่ พ.ศ. 2483 เป็นต้นมา อย่างไรก็ตามวิชาลายไทยที่เป็นความรู้พื้นฐานของวิชาช่างสิบหมู่ก็มีบทบาทเชื่อมโยงวิชาช่างสิบหมู่ โดยมีวิธีการศึกษาลายไทยตามที่ บัณจบ พลาวงศ์ เล่าว่า

...ผมไม่เคยเขียนลายไทยมาก่อนตอนอยู่ต่างจังหวัด มาเขียนลายไทยภาพไทยเป็นเพราะเรียนปีหนึ่ง คุณครูโพธิ์ ใจอ่อนนุ่ม** ท่านสอนว่าการเขียนนกเปลวหรือกนกสามตัว ต้องสับตัดยอให้ตัวนกก่อน ๆ จึงจะงาม ผมเขียนส่งท่านเขียนกลับมาว่านกก่อนมาก... ได้ทำส่วนสิบ... แถมสั่งสอนว่าอยากได้คะแนนมาก ๆ ให้เขียนอ่อนน้อยวันละสิบยี่สิบตัว... ก็มานะอยู่หลายเดือนจึงเขียนได้...¹⁸⁹

¹⁸⁸ บัณจบ พลาวงศ์, "สีสิบสีที่ประทับใจ," วารสารแดง-ดำ (2527): 31-36

* วิชาศิลปะแบบตะวันตก คือ การเขียนภาพเหมือนจากวิชาการเขียนระบายสี วิชาวาดเส้น วิชาวาดภาพหุ่น วิชาเขียนภาพร่าง

** โพธิ์ ใจอ่อนนุ่ม ป.ป.ว. สอนวิชาลายไทยและภาพไทยของโรงเรียนเพาะช่าง ระหว่าง พ.ศ. 2465-2485.

¹⁸⁹ เรื่องเดียวกัน.

หลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงวิธีการศึกษาวิชาภาษาไทย ที่ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่า เป็นภาพสะท้อนวิถีศึกษาวิชาช่างสิบหมู่สมัยนี้ ซึ่งนักเรียนต้องมีความเพียรฝึกทักษะสม่ำเสมอ และใช้เวลาศึกษานาน ตลอดจนต้องรับฟังคำวิจารณ์และแนะนำจากครูผู้สอน ส่วนการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่โดยตรงนั้น ผู้วิจัยไม่พบหลักฐานจากบันทึกนี้

ครั้นหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สงบ มีผลกระทบจากสงครามทำให้การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ของโรงเรียนเพาะช่างมีสภาพการศึกษาน้อย ทั้งนี้เนื่องจากอาคารเรียน แผนกโรงงาน และอุปกรณ์ เครื่องมือต่าง ๆ ถูกระเบิดทำลาย ดังนั้น กระทรวงศึกษาธิการจึงดำเนินการสร้างอาคารเรียนใหม่ และส่งเสริมให้มีการสอนวิชาช่างสิบหมู่ ดังมีหลักฐานประเภทแจ้งความกรมอาชีวศึกษา เรื่องการรับสมัครนักเรียนเข้าเรียนในโรงเรียนอาชีวศึกษา ในเขตต์เทศบาลนครกรุงเทพและธนบุรี ปีการศึกษา 2490 ว่าโรงเรียนเพาะช่างรับนักเรียนระดับอาชีวศึกษาชั้นกลางในแผนกช่างเขียน และแผนกช่างฝีมือเฉพาะชาย กับระดับอาชีวศึกษาชั้นต้น (เฉพาะชาย) ในแผนกช่างไม้ ช่างแกะสลัก และช่างปั้น ซึ่งรับจำนวน 30 คน ในระดับอาชีวศึกษาชั้นกลาง และจำนวน 50 คน ในระดับอาชีวศึกษาชั้นต้น ตามระเบียบการกรมอาชีวศึกษา ว่าด้วยการรับสมัครนักเรียน พ.ศ. 2490 โดยไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน แต่เสียค่าบำรุงต่าง ๆ

สภาพการเรียนวิชาช่างสิบหมู่ตามหลักสูตรดังกล่าวสมัยหลังสงครามนั้น มีสภาพที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการศึกษเลย ทั้งนี้เพราะว่าเป็นผลกระทบจากภัยสงคราม ดังหลักฐานประเภทคำบอกเล่าจาก อารี สุทธิพันธ์ นักเรียนโรงเรียนเพาะช่างแผนกฝึกหัดครูมัธยมศึกษาช่าง รุ่นที่ 3 เล่าว่า

...สภาพอาคารสถานที่... เป็นโรงจากหลายโรง ปลูกอยู่บนเนิน มีผากันหยาย ๆ ติดกับตึกขารุดด้านหลัง มีรอยความบอบช้ำจากสงครามโลกครั้งที่สองปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน... เปิดเรียนแล้วทางโรงเรียนแบ่งนักเรียนออกเป็นสามห้องห้องละสามสิบคน... ไม่มีการสอบคัดเลือก... นักเรียนหญิงอยู่ห้อง ก. เป็นโรงจากต่างหาก... นักเรียนชายอยู่ห้อง ข. และห้อง ค. โรงจาก

เดียวกัน มีกระดานดำกั้นกลางห้อง มีฝาฝ้าเพน ฝ้ารอบไม้สูงระดับตา...¹⁹⁰

จากหลักฐานข้างต้นแสดงให้เห็นถึงภาพสะท้อนการเรียนวิชาช่างสิบหมู่สมัยหลังสงคราม ซึ่งไม่มีความพร้อมในด้านอาคารสถานที่ นักเรียนชายและหญิงเรียนต่างห้องกัน นักเรียนเรียนจากคำบรรยายของครูในห้องเรียนที่ใช้กระดานดำเป็นสื่อในการสอน เช่น การเรียนวิชาลายไทย ซึ่งมีสภาพการเรียนตามที่ อารี สุทธิพันธ์ เล่าว่า

...ครูดุสิต สิทธิเพียร เป็นครูลายไทย...ท่านอธิบายให้เห็นความสำคัญของลายไทยพื้นฐานตามลำดับชั้น หากมีความพยายามก็จะเขียนระดับชั้นครูได้... พวกเราเงยบกริบเมื่อเห็นครูดุสิตเขียนลายไทยซ้ำชวได้ด้วยมือซ้ายและมือขวาพร้อม ๆ กัน หลายคนแอบไปฝึกตามที่ท่านดูเหมือน นายเบญจะ เป็นผู้ประสบความสำเร็จ... เรื่องศิลปะลายไทย ดูเหมือนจะถูกจำกัดตามกรอบของครูพวกห้อง ก. มีครูกัน ครลพ เป็นผู้สอน...¹⁹¹

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทคำบอกเล่าของนักเรียนฝึกหัดक्रमัธยมศึกษาช่างหลักสูตร 5 ปีดังกล่าวพบว่า การเรียนวิชาลายไทยเป็นพื้นความรู้ทางวิชาช่างสิบหมู่ โดยเฉพาะช่างเขียนที่ต้องหมั่นฝึกหัดทักษะการเขียนอย่างมาก หลังจากที่คุณครูสาธิตการเขียนให้นักเรียนสังเกตและเกิดความประทับใจ ที่เป็นแรงจูงใจให้ศึกษาตาม ภายหลังฟังคำบรรยายหลักการพื้นฐานตามลำดับชั้นตอนจากครู

นอกจากนี้ ทวีศักดิ์ เสนาณรงค์ นักเรียนโรงเรียนเพาะช่างใน พ.ศ. 2494-2495 ซึ่งดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากรระหว่าง พ.ศ. 2527-2533 กล่าวถึงสภาพการเรียนวิชาช่างสิบหมู่เพิ่มเติมว่า

¹⁹⁰ อารี สุทธิพันธ์, "ความจำ ความจริง ความเห็น," ใน วารสารแดง-ดำ ฉบับเพาะช่าง 72 ปี วันที่ 7 มกราคม 2528 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์เศศ, 2527), หน้า 37.

¹⁹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 39.

... วันแรกรุ่นพี่สอนไว้ว่า เมื่อผ่านประตูโรงเรียนเข้ามา จะมีพระรูปองค์วิษณุประดิษฐานอยู่ ให้ยกมือไหว้ในฐานะเป็นเทพเจ้าทางช่างศิลป์ ซึ่งผมได้ปฏิบัติเช่นนี้มาโดยตลอด... ท่านเป็นครูที่ยิ่งใหญ่ของผม... พวกเรานั่งเรียนวิชาศิลปะในโรงจากหลังตึกกลาง... วันหนึ่งมีพายุแรงมากพัดจนกระทั่ง โรงจากหลังนี้พังลงมาทั้งหลัง... โรงเรียนให้ความรู้แก่พวกเราแทบทุกอย่างในวิชาช่างสิบหมู่ วาดเขียน ปั้น แกะสลัก ช่างบุโลหะ ช่างถม ลายรดน้ำ ซึ่งผมรู้สึกว่ามีประโยชน์มากต่อการอนุรักษ์งานช่างศิลป์ไทย โรงเรียนของเรานับเป็นโรงเรียนช่างสิบหมู่แห่งแรกและแห่งเดียวในประเทศไทย จนกระทั่งทุกวันนี้... ¹⁹²

จากหลักฐานข้างต้นแสดงให้เห็นว่า นักเรียนที่ศึกษาวิชาช่างสิบหมู่มีประเพณีการนับถือเทพเจ้า ชื่อพระวิษณุกรรม* ผู้เป็นครูทางวิชาช่างศิลป์ ตามความเชื่อจากการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในการศึกษาแผนโบราณ อันเป็นความเชื่อสืบต่อกันมาว่า เป็นเทวดาตนหนึ่งที่ชำนาญในการช่างทั้งปวง ตั้งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชินพนธ์เกี่ยวกับความชำนาญของพระครูวิศวรรวมไว้ในบทเสภาสามัคคีเสวก ตอนที่ 3 วิศวะกรรมามีข้อความว่า

กล่าวถึงเทพศิลป์ศรีเรื่องงาม	อันมีนามว่าวิศวะกรรมา...
ผู้ชำนาญหัตถกรรมศิลป์า	สุดจะหาเทียมพระวิศวรรวม...
เธอฉลาดชำนาญในการช่าง	ถ้วนทุกอย่างเอื้อเพื่อเพื่ออุปถัมภ์...
สอนช่างเขียนให้เพียรเขียนวาดสี	แบบกระหนกนาริศรีสมร

¹⁹² ทวีศักดิ์ เสนาณรงค์, "ความทรงจำครั้งหนึ่งในชีวิต," ใน วารสารแดง-ดำ ฉบับเพาะช่าง 72 ปี วันที่ 7 มกราคม 2528, หน้า 73.

* พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 อธิบายว่า ชื่อพระวิษณุกรรมเรียกกันหลายชื่อคือ วิศวรรวม วิสสุกรรม เวสสุกรรม เพชฉลูกรรม นอกจากนั้น ๗ ปากน้ำ อธิบายในพจนานุกรมศิลป์เพิ่มเติมเกี่ยวกับลักษณะพระวิษณุกรรมว่า มีสีกายสีเขียว ทรงชฎา-ผ้าโพก พระหัตถ์ขวาถือค้อนและพระหัตถ์ซ้ายถือค้อน

อีกกระบี่ชะแสงอัน

แบบสุนทรจิตรระการสมานรงค์

อนึ่งปั้นเป็นรูปเทวฤทธิ์

ดูประหนึ่งนิรมิตวิเลชา

ทั้งรูปคนรูปสัตว์นานา

ประหนึ่งว่ามีชีวิตนิศเพลินใจ...¹⁹³

จากความเชื่อว่า พระครูวิศวรรรมเป็นครูผู้ให้ความรู้และความชำนาญในการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่สืบต่อมาแต่โบราณ ตามความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเป็นการสร้างสำนึกถึงคุณประโยชน์อันเกิดจากการศึกษาที่ได้รับมาจากผู้อื่น ที่ก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนและสังคม เป็นวิชาบริสุทธิ์ที่ได้รับมาจากความเป็นครูของผู้ให้ ที่มีจุดกำเนิดมาจากพระครูวิศวรรรม ความสำคัญต่อผู้มีพระคุณนี้เป็นวิถีชีวิตไทย ซึ่งมีการถ่ายทอดวัฒนธรรมไทยจากแนวคิดดังกล่าวไว้ในประเพณีการไหว้ครูของโรงเรียนเพาะช่าง โดยนักเรียนรับการถ่ายทอดวัฒนธรรมไทยนี้ไว้ เพื่อเป็นแนวทางในการประพฤติตน ให้เป็นนักเรียนช่างสิบหมู่ที่ดี และประสบความสำเร็จในการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ณ โรงเรียนเพาะช่าง มีหลักฐานการกล่าวบทสรรเสริญ และอัญเชิญเทพเจ้า พระครูพระวิศวรรรม และครูช่างต่าง ๆ มีความว่า

... โอมศรีศรีสวัสดิ์ ข้าตั้งลัจจะเคารพ นบนอบน้อมบูชาแต่มหาเทวาจารย์ แห่งศิลปะการหัตถกิจ คือองค์พระวิศวรรรม ผู้แนะนำสั่งสอน ในจิตรกรการช่างเป็นเยี่ยงอย่างสืบมา แต่ในเวลาโบราณ จนถึงกาลปัจจุบัน เป็นวิชาอันเอกอุตมคนนิยมร่ำเรียน เพียรกระทำตามอย่าง จึงมีช่างกระทำการ งานสร้างสิ่งงดงามตามที่เป็นอย่างบัดนี้ เพราะธชัวิชาให้... รับอังกาดพลี... รับเครื่องพลีบูชา.... ของงโปรตปกปัก รักษาข้าพระพุทธเจ้า เหล่าศิลปะหัตถการ... หากเมื่อประกอบการทำงานช่างอันใดก็ดี ให้มีฝีมืองาม... อาจฝึกหัดเหล่าศิษย์ ในกิจจิตรกรรมทั้งหลายให้ง่ายตายสมประสงค์...¹⁹⁴

¹⁹³ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์บทเสภาสามัคคีเสวก (พระนคร: มุลินธิมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2502), หน้า 13-14.

¹⁹⁴ จุลทัศน์ พยาธรานนท์, "ธรรมเนียมไหว้ครูช่างศิลปกรรม," ใน นิธิไหว้ครู และรับน้องใหม่เพาะช่าง พ.ศ. 2513

การไหว้ครูของนักเรียนที่ศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในโรงเรียนเพาะช่างมีจุดมุ่งหมายสำคัญ เพื่อเป็นการระลึกถึงพระคุณอันยิ่งใหญ่ของผู้ที่ประสิทธิ์ประสาทความรู้ หรือการรวมจิตสร้างพลังงานเพื่อประกอบงานศิลปหัตถกรรมให้ประสบความสำเร็จ ดังที่จิตร บัวบุศย์ กล่าวถึงความเป็นมาและประโยชน์ของการไหว้ครูในโรงเรียนเพาะช่างใน พ.ศ. 2501 ว่า

...การไหว้ครูปัจจุบัน ณ โรงเรียนเพาะช่างนี้ได้มีการย่อลงมามาก แต่อย่างไรก็ตาม ก็ยังมีเค้าของพิธีการติดต่อบรรพ์ต่อเนื่องมา คือในระยะแรกนักเรียนจะต้องสำรวมจิตระลึกถึงคุณของครูบาอาจารย์ ที่สั่งสอนให้ความรู้ในปัจจุบัน ต่อจากนั้นนักเรียนจะได้ส่งกระแสจิตยึดพระวิศณุกรรมบรมครูของพราหมณ์ให้มีสมาธิเป็นประการสุดท้าย

ผลของการไหว้ครูที่นักเรียนจะได้รับนั้น... ถ้านักเรียนยึดมั่นในการสำรวมจิตให้บริสุทธิ์ได้ ผลสำเร็จในการงานอันเกิดด้วยพลังงานของจิต... ผลสำเร็จในการศึกษาเล่าเรียน จะมีแก่นักเรียนเพียงนั้น...¹⁹⁵

จากหลักฐานข้างต้น แสดงให้เห็นว่าการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในโรงเรียนเพาะช่างมีการสืบทอดประเพณีการไหว้ครู ตามคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ ที่นับถือพระวิศณุกรรมเป็นครูผู้ให้วิชาช่างสิบหมู่แก่ศิษย์ ตลอดจนตระหนักถึงคุณค่าความมีกตัญญูทวดเวทที่ต่อครู และฝึกจิตใจให้มีความเพียรเพื่อชกแจงจิตใจให้ใฝ่ศึกษาและประสบผลสำเร็จ

พัฒนาการทางการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ เริ่มปรากฏอีกครั้งในแผนกหัตถกรรม เมื่อ พ.ศ. 2501 ตามระเบียบการเลือกเรียนแผนกต่าง ๆ ในชั้นปีที่ 2 ของนักเรียนโรงเรียนเพาะช่าง คือแผนกเครื่องไม้ แผนกเครื่องโลหะ แผนกเครื่องดิน และแผนกเครื่องรัก¹⁹⁶ เช่น การเรียนวิชาช่างปั้นจากภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีการศึกษาตามแผนโบราณ จากครอบครัวของช่างปั้นเครื่องปั้นดินเผาในจังหวัดนนทบุรี คือ

¹⁹⁵ จิตร บัวบุศย์, "การไหว้ครู," ใน แดง-ดำ 2501 หน้า 5-6.

¹⁹⁶ "ระเบียบการเลือกเรียนแผนกต่าง ๆ ในชั้นปีที่ 2 ของนักเรียนโรงเรียนเพาะช่าง," ใน แดง-ดำ 2501 หน้า 10-13.

แพทย ภมระรามา* ซึ่ง จิตร บัวบุศย์ อาจารย์ใหญ่โรงเรียนเพาะช่างระหว่าง
พ.ศ. 2498-2504 ส่งเสริมการศึกษาหัตถกรรมไทยตามกฎหมายที่อนุญาตท้องถิ่นและประสบผลดี
อย่างยิ่ง¹⁹⁷ หลักฐานนี้แสดงให้เห็นว่า โรงเรียนเพาะช่างเริ่มนำช่างชาวบ้านที่มีความชำนาญ
วิชาช่างสิบหมู่มาเป็นครูช่างตามแนวคิดทางการศึกษาสัมภาษณ์วิชาช่างสิบหมู่

1.5 การประเมินผลการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ การเรียนวิชา-

ช่างสิบหมู่สมัยระบอบประชาธิปไตย พ.ศ. 2475-2518 พบว่ามีการบันทึกหลักฐานน้อยมาก
ทั้งนี้สืบเนื่องจากการเรียนการสอนน้อย เนื่องจากสาเหตุต่าง ๆ ดังกล่าวจากสภาพ
การเรียนการสอนข้างต้น อย่างไรก็ตามผู้วิจัยพบหลักฐานว่าใน พ.ศ. 2496 มีหลักฐาน
รายงานการประเมินผลของกรมอาชีวศึกษา เมื่อวันที่ 30 เมษายน พ.ศ. 2496 รายงาน
ผลการสอบไล่ประโยคมัธยมอาชีวศึกษาตอนปลายว่า

แผนกช่างไม้	เข้าสอบ	14 คน
	สอบได้	14 คน
แผนกช่างโลหะรูปพรรณ	เข้าสอบ	8 คน
	สอบได้	7 คน ¹⁹⁸

* แพทย ภมระรามา เป็นครูวิสามัญสอนวิชาช่างปั้น สังกัดโรงเรียนเพาะช่างจนถึง
พ.ศ. 2520 ท่านศึกษาวิชาช่างปั้นจากมารดา ตั้งแต่อายุ 8 ปี โดยหัดปั้นอ่าง หวด กระทะ
กระถางในโรงงานเครื่องปั้นดินเผา อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี ครั้นอายุ 17-18 ปี
เริ่มมีชื่อเสียงจากการปั้นเครื่องเล่นดินเผา เช่น ชุดหม้อข้าวหม้อแกง กระปุกออมสิน
ที่เขี่ยบุหรี่ ฯลฯ ตลอดจนได้รับรางวัลจากการประกวดเครื่องปั้นดินเผาในโอกาสต่าง ๆ

¹⁹⁷ "ครูช่างปั้นนั้นชื่อแพทย," วารสารประชาสัมพันธ์เพาะช่าง ฉบับอำนวยการ
อาจารย์ (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า 17-21.

¹⁹⁸ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ (2) ศธ. 15.4/22 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง
กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องรายงานผลการปฏิบัติงานรายสัปดาห์ (6 มกราคม - 8 กรกฎาคม
2496)

จากหลักฐานข้างต้นทำให้ทราบว่ามีการประเมินผลการเรียนวิชาช่างสิบหมู่ 2 แผนก คือ ช่างไม้ และช่างโลหะรูปพรรณ มีนักเรียน 22 คน สอบตก 1 คนเท่านั้น ซึ่งเป็นผลการเรียนที่ประเมินว่าสอบได้ แต่มิได้ระบุรายละเอียดอื่น ๆ

1.6 อาชีพของผู้จบการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ จากการศึกษาหลักฐาน เอกสารทางประวัติศาสตร์ พบว่าผู้จบการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ระหว่างปี พ.ศ. 2475-2518 ส่วนใหญ่รับราชการครู สอนวิชาการช่างในโรงเรียนต่าง ๆ เช่นในปี พ.ศ. 2481 กระทรวงธรรมการต้องการครูสอนวิชาช่างจึงได้เปิดหลักสูตรประโยคครูประถมช่างขึ้นเป็นครั้งแรก โดยให้นักเรียนที่จบการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในชั้นมัธยมปีที่ 8 เรียนต่อวิชาครูอีก 1 ปี ใน พ.ศ. 2482 จึงทำให้กระทรวงธรรมการมีครูสอนวิชาช่างตามโรงเรียนต่าง ๆ จำนวน 55 คน¹⁹⁹ ต่อมา พ.ศ. 2487 กระทรวงศึกษาธิการยังคงมีความต้องการครูประโยค ประถมช่าง จำนวน 4 อัตรา ในโรงเรียนอาชีวศึกษา โดยได้รับเงินเดือนเดือนละ 50 บาท²⁰⁰ จากการสมัครสอบคัดเลือกครูดังกล่าว เป็นที่น่าสังเกตว่ากระทรวงศึกษาธิการ ต้องการครูชาย 2 คน และครูหญิง 2 คน แต่ปรากฏว่ามีผู้สอบได้รวมกัน 14 คน เป็นชาย 3 คน และหญิง 11 คน ซึ่งจำนวนผู้สอบได้มีจำนวนเกินกว่าอัตราการรับราชการครูถึง 10 คน ดังนั้นความต้องการครูช่างตามหลักสูตรประโยคครูประถมช่างจึงเริ่มมีข้อจำกัด อย่างไรก็ตาม จำนวนผู้สอบได้ทั้งหมดก็อาจรับราชการครูในโอกาสต่อไป

¹⁹⁹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2) ศธ. 15.4/9 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องรายงานกิจการที่ได้ปฏิบัติไปแล้วตามนโยบายของรัฐบาลในระยะ 6 เดือนแรก พ.ศ. 2482 (27 กันยายน - 11 พฤศจิกายน 2482)

²⁰⁰ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ (2) ศธ. 5/39 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องแจ้งความและประกาศของกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2487 (3 มกราคม - 27 ตุลาคม 2487)

นอกจากนี้ในวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2487 กรมสามัญศึกษาได้แจ้งความประสงค์ ต้องการครูประกาศนียบัตรประโยคครูประถมการช่างอีก 5 อัตรา เพื่อเป็นครูในโรงเรียนต่าง ๆ²⁰¹ ครั้นหลังสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2490 กรมอาชีวศึกษา มีความต้องการครูเพศหญิง 1 คน เพื่อเป็นครูวาดเขียน โดยรับผู้จบประกาศนียบัตรประโยคครูประถมการช่าง ตามประกาศของกรมอาชีวศึกษาเรื่องรับสมัครคัดเลือกบุคคลเพื่อบรรจุเข้ารับราชการในโรงเรียนอาชีวศึกษาส่วนกลาง เมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2490 และในวันที่ 12 มิถุนายน ปีเดียวกัน กรมสามัญศึกษาก็ยังคงต้องการผู้จบการศึกษาตามหลักสูตร ประโยคครูประถมการช่างอีก แต่มิได้ระบุจำนวนไว้²⁰²

นอกจากผู้จบการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ได้รับราชการครูแล้ว บางคนอาจประกอบอาชีพในหน่วยงานของเอกชน เช่น นายมานะ ทองสอดแสง ซึ่งจบการศึกษาจากโรงเรียนเพาะช่างในปี พ.ศ. 2480 ได้เป็นช่างเขียนบริษัทต่าง ๆ และอาจารย์ใหญ่โรงเรียนศิลปไทย (สอนวาดเขียน) เป็นต้น²⁰³

2. การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ณ โรงเรียนศิลปศึกษา

กรมศิลปากร (พ.ศ. 2495-2503)

เนื่องจากประกาศวันที่ 27 มีนาคม พ.ศ. 2454 มีการบันทึกหลักฐานว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้นำพนักงานประณีตศิลป์* จากกระทรวง-

²⁰¹ เรื่องเดียวกัน

²⁰² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2) ศธ. 5/43 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องแจ้งความกรม (8 มกราคม - 30 ธันวาคม 2490)

²⁰³ มานะ ทองสอดแสง, ตำราศึกษาศิลปไทย พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ: บำรุงสาส์น, ม.ป.ป.), หน้า 1.

*พนักงานประณีตศิลป์ คือ กรมช่างสิบหมู่ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

โยธาธิการ และพินิจภัณฑสถาน จากกระทรวงธรรมการรวมกันและตั้งเป็นกรมศิลปากร โดยมี เจ้าพระยาธรรมธาดาธิบดี* เป็นอธิบดีตลอดรัชกาลที่ 6 ซึ่งมีสถานที่ทำการในบริเวณวัง ของกรมหมื่นปราบปรปักษ์ โดยกรมศิลปากรมีหน้าที่ก่อสร้างซ่อมแซมพระราชฐาน และทำ เครื่องประกอบพระราชพิธีในพระราชสำนัก หรือทำพระเมรุ เป็นต้น ครั้นถึงรัชกาล พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรวมกรมศิลปากรกับหอพระสมุดสำหรับพระนคร ตั้งเป็นราชบัณฑิตยสภา มีแผนกศิลปากรจัดการบำรุงรักษาวิชาช่างตามประกาศเมื่อวันที่ 19 เมษายน พ.ศ. 2469 ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของแนวความคิดทางการศึกษาวิชาช่าง ดังมี หลักฐานปรากฏในบันทึกแถลงการเรื่องแผนกศิลปากรของราชบัณฑิตยสภา ซึ่งกรมพระยา- ดำรงราชานุภาพบันทึกว่า

...สำหรับบำรุงรักษาวิชาช่าง ราชบัณฑิตยสภาจึงปรึกษากันวางระเบียบการเป็น

2 ส่วนคือ

1. ส่วนการสอน จะให้มีครูสำหรับฝึกสอนวิชาช่าง แต่จะสอนเฉพาะ ผู้ซึ่งได้ เลือกสอนแล้ว เห็นว่ามีอุปนิสัยจะสามารถใช้วิชาช่างเป็นอาชีพได้ต่อไป...มีจำนวน นักเรียนน้อยคน... จะสอนวิชาช่างชั้นสูง เมื่อนักเรียนสำเร็จแล้วให้ไปทำงานได้ โดยลำพัง

2. สอนการฝึกหัด ราชบัณฑิตยสภาจะรับงานหลวง เช่น การปฏิสังขรณ์บางแห่ง มาทำพอเป็นที่สำหรับฝึกซ้อมฝีมือนักเรียนให้ชำนาญ... เพื่อประโยชน์ของการ ฝึกหัดช่าง...

แต่ราชบัณฑิตยสภายังไม่สามารถจัดการแผนกศิลปากรดังความคิด...²⁰⁴

* พระยาอนุรักษรัชมณฑลเสียด (หม่อมราชวงศ์ป้อม มาลากุล)

²⁰⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร. 7 บ. 11. 3/7 เอกสารกรมราชเลขาธิการ เบ็ดเตล็ด รัชกาลที่ 7 เรื่องแผนกศิลปและเรื่องให้เจ้าพระยาวรวงษ์ไปทำงานแทนอุปนายก และเรื่อง โอนงานแผนกก่อสร้างจากศิลปากรไปอยู่กระทรวง (11 มีนาคม พ.ศ. 2473- 12 สิงหาคม 2475)

จากประวัติกรมศิลปากรดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าตั้งแต่รัชกาลที่ 7 เป็นต้นมา กรมศิลปากรเริ่มวางแนวคิดทางการศึกษาวิชาช่าง แต่ยังมีได้ดำเนินการตามการศึกษา ในระบบโรงเรียน อย่างไรก็ตาม ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมศิลปากรก็เริ่มมีแนวคิดจัดการศึกษาวิชาช่างในระบบโรงเรียน ที่แตกต่างจากการศึกษา วิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ณ โรงเรียนเพาะช่าง ตามการบันทึกรายงานประชุมครั้งที่ 39/2473 ของราชบัณฑิตยสภาที่มีความตอนหนึ่งว่า "...อนึ่งศิลปากรกับเพาะช่างจะรวมกัน ไม่ได้สนิทเพราะเพาะช่างเป็น Craft ศิลปากรเป็น Fine Art ควรเป็นคนละแผนก..."²⁰⁵ ดังนั้น แนวความคิดการจัดการศึกษาวิชาช่างของกรมศิลปากร จึงมีความแตกต่างกันกับ กรมศึกษาธิการที่จัดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ประเภทวิชาช่างฝีมือ ณ โรงเรียนเพาะช่าง

จากแนวความคิดทางการศึกษาวิชาช่างของกรมศิลปากรดังกล่าว จึงมีผลให้ กรมศิลปากรจัดการศึกษาวิชาช่างประเภท Fine Art ในระบบโรงเรียน ณ โรงเรียน-ศิลปากร ตามคำสั่งกระทรวงธรรมการ ที่ ศก./2478 เรื่องตั้งโรงเรียนศิลปากร ตั้งแต่วันที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2478 ซึ่งมีการสอน 3 แผนก คือ

1. แผนกประณีตศิลปกรรม สอนวิชาช่างปั้นและวิชาช่างเขียน
2. แผนกศิลปอุตสาหกรรม สอนวิชาช่างรักและวิชาช่างทำเครื่องเคลือบ
3. แผนกกฎตุรียงค์ สอนวิชาตุรียงคศิลป์และนาฏศิลป์²⁰⁶

จึงกล่าวได้ว่าการสอนวิชาช่างในแผนกประณีตศิลปกรรมและศิลปอุตสาหกรรมมี การสอนวิชาช่างเขียน วิชาช่างปั้น และวิชาช่างรัก ที่เป็นการศึกษาวิชาศิลปะเช่นเดียวกับ ประเทศต่าง ๆ ที่เรียกว่า School of Fine Arts ซึ่งผู้วิจัยวิเคราะห์ว่ามีใช้การศึกษา

²⁰⁵ เรื่องเดียวกัน.

²⁰⁶ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.0701.31/8 เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องระเบียบการโรงเรียนศิลปากร (2478)

วิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนตามขอบเขตของการวิจัยนี้ ทั้งนี้เพราะว่าหลวงวิจิตรวาทการ อธิบดีกรมศิลปากร กราบทูลชี้แจงแนวคิดทางการศึกษาต่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์เมื่อวันที่ 25 มิถุนายน พ.ศ. 2478 มีความว่า ...ความมุ่งหมายของข้าพเจ้าในการแบ่งแผนกศิลปกรรม...ตามหลักที่ข้าพเจ้าแบ่ง เป็น Academic Art และ Industrial Art... เพื่อความงามในเชิงศิลปะ เพื่อเกียรติยศของชาติ...เช่น รูปปั้น รูปเขียน...แต่อีกแผนกซึ่งให้ทำของที่จะเป็นสินค้า...เช่น ช่างรัก ทำหีบ เครื่องใช้ที่ลงรักตามแบบญี่ปุ่น...Academic Art ตั้งชื่อว่าประณีตศิลปกรรม ส่วน Industrial Art ได้แปลว่า ศิลปอุตสาหกรรม...²⁰⁷

แนวคิดการจัดการศึกษาวิชาศิลปะในระบบโรงเรียน ณ โรงเรียนศิลปากรของ กรมศิลปากร กระทรวงธรรมการดังกล่าว จึงมิใช่การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยนี้ ซึ่งวิชาช่างสิบหมู่ที่มีการศึกษา ณ โรงเรียนเพาะช่าง นับเป็นการศึกษาประเภทช่างฝีมือ ตามที่ราชบัณฑิตยสภาชี้แจงว่า "เพาะช่างเป็น Craft ศิลปากร เป็น Fine Art ควรเป็นคนละแผนก"

อนึ่ง โรงเรียนศิลปากรมีกำเนิดแนวคิดทางการศึกษาวิชาช่างมาจากกระทรวง ธรรมการ ที่ดำริตั้งโรงเรียนสุโขศิลปการ เพื่อสอนวิชาช่างเขียน วิชาช่างปั้น โดยช่างชาว ตะวันตกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่มิได้ดำเนินการสอน²⁰⁸ อย่างไรก็ตาม แนวคิดการตั้งโรงเรียนสุโขศิลปการก็ได้ปรากฏเป็นการศึกษาในระบบโรงเรียน

²⁰⁷ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.0701.31/4 เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องตั้งโรงเรียนศิลปากร (2477-2482)

²⁰⁸ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.50/916 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง- ศึกษาศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องตั้งโรงเรียนสุโขศิลปการสอนวิชาช่าง (17 มิถุนายน- 10 กรกฎาคม 2435)

๗ โรงเรียนศิลปากร สังกัดกองโรงเรียนศิลปากร ตามพระราชกฤษฎีกาจัดวางระเบียบสำนักงานและกรมของกระทรวงธรรมการ เมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม พ.ศ. 2481 ซึ่งเรียกชื่อวิชาช่างว่า ช่างประติมากรรม ช่างจิตรกรรม และช่างรัก โดยจัดการศึกษาวิชาช่างดังกล่าว ตามนโยบายของกระทรวงธรรมการ ที่ปรากฏจากคำแถลงนโยบายของรัฐบาลต่อสภาผู้แทนราษฎรเมื่อวันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2480 ที่กรมศิลปากรมีหน้าที่รักษาและส่งเสริมศิลปกรรมของไทยเพื่อเชิดชูเกียรติและวัฒนธรรมของชาติ ตลอดจนให้ศิลปกรรมเป็นอุปกรณ์การเศรษฐกิจของชาติ²⁰⁹ ต่อมา พ.ศ. 2486 รัฐบาลสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามจึงประกาศพระราชบัญญัติจัดตั้งมหาวิทยาลัยศิลปากร²¹⁰ ที่จัดการศึกษาวิชาศิลปะในระดับอุดมศึกษา จากการจัดการศึกษาของโรงเรียนศิลปากร ตั้งแต่ พ.ศ. 2477-2486

จึงกล่าวได้ว่าในระหว่าง พ.ศ. 2477-2486 กรมศิลปากรจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนประเภท Fine Art นับตั้งแต่เริ่มจัดการศึกษา และดำเนินการตามแนวคิดทางการศึกษานี้ ตามผลการประชุมร่วมกันระหว่างกระทรวงศึกษาธิการ กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี กรมศิลปากร กระทรวงอุตสาหกรรม และราชบัณฑิตยสถานเมื่อ พ.ศ. 2486 ตามที่กรมราชเลขาธิการคณะรัฐมนตรีเสนอ จอมพล ป. พิบูลสงครามในวันที่ 30 เมษายน พ.ศ. 2486 มีข้อความว่า

... ในที่สุดตกลงหลักการกันว่า จะแบ่งกันหย่างที่เป็นอยู่ในเวลานี้ คือ พวกช่างฝีมือ (craft man) เช่น ช่างทอง ช่างเงิน ช่างถม ช่างปูน ช่างไม้ ช่างรัก ฯลฯ ให้คงอยู่ทางโรงเรียนเพาะช่าง ส่วนพวกศิลปิน (artist)

²⁰⁹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 1/624 เอกสารสำนักงานปลัดกระทรวง-ศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องกองกลางรายงานกิจการที่ได้ปฏิบัติตามนโยบายในระยะ 6 เดือนแรก พ.ศ. 2481 (10 กันยายน - 10 ตุลาคม 2481)

²¹⁰ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร. 0201.14.1/10 เอกสารสำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรี สำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ 1/21 การตั้ง โรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์หรือโรงเรียนศิลปากร (2477-2494)

เช่น ช่างปั้น ช่างเขียน...ให้อยู่กับกรมศิลปากร...²¹¹

จากหลักการดังกล่าว กรมศิลปากรจึงมิได้จัดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน โดยดำเนินการสอนวิชาช่างเขียน วิชาช่างปั้น ตามหลักวิชาศิลปะแบบตะวันตก ในมหาวิทยาลัยศิลปากร นอกจากนี้กรมศิลปากรมิได้จัดการศึกษาในระบบโรงเรียนตั้งแต่ พ.ศ. 2486-2494 เนื่องจากมีหลักสูตรเตรียมมหาวิทยาลัยศิลปากร ณ โรงเรียนเพาะช่าง ตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2495 กรมศิลปากรจึงตั้งสำนักศึกษาวิชาช่างชั้นกลาง²¹² คือโรงเรียนศิลปศึกษา สังกัดมหาวิทยาลัยศิลปากร กรมศิลปากร เพื่อเป็นโรงเรียนเตรียมมหาวิทยาลัยศิลปากร ตั้งแต่ พ.ศ. 2495 เป็นต้นมา

โรงเรียนศิลปศึกษา กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม จึงมีการสอนตามหลักสูตรโรงเรียนศิลปศึกษา โดยแบ่งการศึกษาออกเป็น 3 แผนก คือ "แผนกจิตรกรรมและประติมากรรม แผนกช่างสิบหมู่ และแผนกโบราณคดี" ซึ่งรับนักเรียนที่สอบไล่ได้ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ศึกษาตามหลักสูตรเป็นเวลา 3 ปี ในชั้นปีที่ 1-3 หากนักเรียนสอบไล่ได้ชั้นปีที่ 2 ก็มีสิทธิเข้าศึกษาต่อในคณะจิตรกรรมและประติมากรรม คณะสถาปัตยกรรมไทย และคณะโบราณคดี เนื่องจากโรงเรียนศิลปศึกษาเป็นโรงเรียนเตรียมมหาวิทยาลัยศิลปากร ตามแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2494 ส่วนผู้ที่สอบไล่ได้ชั้นปีที่ 3 ก็จะได้ประกาศนียบัตรศิลปศึกษา

ดังนั้น โรงเรียนศิลปศึกษาจึงมีการสอนแผนกช่างสิบหมู่ ตามตารางแสดงหลักสูตรแผนกช่างสิบหมู่ ในตารางที่ 11 คือ

²¹¹ เรื่องเดียวกัน

²¹² เรื่องเดียวกัน.

ตารางที่ 11 แสดงรายวิชาการสอนแผนกช่างสิบหมู่ตามหลักสูตร โรงเรียนศิลปศึกษา²¹³

ลำดับที่	หมวดวิชาสามัญ	หมวดวิชาศิลป์
1	ความรู้ทั่วไป	ลอกลาย
2	ภูมิศาสตร์	ถ่ายแบบแสดงเงา
3	ประวัติศาสตร์	วาดวัตถุและธรรมชาติ
4	แปลอังกฤษ	ทฤษฎีสี
5	ไวยากรณ์อังกฤษ	ประดิษฐ์สี
6	แต่งอังกฤษ	ทฤษฎีองค์ประกอบศิลป์
7	วรรณคดีอังกฤษ	พุทธศิลป์สถาปัตยกรรม
8	หลักภาษาไทย	ศิลป์ไทย
9	วรรณคดีไทย	เรขาคณิต-โปรเจกชัน
10	แต่ง-ย่อไทย	ปฏิมากรรม
11	หน้าที่พลเมืองศีลธรรม	ศึกษาจากศิลปวัตถุ
12	วิชาครู	แกะสลัก
13	หลักการศึกษาศาสตร์	ทฤษฎีองค์ประกอบศิลป์
14	จิตวิทยา	องค์ประกอบศิลป์
15		ภาพถ่ายไทย
16		โปรเจกชัน-เงา
17		คัดลอกภาพไทยโบราณ
18		เทคนิค
19		ทัศนียวิทยา
20		การตกแต่งภายใน

²¹³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ. 0701.36/100 เอกสารกรมศิลปากร

จากตารางที่ 11 แสดงให้เห็นว่า วิชาช่างสิบหมู่เป็นส่วนหนึ่งของวิชาในแผนกช่างสิบหมู่ ที่มีการสอนวิชาศิลปะแบบตะวันตกเป็นส่วนมาก โดยสังเกตจากจำนวนวิชาทั้งหมดในหมวดศิลปะ 20 วิชา มีวิชาช่างสิบหมู่ 3 วิชาเท่านั้น ได้แก่ วิชาศิลปะไทย วิชาภาพลายไทย และวิชาคัดลอกภาพไทยโบราณ

นอกจากนี้ ผลจากการศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทบอกเล่าเกี่ยวกับการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ณ โรงเรียนศิลปศึกษาพบว่า การศึกษาดังกล่าวดำเนินการสอนนักเรียนได้เพียง 3 ปีก็ต้องยุบเลิกแผนกช่างสิบหมู่ใน พ.ศ. 2500 ทั้งนี้เพราะว่าเพื่อให้โรงเรียนศิลปศึกษาเป็นโรงเรียนเตรียมมหาวิทยาลัยศิลปากร ในแผนกเตรียมศิลปะและเตรียมโบราณคดี จึงทำให้การศึกษาวินิจฉัยช่างสิบหมู่ของแผนกช่างสิบหมู่ โรงเรียนศิลปศึกษามีนักเรียนเพียง 3 รุ่น คือ รุ่น พ.ศ. 2496-2498 โดยที่นักเรียนดังกล่าวศึกษาในชั้นปีที่ 1-2 เพื่อเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยศิลปากร จึงกล่าวได้ว่านักเรียนที่ศึกษาแผนกวิชาช่างสิบหมู่ในโรงเรียนศิลปศึกษานั้น ส่วนใหญ่ไม่จบหลักสูตรครบ 3 ปี เนื่องจากต้องการศึกษาต่อระดับอุดมศึกษา และนักเรียนส่วนน้อยที่ศึกษาจบหลักสูตรแผนกช่างสิบหมู่ ซึ่งมีหลักฐานปรากฏตามรายงานผู้สำเร็จการศึกษาโรงเรียนศิลปศึกษา ปีการศึกษา 2499 คือนักเรียนในแผนกจิตรกรรมและประติมากรรมจำนวน 7 คน แผนกโบราณคดี 3 คน และแผนกช่างสิบหมู่ 1 คน คือ "...นายชุ่มสาย สรรประดิษฐ์..."²¹⁴

ส่วนนักเรียนที่จบชั้นปีที่ 2 ที่เทียบเท่าระดับเตรียมอุดมศึกษา ตามแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2494 ได้เข้าศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยศิลปากร ซึ่งมีจำนวนทั้งสิ้น 20 คน²¹⁵

²¹⁴ สุจิตร์พิชญ์แจกประกาศนียบัตรแก่ผู้สำเร็จการศึกษาโรงเรียนศิลปศึกษาและโรงเรียนช่างศิลป์ พ.ศ. 2499-2511 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512).

²¹⁵ สัมภาษณ์ อมร ศรีพจนารต, นายช่างศิลปกรรม 8 กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร, 31 กรกฎาคม 2535.

ถึงแม้ว่านักเรียนแผนกวิชาช่างสิบหมู่ดังกล่าว ศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ณ โรงเรียนศิลปศึกษาไม่จบตามหลักสูตร 3 ปี ทั้งนี้เพื่อเข้าศึกษาต่อในคณะจิตรกรรมและประติมากรรมโบราณคดี และสถาปัตยกรรมไทยในมหาวิทยาลัยศิลปากรก็ตาม แต่ก็มีนักเรียนในจำนวนดังกล่าวได้นำความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวิชาช่างสิบหมู่มาศึกษาต่อ เพื่อสืบสานวิชาช่างสิบหมู่ด้วยใจรัก ซึ่งมีผลให้ในปัจจุบันเป็นผู้ทรงคุณวุฒิ และสามารถถ่ายทอดวิชาช่างสิบหมู่ให้แก่เยาวชนไทย เช่น

- นายประเวศ ลิมปริงษ์ คือ นักเรียนแผนกช่างสิบหมู่รุ่นที่ 1 รัชชการหลายตำแหน่ง ในกรมศิลปากร ที่ต้องใช้ความรู้ความสามารถทางวิชาช่างสิบหมู่ อาทิ

พ.ศ. 2501 อาจารย์คณะสถาปัตยกรรมไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร

พ.ศ. 2510 หัวหน้าแผนกช่างสิบหมู่ กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร

พ.ศ. 2518 สถาปนิกเอก กองสถาปัตยกรรม

พ.ศ. 2521 ผู้อำนวยการกองหัตถศิลป์

พ.ศ. 2530 ผู้อำนวยการกองสถาปัตยกรรม

ในระหว่างรัชชการในตำแหน่งดังกล่าว นายประเวศ ลิมปริงษ์ ได้สร้างผลงานการออกแบบทางสถาปัตยกรรมไทยที่เป็นแหล่งรวมวิชาช่างสิบหมู่ เช่น ออกแบบพลับพลา-พระราชพิธีและพระเบญจางวงสว่างสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชเจ้า ณ ท้องสนามหลวงเนื่องในพระราชพิธีสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 200 ปี เมื่อ พ.ศ. 2525 พระเมรุมาศ และสิ่งก่อสร้างประกอบพระเมรุมาศในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ 7 ณ ท้องสนามหลวงเมื่อ พ.ศ. 2528 และออกแบบพระอุโบสถวัดพุทธาภิเษก ณ กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ และพระบรมราชานุสาวรีย์แห่งชาติหลักเมืองอีกหลายแห่ง เป็นต้น²¹⁶

²¹⁶ กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ประวัติผู้ทรงคุณวุฒิทางศิลปะ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2532) 3: 46-49.

- นายอมร ศรีพจนารถ นักเรียนแผนกวิชาช่างสิบหมู่ รุ่นที่ 2 รัฐบาลการ
กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร ซึ่งเป็นอนุกรรมการบูรณะวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
ฝ่ายจิตรกรรมใน พ.ศ. 2513 เมื่อดำรงตำแหน่งช่างศิลป์โท กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร²¹⁷
โดยเป็นผู้ควบคุมการเขียนซ่อมจิตรกรรมฝาผนังที่ระเบียงพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
และเป็นผู้เขียนภาพรามเกียรติ์ห้องที่ 25 เมื่อคราวเตรียมงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ
200 ปี พ.ศ. 2525 นอกจากนี้ใน พ.ศ. 2514 รวบรวมภาพร่างตัวละครจากเรื่อง
รามเกียรติ์เป็นสมุดภาพจิตรกรรมไทย ซึ่งศึกษาจากตู้พระธรรม สมุดไทย นิพนธ์ภทสสถาน
แห่งชาติพระนคร วัดต่าง ๆ และความคิดสร้างสรรค์จากบทกลอนในเรื่องรามเกียรติ์
เป็นต้น²¹⁸ ตลอดจนใน พ.ศ. 2531 เป็นกรรมการดำเนินงานจัดการศึกษาของศูนย์ฝึกอบรม
ช่างสิบหมู่สุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี²¹⁹ อีกทั้งเป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบวิชาช่าง
สอนวิชาลายไทยแก่นักเรียนในสถานศึกษาตั้งแต่ปีการศึกษา 2533 เป็นต้นมา

จึงกล่าวได้ว่า นักเรียนแผนกช่างสิบหมู่ของโรงเรียนศิลปศึกษา ส่วนหนึ่ง
รัฐบาลการทางการช่างของไทยในกรมศิลปากร ซึ่งเป็นอาชีพที่ต้องใช้ความรู้พื้นฐานจาก
วิชาช่างสิบหมู่ทั้งสิ้น ตลอดจนเป็นผู้สืบสานและถ่ายทอดวิชาช่างสิบหมู่ให้แก่เยาวชนในปัจจุบัน
เช่น การสร้างพระเมรุมาศถวายพระเพลิงสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี

²¹⁷ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. กจช. (0)1.2/11 เอกสารกองจดหมายเหตุ-
แห่งชาติ. เรื่องจดหมายเหตุบูรณะวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงปัจจุบัน
รวบรวมโดยกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร (15 มกราคม 2524)

²¹⁸ ออมร ศรีพจนารถ ผู้เขียนภาพ, ภาพจิตรกรรมไทย (พระนคร: โรงพิมพ์
โสภณมิตร, 2514), หน้าคำนำ.

²¹⁹ กรมศิลปากร, "คำสั่งกรมศิลปากร ที่ 1135/2531 เรื่องแต่งตั้งที่ปรึกษา
และคณะกรรมการร่างหลักสูตร การจัดการศึกษาและฝึกอบรม การวัดและประเมินผล
หลักฐานการศึกษาและฝึกอบรม และการจัดการทั่วไปของศูนย์ฝึกอบรมช่างสิบหมู่ จังหวัด
สุพรรณบุรี," 17 ตุลาคม 2531.

ในรัชกาลที่ 7 เมื่อ พ.ศ. 2528 ที่เป็นศูนย์รวมวิชาช่างสิบหมู่ ได้แก่ เครื่องประกอบ-
 ตกแต่งพระเมรุ เช่น รูปเทวดา ฉัตร พระจิตกาธานที่ประกอบด้วยเครื่องสด โกวัดจันทร์
 ฉากบังเพลิง ฯลฯ* ซึ่งประชาชนทุกชนชั้นสามารถศึกษา สังเกตงานช่างสิบหมู่ได้อย่างทั่วถึง
 อนึ่ง ผลของการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่จากแผนกช่างสิบหมู่ โรงเรียนศิลปศึกษานั้นมี
 การสอนเพียง 2-3 ปี และมีได้มีการบันทึกหลักฐานไว้ โดยเฉพาะหลักฐานจากรายงานผล
 การปฏิบัติงานของกรมศิลปากร ระหว่าง พ.ศ. 2497-2499²²⁰ จึงทำให้มีข้อมูลในเรื่องนี้
 น้อยมาก อย่างไรก็ดี การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนระยะเวลาหลังสงครามโลก
 ครั้งที่ 2 ก็เริ่มมีบทบาทขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง ในทศวรรษใหม่ของประวัติศาสตร์การศึกษาไทย ซึ่งมีได้
 มุ่งการศึกษาเพื่อประกอบอาชีพทางช่างฝีมือของไทยเพียงอย่างเดียว แต่มีจุดมุ่งหมายของ
 การศึกษาเพื่อส่งเสริมศิลปะของชาติ ที่เป็นวัฒนธรรมไทยทางด้านวัตถุ ด้วยความรับผิดชอบ
 ของรัฐบาล จากอีกหน่วยงานหนึ่ง คือกรมศิลปากร ทั้งนี้เนื่องจากกรมศิลปากรมีหน้าที่รักษา
 ฟื้นฟู และเผยแพร่แบบอย่างศิลปไทยทั้งหมด ตลอดจนการจัดการศึกษาให้กุลบุตรกุลธิดา
 มีความรู้ทางสถาปัตยกรรม จิตรกรรมและประติมากรรม²²¹ ดังนั้น วิชาช่างสิบหมู่จึงนับว่าเป็น
 ศิลปไทยที่สำคัญยิ่ง

นอกจากนี้สภาพพื้นฐานทางการเมืองก็เป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งที่ทำให้กรมศิลปากร
 ตระหนักถึงวิชาช่างสิบหมู่ในฐานะศิลปะของชาติมากขึ้น ดังมีการบันทึกหลักฐานว่า

* ดูรายละเอียดใน จดหมายเหตุงานพระบรมศพสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี
พระบรมราชินีในรัชกาลที่ 7 กรุงเทพฯ: กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529.

²²⁰ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.0701.9.2/15 เอกสารกรมศิลปากร
 กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องรายงานกิจการของกรม (2497-2499)

²²¹ หลวงรณสิทธิพิชัย, กิจการของกรมศิลปากร (พระนคร: กรมศิลปากร,
 2494), หน้า 1. (กจช. น. 1/955)

... ขณะนี้ความรู้สึกของคนไทยในการแสดงออกเกี่ยวกับความรักชาติได้ลดน้อย
ถอยลง สมควรจะได้ให้มีการอบรมเป็นการกระตุ้นเตือนให้มีความรู้สึกกันอีก...
ในส่วนการส่งเสริมความนิยมไทย... ส่งเสริมศิลปะของไทย และส่งเสริมสินค้าที่
ผลิตขึ้นในประเทศไทย...²²²

จากมติคณะรัฐมนตรีของรัฐบาลสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม
พ.ศ. 2495 เรื่องการอบรมในเรื่องชาตินิยมดังกล่าว ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าเป็นปัจจัยทาง
การเมืองอย่างหนึ่งที่มีผลให้กรมศิลปากรส่งเสริมการศึกษาทางศิลปะไทย ซึ่งกรมศิลปากร
มีแผนกช่างสิบหมู่ปฏิบัติราชการทางศิลปะไทย ประกอบกับมีโรงเรียนศิลปศึกษา สังกัด
กองหัตถศิลป์ที่สอนศิลปะชั้นกลาง ดังนั้น พันโทหลวงรณสิทธิวิชัย (เจือ กาญจนินทุ) อธิบดี-
กรมศิลปากรระหว่าง วันที่ 7 มีนาคม พ.ศ. 2493 - วันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2499²²³
จึงเปิดสอนแผนกช่างสิบหมู่อีกแผนกหนึ่งใน พ.ศ. 2496-2498

จึงอาจกล่าวได้ว่า การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ณ โรงเรียนศิลปศึกษา
กองหัตถศิลป์ ของกรมศิลปากรระหว่าง พ.ศ. 2496-2498 มีจุดกำเนิดมาจากพื้นฐาน
การศึกษาทางการเมืองสมัย จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี ตลอดจนมีนโยบาย
บริหารประเทศที่เป็นชาตินิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการส่งเสริมศิลปะไทยที่เป็นเอกลักษณ์ของชาติ
ทางด้านวัฒนธรรมไทย ดังนั้น วิชาช่างสิบหมู่จึงได้รับการฟื้นฟูและส่งเสริมให้แพร่หลายอีก
วาระหนึ่งในประเภทศิลปบริสุทธิ์ของชาติไทย

²²² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2) ศธ.15.2.1/39 เอกสารสำนักงานปลัด-
กระทรวง กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องการอบรมให้รู้สึกในเรื่องชาตินิยม (25 ตุลาคม
2495 - 26 มีนาคม 2496)

²²³ กรมศิลปากร, วันสถาปนากกรมศิลปากร, หน้า 7 (กช. น.1/879).

3. การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ณ โรงเรียนช่างศิลป์
กองศิลปศึกษา กรมศิลปากร (พ.ศ. 2504-2518)

โรงเรียนศิลปศึกษาเตรียมมหาวิทยาลัยศิลปากรต้องปรับหลักสูตรวิชาศิลปะให้สอดคล้องกับหลักสูตรของมหาวิทยาลัยศิลปากร ซึ่งมีได้มีการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในมหาวิทยาลัยศิลปากร ประกอบกับใน พ.ศ. 2504 มีพระราชกฤษฎีกาแบ่งส่วนราชการของกรมศิลปากร โดยตั้งกองศิลปศึกษาเพื่อจัดการศึกษาของกรมศิลปากร ดังนั้น โรงเรียนช่างศิลป์จึงสังกัดกองศิลปศึกษาตั้งแต่ พ.ศ. 2504 จนถึงปัจจุบัน ซึ่งปรากฏหลักฐานว่าโรงเรียนช่างศิลป์มีวัตถุประสงค์ในการจัดการศึกษา 3 ประการ คือ

- ...1. เพื่อบำรุงรักษาศิลปทางการช่างของไทยไว้ และส่งเสริมให้วิวัฒนาการก้าวหน้าไปตามความเจริญของโลก
2. เพื่อให้เป็นสถานศึกษาเผยแพร่ความรู้ความชำนาญในการช่างของไทยและของต่างประเทศ
3. เพื่อส่งเสริมศิลปการช่างของไทยให้เป็นที่นิยมยกย่องทั้งภายในและภายนอกประเทศ...²²⁴

จากวัตถุประสงค์การศึกษาของโรงเรียนช่างศิลป์ตั้งแต่ พ.ศ. 2504-2518 แสดงให้เห็นว่า โรงเรียนช่างศิลป์จัดการศึกษาทางศิลปการช่างของไทยและแบบตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาศิลปการช่างของไทย ที่มีการระบุในวัตถุประสงค์การศึกษาทั้ง 3 ข้อ แต่ผลจากการศึกษาหลักฐานเอกสารทางประวัติศาสตร์ในระหว่าง พ.ศ. 2504-2518 ปรากฏว่าโรงเรียนช่างศิลป์ สังกัดกองศิลปศึกษา กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ จัดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระดับประกาศนียบัตรศิลปศึกษาชั้นกลาง ในหลักสูตร พ.ศ. 2504 และ พ.ศ. 2518 ตามแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2503 ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย สายอาชีพ โดยที่โรงเรียนช่างศิลป์จัดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ เป็นรายวิชาบังคับ 3 วิชา คือ

²²⁴ สุจิตร์นิธิแจกประกาศนียบัตรแก่ผู้สำเร็จการศึกษาโรงเรียนศิลปศึกษาและ
โรงเรียนช่างศิลป์ ปีการศึกษา 2499-2511

วิชาภาพถ่ายไทย วิชาสถาปัตยกรรมไทย และวิชาลายรดน้ำ ตามแนวคิดทางการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ของกรมศิลปากรว่า "...กรมศิลปากรมีหน้าที่รักษา ฟื้นฟู และเผยแพร่แบบอย่างศิลปไทยทั้งหมด เพื่อรักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรมของชาติ...มีกองศิลปศึกษา มีหน้าที่ควบคุมการจัดโรงเรียนช่างศิลป์..."²²⁵ ดังนั้น วิชาช่างสิบหมู่ ประเภทวิชาช่างเขียน จึงเป็นการศึกษาในระบบโรงเรียน เพื่อการอนุรักษ์วัฒนธรรมไทย โดยที่โรงเรียนพยายามส่งเสริมการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ดังกล่าว เช่น มีการประกวดงานศิลป์ และเผยแพร่ผลงานศิลป์ของนักเรียนจากโรงเรียนช่างศิลป์ ซึ่งเป็นหลักฐานแสดงให้เห็นว่าโรงเรียนช่างศิลป์มีการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ คือวิชาลายรดน้ำ วิชาภาพถ่ายไทย และวิชาสถาปัตยกรรมไทย โดยมีภาพที่แสดง เช่น

วิชาลายรดน้ำ ภาพลายรดน้ำนักษัตรกับสิงห์รอบกัน ของนายสุชาติ เครือเสนา

วิชาภาพถ่ายไทย ภาพเรื่องสังข์ทอง ตอนตีคัลลี ของนายอิทธิชัย ไวชนะ

วิชาสถาปัตยกรรมไทย รูปทวย* โดยนายธำรง หทัยเกียรติคุณ²²⁶

การส่งเสริมการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ดังกล่าว กรมศิลปากรมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมให้นักเรียนมีความสนใจแข่งขันกันสร้างงานศิลป์ให้ประณีต และเพื่อยกย่องเชิดชูความสามารถของนักเรียนในด้านวิชาศิลป์ ซึ่งแบ่งประเภทของงานเป็น 8 ประเภท ที่นับเป็นประเภทงานจากวิชาช่างสิบหมู่มี 3 ประเภท คือ ภาพถ่ายไทย ภาพสถาปัตยกรรมไทย

²²⁵ กระทรวงศึกษาธิการ, สำนักงานวางแผนการศึกษา, รายงานการศึกษากระทรวงศึกษาธิการ 2509 (พระนคร: โรงพิมพ์ส่งเสริมอาชีพโรงเรียนสารพัดช่างพระนคร, 2510), หน้า 137-138 (กจช. น. 1/594)

* ทวยหรือคันทวย คือ ไม้เท้าแขนที่รับเต้าหรือเชิงชายคาลดชั้น นิยมทำเป็นรูปนาค

²²⁶ กรกฎ หลีกเพชร, "การขยายหลักสูตรโรงเรียนช่างศิลป์," สยามรัฐ (5 กรกฎาคม 2509) ใน กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. ศธ.0701.38/20 เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องข่าวหนังสือพิมพ์ (2509)

และภาพลายรดน้ำ²²⁷ การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ดังกล่าว เช่นวิชาลายรดน้ำ ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าเป็นศิลปะไทย ที่ต้องมีความรู้พื้นฐานจากวิชาช่างเขียน วิชาช่างรัก ที่นำมาสร้างสรรค์เครื่องอุปโภคต่าง ๆ ในวิถีชีวิตไทยในอดีต เป็นต้นว่า พาน โตก ตะลุ่ม ฝับนั่งสือ ตู้พระธรรม จาก ฯลฯ ซึ่งโรงเรียนช่างศิลปตระหนักถึงคุณค่าของวิชานี้ โดยเริ่มพัฒนาการศึกษาวิชาช่างลายรดน้ำตั้งแต่ พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา มีอาจารย์แต้ม จันถมยา เป็นผู้ถ่ายทอดวิชานี้ กล่าวถึงการศึกษาวิชาลายรดน้ำว่า

...การเขียนลายรดน้ำ ซึ่งเป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษไทยเรานั้นสามารถเรียนรู้กันได้ไม่ยาก ขอให้ทุกคนจงมีจิตใจมุ่งมั่นว่าต้องการศึกษาศิลปกรรมไทยประเภทนี้อย่างจริงจังเท่านั้นก็รู้แนวและหลักการใหญ่ ๆ ของการเขียนลายรดน้ำได้ในเวลาเพียง 3 เดือน ต่อจากนั้นก็เป็นเรื่องของความพยายามที่จะฝึกหัดฝีมือหาความชำนาญตามความสามารถของแต่ละบุคคล...²²⁸

จากคำบอกเล่าของอาจารย์แต้ม จันถมยา แสดงให้เห็นว่าการศึกษาวิชาช่างลายรดน้ำของโรงเรียนช่างศิลป์ในระหว่าง พ.ศ. 2504-2518 นั้น เป็นการสืบทอดวิชาช่างเขียนของไทย โดยวิธีการศึกษาด้วยตนเอง และการฝึกทักษะด้วยใจรักเพื่อสร้างความชำนาญในการเป็นช่างเขียนลายรดน้ำในโอกาสต่อไป เพื่อการสืบทอดวิชาช่างสิบหมู่

นอกจากนี้การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในวิชาภาพลายไทยมีหลักฐานปรากฏว่าใน พ.ศ. 2517 โรงเรียนช่างศิลป์จัดนิทรรศการศิลปะลายไทยประกอบการศึกษาวิชาภาพลายไทย

²²⁷ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 0701.36/79 เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการประกวดงานศิลป ปีการศึกษา 2511 ของโรงเรียนช่างศิลป์ กรมศิลปากร (16 มกราคม 2512)

²²⁸ มนัส อารยพัฒน์, "ภาพเขียนลายรดน้ำอาจารย์แต้ม และศิษย์แห่งโรงเรียนช่างศิลป์," เอกลักษณ์ไทย 1 (พฤษภาคม 2520): 144.

ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการศึกษาวิชาภาพลายไทยดังกล่าว มีวิธีการศึกษาที่ต้องฝึกทักษะด้วยตนเอง เช่นเดียวกับการศึกษาวิชาช่างลายรดน้ำ ดังมีการบันทึกหลักฐานว่า

...ลายไทยเป็นศิลปประจำชาติของไทยที่มีบทบาทในการส่งเสริมศิลปวัตถุต่าง ๆ ให้สวยงาม... เช่น ชั้นน้ำพานรอง หีบบุหรี ประตุน้ำต่างหน้าจั่วของโบสถ์ ... เป็นงานฝีมือที่ประดิษฐ์ของคนไทยสืบเนื่องมาแต่โบราณ และมีคุณค่ามาจนถึงปัจจุบันนี้ เพื่อมิให้ศิลปลายไทยเสื่อมสูญไป สถาบันจึงได้บรรจุตารางสอนไว้ด้วย เพื่อให้นักเรียน นักศึกษารู้จักที่มาของลายไทย และนำไปใช้ประกอบกับวัตถุ เครื่องใช้ต่าง ๆ... ทั้งนี้เพื่อเป็นการรักษาศิลปประจำชาติมิให้สูญสิ้น... การเขียนตำราเพื่อเป็นแนวการศึกษาของนักเรียน... ซึ่งเหมาะแก่การเรียนรู้ด้วยตนเอง ผู้ใดมีความสนใจลายไทยหรือภาพรามเกียรติ์ เทวดา ก็จะเลือกเรียนได้ตามใจชอบ เพราะได้จัดแบบไว้ให้ดูเป็นตัวอย่างไว้ในเล่มนี้แล้ว... ²²⁹

จึงกล่าวได้ว่า ลายไทยเป็นส่วนสำคัญของการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ เนื่องจากลายไทยเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของผลงานจากวิชาช่างสิบหมู่ โรงเรียนช่างศิลปจิตรระหนักถึงความรู้พื้นฐานของวิชานี้ จึงสอนวิชาลายไทยเป็นวิชาบังคับและแต่งตำราประกอบการศึกษา เพื่อให้เด็กเรียนศึกษาด้วยตนเองต่อไป

สมัยที่ 4 การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนสมัยปัจจุบัน (พ.ศ. 2519-2532)

การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนระหว่าง พ.ศ. 2476-2518 ได้รับการพัฒนาเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาระดับอุดมศึกษา ประเภทศิลปไทยและการทัศนกรรม ตั้งแต่ พ.ศ. 2519 มาจนกระทั่งปัจจุบัน (พ.ศ. 2532) ซึ่งผู้วิจัยสรุปว่าวิชาช่างสิบหมู่เป็น

²²⁹โรงเรียนช่างศิลป, ศิลปลายไทย (กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ, 2517), หน้าคำนำ.

รากฐานของการศึกษาศิลปไทย และการตัดถกรรมในระดับอุดมศึกษาของสถาบันอุดมศึกษาทั้ง 2 แห่ง คือ

1. การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ณ สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตเพาะช่าง สังกัดสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล กระทรวงศึกษาธิการ

ก่อน พ.ศ. 2518 โรงเรียนเพาะช่าง สังกัดกองวิทยาลัย กรมอาชีวศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งเป็นโรงเรียนหนึ่งในจำนวนทั้งหมด 174 โรงเรียน²³⁰ ครั้นมีพระราชบัญญัติวิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา พุทธศักราช 2518 "ที่กำหนดให้วิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษาเป็นสถาบันการศึกษาผลิตครูอาชีวศึกษาระดับปริญญาตรี ให้การศึกษาทางด้านวิชาชีพ ทั้งระดับต่ำกว่าปริญญา ระดับปริญญาตรี และประกาศนียบัตรชั้นสูง ทำการวิจัย ส่งเสริมการศึกษาด้านวิชาชีพและให้บริการทางวิชาการแก่สังคม"²³¹ ตามพระราชบัญญัติดังกล่าว จึงมีผลให้โรงเรียนเพาะช่างมีฐานะเป็นวิทยาเขตเพาะช่างที่จัดการศึกษาศิลปกรรมของวิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษาตั้งแต่ พ.ศ. 2518 ซึ่งเป็นการศึกษาระดับอุดมศึกษาตามแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 มาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน พ.ศ. 2531 วิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษาได้เปลี่ยนชื่อตามนามพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่า สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล

ปัจจุบันวิทยาเขตเพาะช่างยังคงตั้งอยู่ที่ถนนตรีเพชร แขวงวังบูรพาภิรมย์ เขตพระนคร กรุงเทพฯ มีการศึกษาระดับปริญญาตรี 3 สาขาวิชา คือ

²³⁰ กรมอาชีวศึกษา, ที่ระลึกในงานกุศลพระราชทานวัดป่าเลไลยก์วรวิหาร จังหวัดสุพรรณบุรี (กรุงเทพฯ: แผนกช่างนิมพ์โรงเรียนสารพัดช่างพระนคร, 2518), หน้า 109.

²³¹ วิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ หลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง พุทธศักราช 2527 สายวิชาศิลปกรรม (กรุงเทพฯ: คณะศิลปกรรม วิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา, 2527), หน้า ก.

1. สาขาวิชาศิลปศาสตร์
 - 1.1 จิตรกรรมไทย
 - 1.2 จิตรกรรมสากล
 - 1.3 ประติมากรรมไทย
 - 1.4 ประติมากรรมสากล
 - 1.5 ศิลปภาพพิมพ์
2. สาขาวิชาออกแบบศิลปประยุกต์
 - 2.1 ออกแบบพาณิชย์ศิลป์
 - 2.2 ออกแบบผลิตภัณฑ์
 - 2.3 ออกแบบตกแต่ง
3. สาขาวิชาหัตถกรรม
 - 3.1 เครื่องดิน
 - 3.2 เครื่องไม้
 - 3.3 เครื่องไม้ไผ่-หวาย
 - 3.4 เครื่องโลหะ
 - 3.5 เครื่องรัก
 - 3.6 เครื่องทอ-ย้อม
 - 3.7 เครื่องหนัง
 - 3.8 เครื่องหล่อ
 - 3.9 หัตถศิลป์

ส่วนการศึกษาในระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง มีการจัดการศึกษาประเภท

ศิลปกรรม 18 สาขาวิชา คือ

1. ศิลปกรรม	2. จิตรกรรมไทย
3. ประติมากรรมไทย	4. จิตรกรรมสากล
5. ประติมากรรมสากล	6. หัตถศิลป์
7. ศิลปภาพพิมพ์	8. ศิลปภาพถ่าย

9. ออกแบบพาณิชย์ศิลป์	10. ออกแบบผลิตภัณฑ์ ²³²
11. ออกแบบตกแต่ง	12. เครื่องดิน
13. เครื่องหล่อ	14. เครื่องไม้
15. เครื่องไม้ไผ่	16. เครื่องรัก
17. เครื่องโลหะ	18. เครื่องทอง-ย้อม
	19. เครื่องหนัง

ดังนั้น สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตเพาะช่าง ที่จัดการศึกษาประเภท ศิลปกรรมระดับอุดมศึกษา จึงมีกำเนิดมาจากการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ณ โรงเรียนเพาะช่าง ซึ่งได้เปลี่ยนแปลงลักษณะการเล่าเรียนวิชาช่างสิบหมู่มาเป็นวิชาทาง จิตรกรรมไทย ประติมากรรมไทย หัตถศิลป์ เครื่องดิน เครื่องหล่อ เครื่องไม้ เครื่องรัก เครื่องโลหะ ซึ่งเป็นการศึกษาศิลปกรรมในปัจจุบัน ที่มีกำเนิดมาจากวิชาช่างเขียน วิชาช่างปั้น วิชาช่างสลัก วิชาช่างหล่อ วิชาช่างไม้ วิชาช่างกลึง วิชาช่างรัก วิชาช่างบุ ฯลฯ

ผู้วิจัยจึงสรุปว่าวิชาช่างสิบหมู่เป็นรากฐานของการศึกษาระดับประกาศนียบัตร วิชาชีพชั้นสูง (ป.ว.ส.) ประเภทศิลปกรรม รวมทั้งสิ้น 8 สาขาวิชาคือ

1. จิตรกรรมไทย	2. เครื่องหล่อ
3. ประติมากรรม	4. เครื่องไม้
5. หัตถศิลป์	6. เครื่องรัก
7. เครื่องดิน	8. เครื่องโลหะ

ทั้งนี้ การศึกษาใน 8 สาขาวิชาดังกล่าวได้พัฒนามาตามหลักสูตรประกาศนียบัตร วิชาชีพชั้นสูง พุทธศักราช 2527, 2528 และ 2530 ที่มีสาเหตุการเปลี่ยนแปลงมาจาก

²³² กองแผนงาน สำนักงานอธิการบดี สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล, รายงานประจำปี 2532 สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์- การเกษตรแห่งประเทศไทย, 2534), หน้า 1-33.

แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตลอดจน
แผนพัฒนาการศึกษา การศาสนา และการวัฒนธรรมเป็นต้นมา จึงทำให้การศึกษาระดับ
ประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง สายวิชาศิลปกรรมของวิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา
กระทรวงศึกษาธิการมีการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนากำลังคนระดับกลาง ด้านศิลปกรรม ดังหลักฐาน
ที่ปรากฏในความมุ่งหมายของหลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูงสายวิชาศิลปกรรม วิทยาลัย
เทคโนโลยีและอาชีวศึกษา พ.ศ. 2527 ข้อ 1 มีความว่า

... เพื่อพัฒนากำลังคนระดับกลาง ด้านศิลปกรรมที่จะเป็นนักปฏิบัติการเชิง
วิชาการในงานศิลปกรรมทั่วไป และให้มีความชำนาญในการปฏิบัติงานเฉพาะ
สาขา ได้แก่ งานศิลปประจำชาติ วิจิตรศิลป์ ออกแบบ หัตถกรรม ออกแบบ
ผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม และงานศิลปกรรมอื่น ๆ ผู้สำเร็จการศึกษาจะได้รับวุฒิ
และมีชื่อเรียกตามความชำนาญเฉพาะสาขานั้น ๆ...²³³

จากการพัฒนากำลังคนระดับกลางด้านศิลปกรรมดังกล่าว เพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจ
และสังคมของประเทศที่มีความต้องการกำลังคนระดับกลางด้านศิลปกรรมมาก แต่มีคุณภาพ
ไม่สอดคล้องกับความต้องการอันเนื่องมาจากสาเหตุสำคัญประการหนึ่ง คือ หลักสูตร²³⁴
ด้วยเหตุจากความต้องการกำลังคนในด้านศิลปกรรมเฉพาะสาขา 5 สาขา คือ งานศิลป-
ประจำชาติ งานวิจิตรศิลป์ งานออกแบบ งานหัตถกรรม และงานออกแบบผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม
จึงมีการพัฒนาสาขาวิชาดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วิชาช่างสิบหมู่มีการพัฒนาอีกครั้งหนึ่ง
ในสาขาวิชาศิลปประจำชาติ และสาขาวิชาหัตถกรรมให้พัฒนาต่อไปโดยอาศัยรากฐาน
ความเจริญของการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในโรงเรียนเพาะช่างสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2

²³³ วิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, หลักสูตร
ประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง พุทธศักราช 2527 สายวิชาศิลปกรรม หน้า ค.

²³⁴ วิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, หลักสูตร
ประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง พุทธศักราช 2527 ฉบับปรับปรุงแก้ไข พุทธศักราช 2530
สายวิชาศิลปกรรม หน้า ง.

เป็นพื้นฐานการศึกษาทางประวัติศาสตร์ ครั้น พ.ศ. 2530 มีการพัฒนาความมุ่งหมาย การศึกษาหลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง ฉบับปรับปรุงแก้ไข พุทธศักราช 2530 สาขา วิชาศิลปประจำชาติ และสาขาวิชาหัตถกรรมดังนี้

สาขาศิลปประจำชาติ

1. ปฏิบัติการเชิงวิชาการในงานศิลปกรรมลักษณะประจำชาติเกี่ยวกับการให้ความรู้ ความเข้าใจ การรู้คุณค่า การค้นคว้าวิจัย การอนุรักษ์และการพัฒนาศิลปกรรมในลักษณะประจำชาติ ให้สอดคล้องกับความต้องการของสังคม
2. ปฏิบัติงานในหน้าที่ช่างศิลป์ จิตรกร ประติมากร ช่างหัตถศิลป์ ในลักษณะประจำชาติ ผู้ประกอบอาชีพทางศิลปะขนาดย่อมและสามารถปฏิบัติงานตามสาขา งานที่เลือกศึกษา
3. มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ มีจินตนาการค้นคว้าปรับปรุงตนเองให้ก้าวหน้าอยู่เสมอ สามารถแก้ปัญหาด้วยหลักการและเหตุผล ปฏิบัติงานตามหลักวิชาการที่มีการวางแผน และควบคุมอย่างรอบคอบ
4. มีระเบียบวินัย และคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต ความขยันหมั่นเพียร ความสำนึกในศิลปวัฒนธรรม อันเป็นเอกลักษณ์ของชาติ จรรยาชีพ และความรับผิดชอบต่อนานาชาติและสังคม...²³⁵

สาขาวิชาหัตถกรรม มีความมุ่งหมายต่างกันในเรื่อง 1 และข้อ 2 คือ

1. ปฏิบัติการเชิงวิชาการในงานศิลปหัตถกรรม เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ การรู้คุณค่า การค้นคว้าวิจัย การอนุรักษ์และการพัฒนางานศิลปหัตถกรรมให้สอดคล้องกับทรัพยากร ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและความต้องการของสังคม

²³⁵ วิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ หลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง พุทธศักราช 2528 ฉบับปรับปรุงแก้ไข พุทธศักราช 2530 สายวิชาศิลปกรรม สาขาวิชาศิลปประจำชาติ (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า 1.

2. ปฏิบัติงานในหน้าที่ช่างศิลปหัตถกรรมทางด้านต่าง ๆ เช่น เครื่องปั้นดินเผา เครื่องไม้ เครื่องโลหะ เครื่องรัก เครื่องหล่อ และสามารถปฏิบัติงานตามสาขา งานรองที่เลือกศึกษาสนองความต้องการในภาคเอกชนและรัฐบาล ตลอดจน สามารถเป็นผู้ประกอบการอุตสาหกรรมทางด้านศิลปหัตถกรรมได้...²³⁶

จากจุดมุ่งหมายของการศึกษาสาขาศิลปประจำชาติ พบว่าเป็นความมุ่งหมายของ การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ที่มุ่งผลิตนักปฏิบัติเชิงวิชาการในงานศิลปประจำชาติ เช่น ช่างศิลป์ จิตรกร ประติมากร ช่างหัตถศิลป์ ผู้ประกอบอาชีพศิลป์ไทย ซึ่งเป็นการศึกษาเพื่อการอาชีพ ของช่างศิลป์ไทย ที่พัฒนาการศึกษาจากวิชาช่างเขียน วิชาช่างแกะ วิชาช่างสลัก วิชาช่างปั้น ซึ่งเป็นการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในสมัยพัฒนาโรงเรียนเพาะช่าง แต่ในสมัยหลังสงครามโลก ครั้งที่ 2 เป็นต้นมา เรียกว่าแผนกจิตรศิลป์ที่เน้นการสอนศิลปะแบบตะวันตก ในส่วน สาขาวิชาหัตถกรรม พบว่าเป็นการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่เพื่อเป็นช่างศิลปหัตถกรรมประเภท เครื่องปั้นดินเผา เครื่องไม้ เครื่องโลหะ เครื่องรัก และเครื่องหล่อ ที่มีการพัฒนาการศึกษา มาจากการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน เป็นต้นว่า วิชาช่างปั้น วิชาช่างไม้ วิชาช่างเขียน วิชาช่างโลหะรูปพรรณ วิชาช่างรัก วิชาช่างหล่อ ฯลฯ แต่การศึกษาดังกล่าว เป็นการศึกษาทางวิชาหัตถกรรม ที่พัฒนามาจากการศึกษาแผนกหัตถกรรม ในสมัยหลัง สงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา

ผู้วิจัยจึงกล่าวได้ว่าการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่สมัยปัจจุบันระหว่าง พ.ศ. 2519- 2532 เป็นผลมาจากความเจริญทางการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในโรงเรียนเพาะช่าง สมัยพัฒนา โรงเรียนเพาะช่างระหว่าง พ.ศ. 2456-2475 แล้วมีบทบาทการศึกษาน้อยที่สุดในระหว่าง พ.ศ. 2476-2518 ดังนั้น การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนสมัยปัจจุบัน จึงพัฒนา การศึกษาเพื่อดำรงวิชาช่างสิบหมู่ตามพื้นฐานการศึกษาทางประวัติศาสตร์ สังคม

²³⁶วิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, หลักสูตร ประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง พุทธศักราช 2527 ฉบับปรับปรุงแก้ไข พุทธศักราช 2530 สายวิชาศิลปกรรม สาขาวิชาหัตถกรรม (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า 1.

และวัฒนธรรมไทย โดยเฉพาะการส่งเสริมอาชีพช่างศิลป์ไทย และช่างศิลป์หัตถกรรม เพื่อมีบทบาทในการพัฒนาอาชีพของคนไทยในปัจจุบัน ซึ่งพัฒนามาจากวิชาช่างสิบหมู่สมัยโบราณ

นอกจากนี้ ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าการสืบสานอาชีพ ที่มีกำเนิดมาจากวิชาช่างสิบหมู่สมัยโบราณเป็นสาเหตุหนึ่ง ที่ทำให้การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบ ๗ วิทยาลัยเทคโนโลยี-และอาชีวศึกษา วิทยาเขตเพาะช่างมีการพัฒนาการศึกษาอีกครั้งหนึ่งตามนโยบายของรัฐบาล ในการควบคุมอาชีพของคนไทย ดังมีหลักฐานปรากฏในพระราชกฤษฎีกากำหนดงานในอาชีพและวิชาชีพที่ห้ามคนต่างด้าวทำเมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ. 2522 รวมทั้งสิ้น 39 อาชีพ มีอาชีพและวิชาชีพที่มีรากฐานมาจากการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่สมัยโบราณ รวม 11 อาชีพ คือ

1. งานช่างไม้
2. งานแกะสลักไม้
3. งานทำเครื่องเขิน
4. งานทำเครื่องถม
5. งานทำเครื่องลงหิน
6. งานทำตุ๊กตาไทย
7. งานทำบาตร
8. งานทำพระพุทธรูป
9. งานทำมัต
10. งานเครื่องปั้นดินเผา
11. งานทำเครื่องทอง เครื่องเงิน เครื่องนาก...²³⁷

จากการกำหนดอาชีพและวิชาชีพของคนไทยใน พ.ศ. 2522 แสดงให้เห็นว่ารัฐบาลตระหนักถึงคุณค่าในอาชีพและวิชาชีพของคนไทยที่มีกำเนิดมาจากวิชาช่างสิบหมู่ ซึ่งมีโรงเรียน-เพาะช่างเคยดำเนินการสอนวิชาช่างดังกล่าว อาทิ วิชาช่างไม้ วิชาช่างแกะสลักไม้ วิชาช่างถม วิชาช่างโลหะรูปพรรณ วิชาช่างหล่อ วิชาช่างปั้น วิชาช่างทอง วิชาช่างเงิน ฯลฯ ดังนั้นในระหว่าง พ.ศ. 2518-2532 วิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา วิทยาเขตเพาะช่าง จึงมีการพัฒนาการศึกษาดังกล่าว ตามหลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง สาขาศิลป์-ประจำชาติ และสาขาหัตถกรรม เพื่อผลิตช่างศิลป์ไทยและช่างศิลป์หัตถกรรมดังนี้

²³⁷ พระราชกฤษฎีกากำหนดงานในอาชีพและวิชาชีพที่ห้ามคนต่างด้าวทำ พ.ศ. 2522 ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 96 ตอนที่ 80 ฉบับพิเศษ (วันที่ 14 พฤษภาคม 2522): 75-80.

ก. หลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง สาขาศิลปประจำชาติ
(ปวส. ศิลปประจำชาติ) หลักสูตรนี้แบ่งออกเป็นสาขางานเฉพาะ 3 สาขา คือ

1. สาขางานเฉพาะจิตรกรรมไทย
2. สาขางานเฉพาะประติมากรรมไทย
3. สาขางานเฉพาะทัศนศิลป์

หลักสูตรนี้รับผู้ที่จบการศึกษาระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช.)

สาขาศิลปทัศนกรรม ทัศนศิลป์ หรือเทียบเท่า กำหนดเวลาศึกษา 2 ปี ศึกษาวิชาศิลปะ เช่น

1. ทฤษฎีศิลปประจำชาติ	2 หน่วยกิต
2. ศิลปพื้นบ้าน	2 หน่วยกิต
3. ลวดลายไทย	2 หน่วยกิต
4. วาดเส้น 1	2 หน่วยกิต
5. ลวดลายและการแกะสลัก	2 หน่วยกิต
6. สถาปัตยกรรมไทย 1-2	6 หน่วยกิต
7. ทัศนศิลป์ 2	3 หน่วยกิต
8. จิตรกรรมไทย	3 หน่วยกิต
9. ประติมากรรมไทย	3 หน่วยกิต
10. วิชาเฉพาะสาขา (เลือก 1 สาขา)	12 หน่วยกิต

จิตรกรรมไทย 1-3

ประติมากรรมไทย 1-3

ทัศนศิลป์ 1-3

นอกจากนี้วิชาเลือก คือ

1. วิเคราะห์ศิลปกรรมไทย	2 หน่วยกิต
2. องค์ประกอบศิลป์ไทย	2 หน่วยกิต
3. วาดเส้น 2	2 หน่วยกิต
4. การค้นคว้าและอนุรักษ์ศิลปกรรมไทย	2 หน่วยกิต
5. ศิลปกรรมไทยกับการตลาด	2 หน่วยกิต

6. สาขางานเฉพาะ (เลือก 1 สาขา)

6.1 จิตรกรรมไทยประยุกต์	3 หน่วยกิต
จิตรกรรมไทย	4 หน่วยกิต
6.2 ประติมากรรมไทยประยุกต์	3 หน่วยกิต
ประติมากรรม 4	4 หน่วยกิต
6.3 หัตถศิลป์ประยุกต์	3 หน่วยกิต
หัตถศิลป์ 4	4 หน่วยกิต

หรือสาขางานรอง วิจิตรศิลป์ ออกแบบ ออกแบบผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม หัตถกรรม ซึ่งเลือกเรียน 4 วิชา จำนวน 16 หน่วยกิต เช่น สาขางานรองหัตถกรรม มีวิชาเครื่องปั้นดินเผา เครื่องไม้ เครื่องโลหะ เครื่องรัก เครื่องหล่อ²³⁸

จากการศึกษาหลักสูตรสาขาวิชาศิลปประจำชาติ แสดงให้เห็นว่าหลักสูตรนี้ศึกษาตามแนวทางของศิลปะ หากแต่วิชาศิลปะดังกล่าวมีรากฐานมาจากการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่เกือบทั้งสิ้น อาทิวิชาประติมากรรมไทยศึกษาเกี่ยวกับการปั้นลวดลาย การปั้นรูป พระนาง การแกะสลักไม้ การสร้างพิมพ์ หล่อพิมพ์ ฯลฯ ซึ่งพัฒนามาจากวิชาช่างปั้น วิชาช่างแกะ วิชาช่างสลัก และวิชาช่างหล่อ เป็นต้น ส่วนวิชาจิตรกรรมไทยศึกษาเกี่ยวกับภาพเขียนไทย-โบราณ การเรียนภาพลายรดน้ำ จิตรกรรมไทยฝาผนัง ซึ่งเป็นพัฒนาการจากวิชาช่างเขียน วิชาช่างลายรดน้ำ เป็นต้น นอกจากนี้สาขาวิชาหัตถศิลป์ศึกษาเกี่ยวกับงานเครื่องรัก การทำลายรดน้ำ การแกะสลักของอ่อนประเภทสบู่ ผลไม้ งานประดับกระจก การทำหัวโขน ฯลฯ ซึ่งเป็นพัฒนาการจากวิชาช่างรัก วิชาช่างลายรดน้ำ วิชาช่างสลักเครื่องสด วิชาช่างประดับกระจก ดังนั้น การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ของโรงเรียนเพาะช่างจึงเป็นรากฐานของการพัฒนาการศึกษาหลักสูตรสาขาวิชาศิลปประจำชาติ

²³⁸วิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, หลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง พุทธศักราช 2528 ฉบับปรับปรุงแก้ไข พุทธศักราช 2530 สายวิชาศิลปกรรม สาขาวิชาศิลปประจำชาติ, หน้า 1-6.

ข. หลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง สาขาวิชาหัตถกรรม (ปวส.)

หัตถกรรม)

หลักสูตรนี้รับผู้สำเร็จการศึกษาระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช.)

สาขาวิชาศิลปหัตถกรรม สาขาวิชาจิตรศิลป์ สาขาวิชาออกแบบศิลปประยุกต์ สาขาวิชา
หัตถกรรม สาขาวิชาโลหะรูปพรรณ หรือสาขาวิชาที่เทียบเท่าหลักสูตรสาขาวิชาหัตถกรรมนี้
มีการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ 5 สาขา คือ

1. สาขางานเฉพาะเครื่องปั้นดินเผา
2. สาขางานเฉพาะเครื่องไม้
3. สาขางานเฉพาะเครื่องโลหะ
4. สาขางานเฉพาะเครื่องรัก
5. สาขางานเฉพาะเครื่องหล่อ²³⁹

หลักสูตรนี้มีการศึกษามาตั้งแต่ พ.ศ. 2499 โดยการปรับปรุงหลักสูตร
การหัตถกรรมตามหลักการศึกษาแบบสากลในแผนกเครื่องไม้ แผนกเครื่องโลหะ แผนกเครื่อง
โลหะ แผนกเครื่องดิน และแผนกเครื่องรัก ในที่สุด พ.ศ. 2518 จึงมีการศึกษาแผนกหัตถกรรม
ครบ 8 แผนกมาจนกระทั่งปัจจุบัน (พ.ศ. 2532) ที่มีการศึกษารายวิชาหัตถกรรม เช่น

²³⁹วิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, หลักสูตร
ประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง นุทธศักราช 2527 ฉบับปรับปรุงแก้ไข นุทธศักราช 2530
สายวิชาศิลปกรรม สาขาวิชาหัตถกรรม. หน้า 1-2.

ตารางที่ 12 แสดงสาขางานเฉพาะของสาขาวิชาทัศนกรรม ตามหลักสูตรประกาศนียบัตร
วิชาชีพชั้นสูง (ปวส. ทัศนกรรม)²⁴⁰

สาขางาน	รหัสวิชา	รายวิชา	หน่วยกิต
ทุกสาขา	ศท. 0101	ทฤษฎีทัศนกรรม	2
	ศท. 0202	ทัศนกรรมพื้นบ้าน	2
	ศท. 0203	ทัศนกรรมสร้างสรรค์	2
	ศก. 0203	ศิลปประจำชาติ	2
	ศก. 0101	ประวัติและแบบอย่างศิลป์	2
		ฯลฯ	
สาขางานเฉพาะ เครื่องปั้นดินเผา	ศท. 1216	ประวัติเครื่องปั้นดินเผา 1	2
	ศท. 1109	การขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน 1	2
	ศท. 1110	การทำพิมพ์ 1	2
	ศท. 1111	เทคนิคการตกแต่ง- เครื่องปั้นดินเผา	2
	ศท. 1212	การขึ้นรูปด้วยใบมีด 1	2
	ศท. 1213	การคำนวณน้ำเคลือบ 1	2
	ศท. 1214	ดินและเนื้อดินปั้น 1	2
		ฯลฯ	

²⁴⁰ คู่มือนักศึกษาสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตเพาะช่าง 2532

(กรุงเทพฯ: แผนกช่างพิมพ์ โรงเรียนสารพัดช่างพระนคร, 2532), หน้า 40-55.

ตารางที่ 12 แสดงสาขางานเฉพาะของสาขาวิชาหัตถกรรม ตามหลักสูตรประกาศนียบัตร
วิชาชีพชั้นสูง (ปวส. หัตถกรรม) (ต่อ)

สาขางาน	รหัสวิชา	รายวิชา	หน่วยกิต
สาขางานเฉพาะ เครื่องมือ	ศท. 2111	งานแกะสลัก 1	2
	ศท. 2212	งานเครื่องเรือน 1	2
	ศท. 2220	เทคนิคงานเครื่องมือ	2
	ศท. 2110	งานไม้ประดิษฐ์	2
		ฯลฯ	
สาขางานเฉพาะ เครื่องโลหะ	ศท. 4108	เครื่องโลหะทั่วไป	2
	ศท. 4109	หลักการออกแบบงานโลหะ	2
	ศท. 4110	การขึ้นรูปด้วยค้อน	2
	ศท. 4219	เครื่องถลุง	3
	ศท. 4221	งานโลหะรูปพรรณ	4
	ศท. 4215	งานสลัก-ตุน	2
		ฯลฯ	
สาขางานเฉพาะ เครื่องรัก	ศท. 5108	เครื่องรักทั่วไป	2
	ศท. 5109	การประดับลวดลายลงบนพื้นรัก	2
	ศท. 5110	ลายรดน้ำ 1	2
	ศท. 5111	การรักสี 1	2
	ศท. 5212	การปั้นลวดลายลงรักปิดทอง 1	2
	ศท. 5213	งานแกะสลักลงรักปิดทอง 1	2
	ศท. 5214	การประดับมุก 1	2
	ศท. 5221	การประดับพลอยและกระจกสี	4
			ฯลฯ

ตารางที่ 12 แสดงสาขางานเฉพาะของสาขาวิชาหัตถกรรม ตามหลักสูตรประกาศนียบัตร
วิชาชีพชั้นสูง (ปวส. หัตถกรรม) (ต่อ)

สาขางาน	รหัสวิชา	รายวิชา	หน่วยกิต
สาขางานเฉพาะ เครื่องหล่อ	ศท. 8108	งานหล่อปูนปลาสเตอร์	2
	ศท. 8109	การทำพิมพ์ขึ้น-นูนต่ำและนูนสูง	2
	ศท. 8216	ประวัติงานเครื่องหล่อ	2
	ศท. 8111	การหล่อรูปปลาสเตอร์จากแบบพิมพ์	2
	ศท. 8212	การทำแบบพิมพ์ยางพารา	2
	ศท. 8213	การทำพิมพ์ขึ้นสำหรับหล่อซีเมนต์	2
	ศท. 8221	หล่อโลหะโดยวิธีผ่านแบบขึ้น	2
	ศท. 8215	การทำพิมพ์ติดกับการหล่อโลหะ	2
		ฯลฯ	

จากตารางที่ 11 แสดงให้เห็นว่า หลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง สาขาวิชา
หัตถกรรม ที่เป็นการศึกษาระดับอุดมศึกษาในปัจจุบัน (พ.ศ. 2532) มีรากฐานการศึกษามา
จากการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในเรื่องโรงเรียนเพาะช่างสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 อาทิ
วิชาช่างไม้ วิชาช่างไม้ฝีมือ วิชาช่างแกะสลักไม้ ที่พัฒนามาเป็นสาขางานเฉพาะเครื่องไม้
วิชาช่างโลหะรูปพรรณ วิชาช่างขึ้นรูป วิชาช่างถม วิชาช่างสลัก ที่พัฒนามาเป็นสาขางาน
เฉพาะเครื่องโลหะ วิชาช่างรัก วิชาช่างลายรดน้ำ วิชาช่างประดับมุก ที่พัฒนามาเป็นสาขา
งานเฉพาะเครื่องรัก เป็นต้น

จึงกล่าวได้ว่า การศึกษาสาขาวิชาหัตถกรรมที่กำเนิดมาจากการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่
ในระบบโรงเรียน ณ โรงเรียนเพาะช่าง ซึ่งผู้วิจัยสรุปว่า มีการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบ

โรงเรียนมาตั้งแต่ พ.ศ. 2455-2503 ที่เรียกการศึกษาวิชาช่างต่าง ๆ แต่หลัง พ.ศ. 2503 เป็นต้นมา จนถึงปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงเป็นการศึกษาหลักสูตร

อนึ่ง จากการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบสมัยปัจจุบันระหว่าง พ.ศ. 2518-2532 ผู้วิจัยพบว่าไม่มีการศึกษาตามหลักสูตรระดับประโยควิชาชั้นศิลปหัตถกรรม (ปวช. ศิลปหัตถกรรม) ที่มีการศึกษาเป็นเวลา 3 ปี ซึ่งเปลี่ยนแปลงมาจากหลักสูตรระดับมัธยมศึกษา สายอาชีพ ทั้งนี้ เพราะว่าตั้งแต่วันที่ 14 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2518 โรงเรียนเพาะช่างเริ่มดำเนินการสอนหลักสูตรปริญาตรี 2 ปี ในนามคณะศิลปกรรมของวิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา ที่เป็นหลักสูตรต่อเนื่องจากหลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชั้นชั้นสูง (ปวส.) กำหนดเวลาเรียน 2 ปี ด้วยการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจึงมีผลทำให้โรงเรียนเพาะช่างเป็นสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษา โดยมีฐานะเป็นวิทยาเขตเพาะช่างของวิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา ตามพระราชบัญญัติการโอนกิจการบริหารบางส่วนของกรมอาชีวศึกษา นับตั้งแต่ พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา²⁴¹

ด้วยเหตุการณ์ส่งเสริมการศึกษาวิชาชั้นในระดับอุดมศึกษาของวิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ จึงมีผลทำให้การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในโรงเรียนเพาะช่างที่จัดการศึกษาในระดับมัธยมศึกษามาโดยตลอด นับแต่ พ.ศ. 2456 ต่อเนื่องมาจนถึง พ.ศ. 2503 ได้พัฒนาระดับการศึกษามาเป็นระดับอุดมศึกษาในหลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชั้นชั้นสูง สาขาศิลปประจำชาติ และสาขาหัตถกรรม ซึ่งสามารถศึกษาต่อในหลักสูตรระดับปริญาตรี 2 ปี ของคณะศิลปกรรม วิทยาเขตเพาะช่าง สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล กระทรวงศึกษาธิการ

2. การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ณ วิทยาลัยช่างศิลป์

สังกัดกองศิลปศึกษา กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ

นับตั้งแต่วันที่ 27 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2519 กระทรวงศึกษาธิการประกาศให้โรงเรียนช่างศิลป์เป็นวิทยาลัยช่างศิลป์ และขยายการศึกษาอีกแห่งหนึ่งในเขตลาดกระบัง

²⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3-4.

กรุงเทพฯ ครั้น พ.ศ. 2524 วิทยาลัยช่างศิลป์ ปรับปรุงหลักสูตรประกาศนียบัตรศิลปศึกษา
ชั้นกลาง และประกาศนียบัตรศิลปศึกษาชั้นสูงใน พ.ศ. 2527²⁴² ซึ่งปรากฏว่ามีการศึกษา
วิชาช่างสิบหมู่ทั้ง 2 ระดับ โดยยังคงมีการศึกษาเป็นรายวิชา คือวิชาศิลปไทย
วิชาสถาปัตยกรรมไทย วิชาลายรดน้ำ และสาขาศิลปไทย ทั้งนี้เนื่องจากกรมศิลปากรมีหน้าที่
รับผิดชอบในการอนุรักษ์ ส่งเสริมเผยแพร่ศิลปวิทยาการ และวัฒนธรรมของชาติด้านศิลปกรรม
การช่างศิลป์แบบประเพณีร่วมสมัย²⁴³ ดังที่มีการบันทึกหลักฐานการจัดการศึกษาช่างศิลป์ ว่า

... วิทยาลัยช่างศิลป์ รับผิดชอบในการผลิตครูอาจารย์ ทางด้านวิชาชีพช่างศิลป์
และส่งเสริมเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรม ให้บุคคลทั่วไปได้ประจักษ์ในคุณค่าของศิลป-
วัฒนธรรมไทย โดยให้การศึกษาในวิชาสามัญ วิชาการศึกษา และวิชาช่างศิลป์
ทั้งศิลปแบบประเพณีและศิลปร่วมสมัย ได้แก่ วิชาภาพลายไทย สถาปัตยกรรมไทย
ลายรดน้ำ วาดเส้น จิตรกรรม ประติมากรรม องค์ประกอบศิลป์ ออกแบบ
ตกแต่ง เครื่องปั้นดินเผา และภาพพิมพ์...²⁴⁴

นอกจากนี้ ผู้วิจัยพบว่าวิทยาลัยช่างศิลป์ดำเนินการสอนวิชาศิลปะที่มีวิชาช่างสิบหมู่
เป็นส่วนหนึ่งของวิชาศิลปไทย มาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2532) จากการสอนวิชา
ศิลปะ 10 วิชา คือ วิชาจิตรกรรม วิชาประติมากรรม วิชาองค์ประกอบศิลป์ วิชาภาพพิมพ์
วิชาภาพไทย วิชาวาดเส้น วิชาออกแบบตกแต่ง วิชาเครื่องเคลือบดินเผา วิชาลายรดน้ำ
วิชาสถาปัตยกรรมไทย ซึ่งมีการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ใน 3 วิชา คือ

²⁴² คู่มือนักเรียน-นักศึกษาวิทยาลัยช่างศิลป์ (กรุงเทพฯ: จงเจริญการพิมพ์,
2534), หน้า 7.

²⁴³ รายงานประจำปี 2520 กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ (กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์การศาสนา, ม.ป.ป.), หน้า 50 (กจป. น.1/161)

²⁴⁴ กรมศิลปากร, การจัดการศึกษาศิลปวัฒนธรรมด้านนาฏศิลป์ ดนตรี และ
ช่างศิลป์ (กรุงเทพฯ: กองศิลปศึกษา กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ, ม.ป.ป.),
หน้า 1-9

...วิชาภาษาไทย ศึกษาลักษณะลวดลาย เทคนิค และกรรมวิธีต่าง ๆ อันเป็นลักษณะประจำชาติ ผสมผสานกับแนวความคิดเฉพาะตน สร้างสรรค์ให้เกิดงานรุ่นใหม่ และเรียนรู้ที่จะอนุรักษ์ของเก่าอันมีคุณค่า...

...วิชาลายรดน้ำ เรียนรู้ศิลปะไทย แบบประเพณีที่มีความละเอียดอ่อนงดงาม นับตั้งแต่การผูกลาย เตรียมพื้น การเขียน การใช้สีน้ำยา เช็ดรักปิดทอง และรดน้ำ

...สถาปัตยกรรมไทย ศึกษาโครงสร้าง รูปทรง ลวดลาย และแบบแผนอันประณีตงดงามของสถาปัตยกรรมไทย เพื่อสืบทอดมรดกอันล้ำค่าที่บรรพบุรุษไทยได้มอบให้ไว้...²⁴⁵

จากรายงานผลการจัดการศึกษาวิชาศิลปะของวิทยาลัยช่างศิลป์ใน พ.ศ. 2533 จึงเป็นหลักฐานแสดงให้เห็นว่า นับตั้งแต่โรงเรียนช่างศิลป์เปลี่ยนชื่อเป็นวิทยาลัยช่างศิลป์นั้น มีการจัดการศึกษาในระดับประกาศนียบัตรศิลปศึกษาชั้นกลาง (3 ปี) และระดับประกาศนียบัตรศิลปศึกษาชั้นสูง (2 ปี) โดยมีการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่เป็นส่วนหนึ่งของวิชาภาษาไทยวิชาลายรดน้ำ และวิชาสถาปัตยกรรมไทย ดังที่เคยดำเนินการมาตั้งแต่ พ.ศ. 2504-25218 ในความรับผิดชอบการจัดการศึกษาของกองศิลปศึกษา กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ

กล่าวโดยสรุป จากการศึกษาหลักฐานเอกสารทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ระหว่างพุทธศักราช 2455-2532 ผู้วิจัยพบว่า การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน เริ่มมีแนวคิดทางการศึกษาดังแต่ปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามโครงการศึกษานับแรกใน พ.ศ. 2441 ตามแนวคิดทางการศึกษาของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี แต่เริ่มปรากฏผลของแนวคิดทางการศึกษาดังกล่าวตามโครงการศึกษา พ.ศ. 2445 เมื่อเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษาธิการ และปลัดทูลฉลองของกระทรวงธรรมการระหว่าง พ.ศ. 2445-2454 ตามแนวพระราชดำริเห็นชอบในการศึกษาวิชาสิบหมู่ของ

²⁴⁵ กรมศิลปากร, รายงานผลการจัดนิทรรศการและการแสดงศิลปวัฒนธรรมของสถานศึกษาในสังกัดกรมศิลปากร ปี 2533 (ม.ป.ท., 2533), หน้า 57.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยจัดเป็นโครงการทดลองการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่
นอกระบบโรงเรียน ณ สโมสรช่างของสำนักยาจารย์สมาคม ระหว่าง พ.ศ. 2450-2454
ที่เป็นการศึกษาวิสามัญศึกษาในระดับประถมศึกษา ซึ่งเทียบเท่าระดับมัธยมศึกษา

เมื่อการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่นอกระบบโรงเรียน ณ สโมสรช่าง มีความเจริญ
กระทรวงธรรมการจึงเริ่มปรับเป็นการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ตามแนวคิดที่
เคยดำริไว้ ณ โรงเรียนหัตถกรรมราชบูรณในบริเวณเดิมของสโมสรช่าง จนในที่สุด พ.ศ.
2456 กระทรวงธรรมการก็สามารถจัดการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ได้สัมฤทธิ์ผล
ณ โรงเรียนเพาะช่าง ตามนามพระราชทานและแนวพระราชดำริทางการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่
ในระบบโรงเรียน ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามโครงการศึกษา
พ.ศ. 2456

จากประวัติความเป็นมาของการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ณ โรงเรียน
เพาะช่าง ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่ามีแรงผลักดันจากพื้นฐานทางการเมือง อันมีพระมหากษัตริย์เป็น
ผู้นำและพระราชทานการศึกษาในระบบโรงเรียนแก่ประชาชนเพื่อการประกอบอาชีพการช่าง
หัตถกรรม ตลอดจนการบริหารงานการศึกษาที่มีประสิทธิภาพของเสนาบดีกระทรวงธรรมการ

ดังนั้นพัฒนาการของการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ณ โรงเรียน
เพาะช่างจึงเริ่มมีมาตั้งแต่ พ.ศ. 2456-2475 โดยที่กระทรวงธรรมการนำภูมิปัญญาวิชาช่าง
สิบหมู่จากการศึกษาตามแผนโบราณ ทั้งจากบ้าน วัด และวังมาปรับปรุงเข้าสู่ระบบโรงเรียน
ตามระเบียบการหัตถกรรม พ.ศ. 2456 โดยเฉพาะการศึกษาตามท้องถิ่นบ้านช่าง อาทิ
บ้านนาตร บ้านบุ บ้านช่างหล่อ ถนนตีทอง เป็นต้น จึงทำให้พัฒนาการการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่
ในระบบโรงเรียนมีความเจริญทางการศึกษาสมัยใหม่ นับตั้งแต่จุดมุ่งหมายของการศึกษาที่
ต้องการผลิตช่างไทยจากภูมิปัญญาไทยของวิชาช่างสิบหมู่ ด้วยวิธีการศึกษาในระบบโรงเรียน
มีการกำหนดเวลาเรียน 3 ปี กำหนดวิชาเฉพาะ อาทิ วิชาช่างเขียน วิชาช่างแกะ วิชา
ช่างสลัก วิชาช่างไม้ วิชาช่างทอง วิชาช่างเงิน วิชาช่างถม เป็นต้น ตลอดจนมีการสอน
การเรียนที่ทันสมัยในแผนกโรงงานของโรงเรียนเพาะช่าง ที่มีครูมีความชำนาญทางวิชา
ช่างสิบหมู่เป็นผู้สอน และเป็นช่างในขณะเดียวกัน ซึ่งมีหลักการสอนโดยการสร้างประสบการณ์
ทางการช่างให้แก่นักเรียน นับเป็นการเรียนการสอนวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนที่ทันสมัย

และประสบผลดีตามกาลสมัย จึงทำให้ผู้จบการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ณ โรงเรียนเพาะช่าง สามารถประกอบอาชีพการช่างจากการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ทั้งงานราชการ เอกชน และงานอิสระ

ครั้นสมัยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 มาจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2532) ปรากฏว่า สภาพพื้นฐานทางการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ทั้งสภาพความไม่สงบของกลุ่มรัฐบาลแต่ละสมัย การขาดเสถียรภาพทางการเมือง การมีรัฐบาลเป็นศูนย์กลางการบริหารประเทศ โดยกำหนดให้กระทรวงต่าง ๆ ปฏิบัติตามนโยบายของรัฐบาล ภาวะสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่ก่อให้เกิดความเสียหายทุกด้าน ประกอบกับภาวะเศรษฐกิจของชาติตกต่ำ การส่งเสริมเศรษฐกิจทางด้านอุตสาหกรรม อาชีพใหม่ ๆ ตลอดจนสังคมของกรุงเทพฯ มีความเจริญอย่างรวดเร็ว ประชาชนมีการประกอบอาชีพต่าง ๆ มากขึ้น อีกทั้งมีวิถีชีวิตที่ทันสมัย สะดวกสบาย ฯลฯ

จากสาเหตุพื้นฐานการศึกษาต่าง ๆ ดังกล่าวจึงมีผลกระทบต่อการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนตั้งแต่ พ.ศ. 2476-2532 มีบทบาททางการศึกษาน้อยลง หลังจากการพัฒนาการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ ณ โรงเรียนเพาะช่าง ระหว่าง พ.ศ. 2456-2475 ดังนั้น การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนสมัยระบอบประชาธิปไตยจึงมิใช่การศึกษาวิชาอาชีพที่สำคัญในระบบโรงเรียน แต่วิชาช่างสิบหมู่มีบทบาทสำคัญในฐานะประวัติศาสตร์ส่วนหนึ่งของความเป็นชาติไทย ที่แสดงถึงความเจริญทางวิชาช่างฝีมือของไทย ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการมิได้เลิกสอนวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ณ โรงเรียนเพาะช่าง โดยมีการสอนวิชาช่างสิบหมู่ ได้แก่ ช่างเขียน ช่างไม้ฝีมือ ช่างไม้ ช่างแกะสลัก ช่างปั้น ช่างโลหะรูปพรรณ แต่เมื่อเริ่มการศึกษาตามแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2503 จึงเปลี่ยนแปลงการสอนวิชาช่างสิบหมู่เป็นส่วนหนึ่งของประเภทวิชาศิลปกรรม ในหลักสูตรหัตถกรรมของระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย และระดับอุดมศึกษา ครั้น พ.ศ. 2520 โรงเรียนเพาะช่างมีฐานะเป็นวิทยาลัยที่จัดการศึกษาในระดับอุดมศึกษาจึงทำให้การศึกษาวิชาช่างสิบหมู่พัฒนาการศึกษาเป็นหลักสูตรศิลปประจำชาติและส่วนหนึ่งของหลักสูตรหัตถกรรม ในระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง (ป.ว.ส.) ของสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตเพาะช่างในปัจจุบัน (พ.ศ. 2532) คือ

สาขาวิชาศิลปะประจำชาติ มีสาขางานเฉพาะ 3 สาขา คือสาขาจิตรกรรมไทย สาขาประติมากรรมไทย และสาขาหัตถศิลป์

สาขาวิชาหัตถกรรม มีสาขางานเฉพาะ 5 สาขา คือ สาขาเครื่องปั้นดินเผา สาขาเครื่องมือ สาขาเครื่องโลหะ สาขาเครื่องรัก และสาขาเครื่องหล่อ

จึงกล่าวได้ว่า สมัยปัจจุบันมีวิชาช่างสิบหมู่เป็นรากฐานของหลักสูตรศิลปะประจำชาติ หลักสูตรหัตถกรรม ระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง และระดับปริญญาตรีของสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตเพาะช่าง ซึ่งมีกำเนิดมาจากพัฒนาการการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ณ โรงเรียนเพาะช่าง ระหว่าง พ.ศ. 2456-2475 ได้แก่ วิชาช่างเขียน วิชาช่างแกะ วิชาช่างสลัก วิชาช่างรัก วิชาช่างปั้น วิชาช่างไม้ วิชาช่างบุ วิชาช่างถม ฯลฯ

อนึ่ง เมื่อกรมศิลปากรมีการจัดการศึกษาวิชาศิลปะ ณ โรงเรียนศิลปศึกษา ก็มีการสอนวิชาช่างสิบหมู่ในแผนกช่างสิบหมู่โดยตรง ในฐานะวิชาศิลปะไทย เมื่อ พ.ศ. 2496 และยกเลิกการสอนเมื่อ พ.ศ. 2499 หลังจากนั้นจึงมีการสอนวิชาช่างสิบหมู่เป็นรายวิชา 3 วิชา คือวิชาลายไทย วิชาสถาปัตยกรรมไทย และวิชาลายรดน้ำ ในระดับประกาศนียบัตรศิลปศึกษา ชั้นกลาง และประกาศนียบัตรศิลปศึกษาชั้นสูง ณ วิทยาลัยช่างศิลปมาจนถึงปัจจุบัน

ผู้วิจัยจึงสรุปว่า พัฒนาการการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนอยู่ในช่วงสมัย พัฒนาการการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ณ โรงเรียนเพาะช่าง ระหว่าง พ.ศ. 2456-2475 ตามที่ผู้วิจัยเสนอพัฒนาการการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนเป็น 4 สมัย ตามตารางแสดงพัฒนาการศึกษาดังนี้

ตารางที่ 13 แสดงพัฒนาการการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนในด้านต่าง ๆ แต่ละสมัย

พัฒนาการศึกษา แต่ละสมัย การศึกษา แต่ละด้าน	สมัยที่ 1 สมัยกำเนิดการศึกษา วิชาช่างสิบหมู่ในระบบ โรงเรียน (พ.ศ. 2450-2455)	สมัยที่ 2 สมัยพัฒนาการ การศึกษาวิชาช่าง สิบหมู่ในระบบ โรงเรียน (พ.ศ. 2456-2475)	สมัยที่ 3 สมัยเปลี่ยนแปลงการ ศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ใน ระบบโรงเรียน (พ.ศ. 2476-2518)	สมัยที่ 4 การศึกษาวิชาช่าง สิบหมู่ในระบบ โรงเรียนสมัยปัจจุบัน (พ.ศ. 2519-2532)
สถานศึกษาวิชาช่าง สิบหมู่ในระบบ โรงเรียน	สโม่สรช่าง โรงเรียน หัตถกรรมราชบุรณ (พ.ศ. 2455)	โรงเรียนเพาะช่าง	โรงเรียนเพาะช่าง โรงเรียนศิลปศึกษา* โรงเรียนช่างศิลป์*	สถาบันเทคโนโลยี ราชมงคล วิทยาเขต เพาะช่าง วิทยาลัย ช่างศิลป์
ระดับการศึกษาวิชา ช่างสิบหมู่	ประถมวิสามัญ	วิสามัญศึกษาระดับ ประถมศึกษาและระดับ มัธยมศึกษา	ระดับมัธยมศึกษา	ระดับอุดมศึกษา
จุดมุ่งหมาย การศึกษาวิชาช่าง สิบหมู่	1. ฝึกหัดอาจารย์ หัตถกรรม 2. ฝึกหัดศิลป หัตถกรรม	1. ฝึกหัดวิชาช่าง สิบหมู่แก่โรงเรียน ประถมศึกษา 2. ฝึกหัดครูช่างเขียน และครูวิชาช่าง สิบหมู่	1. ฝึกหัดครูประถม การช่าง 2. ฝึกหัดครูมัธยม การช่าง 3. ส่งเสริมการศึกษา ศิลป*	1. ฝึกหัดช่างศิลป์ จิตรกร ประติมากร ช่างศิลป์ ช่างศิลปหัตถกรรม 2. ฝึกหัดช่างศิลป์*

ตารางที่ 13. แสดงพัฒนาการการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนในด้านต่าง ๆ แต่ละสมัย (ต่อ)

พัฒนาการศึกษา แต่ละสมัย การศึกษา แต่ละด้าน	สมัยที่ 1 สมัยกำเนิดการศึกษา วิชาช่างสิบหมู่ในระบบ โรงเรียน (พ.ศ. 2450-2455)	สมัยที่ 2 สมัยพัฒนาการ การศึกษาวิชาช่าง สิบหมู่ในระบบ โรงเรียน (พ.ศ. 2456-2475)	สมัยที่ 3 สมัยเปลี่ยนแปลงการ ศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ใน ระบบโรงเรียน (พ.ศ. 2476-2518)	สมัยที่ 4 การศึกษาวิชาช่าง สิบหมู่ในระบบ โรงเรียนสมัยปัจจุบัน (พ.ศ. 2519-2532)
รายวิชาการศึกษา วิชาช่างสิบหมู่	หลักสูตรหัตถกรรม พ.ศ. 2455 มีรายวิชา ช่างเขียน ช่างแกะ ช่างปั้น ช่างถม	3. ส่งเสริมการ ประกอบอาชีพ การช่างของไทย 4. สืบสานวิชาช่าง สิบหมู่ที่มีความ เจริญมาแต่โบราณ - หลักสูตรหัตถกรรม พ.ศ. 2455 (ต่อ) และเพิ่มวิชาต่าง ๆ ได้แก่ ช่างกลึง ช่างสลัก ช่างขึ้นรูป ช่างเงิน ช่างลงยา ช่างทอง ช่างประดับมุก	- หลักสูตรมัธยมวิสามัญ พ.ศ. 2477 ได้แก่ วิชาช่างไม้ ช่างถม ช่างเขียน ช่างแกะ ช่างเงิน ช่างทอง - หลักสูตรฝึกหัดครู ประตมการช่าง พ.ศ. 2482	- หลักสูตรประกาศ นียบัตรวิชาชีพ ชั้นสูง (ป.ว.ส.) สาขาศิลปประจำ ชาติ - จิตรกรรมไทย - ประติมากรรม ไทย - หัตถศิลป์

ตารางที่ 13 แสดงพัฒนาการการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนในด้านต่าง ๆ แต่ละสมัย (ต่อ)

พัฒนาการศึกษา แต่ละสมัย การศึกษา แต่ละด้าน	สมัยที่ 1 สมัยกำเนิดการศึกษา วิชาช่างสิบหมู่ในระบบ โรงเรียน (พ.ศ. 2450-2455)	สมัยที่ 2 สมัยพัฒนาการ การศึกษาวิชาช่าง สิบหมู่ในระบบ โรงเรียน (พ.ศ. 2456-2475)	สมัยที่ 3 สมัยเปลี่ยนแปลงการ ศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ใน ระบบโรงเรียน (พ.ศ. 2476-2518)	สมัยที่ 4 การศึกษาวิชาช่าง สิบหมู่ในระบบ โรงเรียนสมัยปัจจุบัน (พ.ศ. 2519-2532)
			<ul style="list-style-type: none"> - หลักสูตรเตรียมมหา วิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. 2486 (ช่าง เขียน ช่างปั้น) - หลักสูตรอาชีวศึกษา พ.ศ. 2490 (ช่าง ไม้ฝีมือ ช่างไม้ ช่างแกะสลัก ช่างปั้น) - หลักสูตรประเภท วิชาศิลปกรรม พ.ศ. 2494 (ช่าง โลหะรูปพรรณ ช่างไม้ฝีมือ) 	<ul style="list-style-type: none"> สาขาหัตถกรรม - เครื่องปั้นดินเผา เครื่องมือ เครื่อง โลหะ เครื่องรัก เครื่องหล่อ

ตารางที่ 13 แสดงพัฒนาการการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนในด้านต่าง ๆ แต่ละสมัย (ต่อ)

พัฒนาการศึกษา แต่ละสมัย การศึกษา แต่ละด้าน	สมัยที่ 1 สมัยกำเนิดการศึกษา วิชาช่างสิบหมู่ในระบบ โรงเรียน (พ.ศ. 2450-2455)	สมัยที่ 2 สมัยพัฒนาการ การศึกษาวิชาช่าง สิบหมู่ในระบบ โรงเรียน (พ.ศ. 2456-2475	สมัยที่ 3 สมัยเปลี่ยนแปลงการ ศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ใน ระบบโรงเรียน (พ.ศ. 2476-2518)	สมัยที่ 4 การศึกษาวิชาช่าง สิบหมู่ในระบบ โรงเรียนสมัยปัจจุบัน (พ.ศ. 2519-2532)
			<ul style="list-style-type: none"> - หลักสูตร พ.ศ. 2503 แผนก หัตถกรรม - หลักสูตรประโยค วิชาชั้นศิลปหัตถกรรม (ป.ว.ช.) และ ประกาศนียบัตรวิชา ชั้นสูง (ป.ว.ส) สาขาศิลปประจำ ชาติ และหัตถกรรม พ.ศ. 2515 *- หลักสูตรประกาศนียบัตรศิลปศึกษา แผนกช่างสิบหมู่ (พ.ศ. 2496- 2498 	

ตารางที่ 13 แสดงพัฒนาการการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนในด้านต่าง ๆ แต่ละสมัย (ต่อ)

พัฒนาการศึกษา แต่ละสมัย การศึกษา แต่ละด้าน	สมัยที่ 1 สมัยกำเนิดการศึกษา วิชาช่างสิบหมู่ในระบบ โรงเรียน (พ.ศ. 2450-2455)	สมัยที่ 2 สมัยพัฒนาการ การศึกษาวิชาช่าง สิบหมู่ในระบบ โรงเรียน (พ.ศ. 2456-2475)	สมัยที่ 3 สมัยเปลี่ยนแปลงการ ศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ใน ระบบโรงเรียน (พ.ศ. 2476-2518)	สมัยที่ 4 การศึกษาวิชาช่าง สิบหมู่ในระบบ โรงเรียนสมัยปัจจุบัน (พ.ศ. 2519-2532)
สภาพการสอนวิชา ช่างสิบหมู่	จัดเป็นวิชาต่าง ๆ ใน แผนกโรงงานของ โรงเรียนหัตถกรรม ราชบุรณ	จัดการสอนในแผนก โรงงานแต่ละแผนก คือ แผนกช่างเขียน แผนกช่างปั้น แผนก ช่างแกะ แผนกช่าง ถม แผนกช่างกลึง แผนกช่างไม้	* - หลักสูตรประกาศ- นียบัตรศิลปศึกษา ชั้นกลางและชั้นสูง (พ.ศ. 2504) มี สอนวิชาลายรดน้ำ วิชาสถาปัตยกรรม ไทยและวิชาลาย ไทย - หลังสงครามโลก ครั้งที่ 2 มิได้สอน ในแผนกโรงงาน - ครูส่วนใหญ่จบ หลักสูตรคำรवादเขียน หลักสูตรครูประถม การช่าง และ	คล้ายคลึงกับสมัยที่ 3

ตารางที่ 13 แสดงพัฒนาการการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนในด้านต่าง ๆ แต่ละสมัย (ต่อ)

พัฒนาการศึกษา แต่ละสมัย การศึกษา แต่ละด้าน	สมัยที่ 1 สมัยกำเนิดการศึกษา วิชาช่างสิบหมู่ในระบบ โรงเรียน (พ.ศ. 2450-2455)	สมัยที่ 2 สมัยพัฒนาการ การศึกษาวิชาช่าง สิบหมู่ในระบบ โรงเรียน (พ.ศ. 2456-2475)	สมัยที่ 3 สมัยเปลี่ยนแปลงการ ศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ใน ระบบโรงเรียน (พ.ศ. 2476-2518)	สมัยที่ 4 การศึกษาวิชาช่าง สิบหมู่ในระบบ โรงเรียนสมัยปัจจุบัน (พ.ศ. 2519-2532)
		- ครูเป็นช่างและครู ทั้งช่างหลวง ช่าง พื้นเมือง)	หลักสูตรมัธยม การช่าง	
สภาพการเรียนวิชา ช่างสิบหมู่	ฝึกทักษะงานช่างและ ผลิตผลงานวิชาช่าง สิบหมู่	- ฝึกทักษะงานช่างใน แผนกโรงงานของ โรงเรียนเพาะช่าง - ผลิตผลงานจากวิชา ช่างสิบหมู่ และ เผยแพร่ในงาน แสดงศิลปหัตถกรรม ของนักเรียน - มีห้องแสดงสินค้า และขายสินค้าจาก วิชาช่างสิบหมู่ของ นักเรียน	- ศึกษาวิชาลายไทย เป็นวิชาหนึ่งของ การฝึกหัดครู - ศึกษาวิชาช่างปั้น ช่างไม้ ช่างไม้ฝีมือ ช่างแกะสลัก และ ช่างโลหะรูปพรรณ เป็นบทเรียนหนึ่ง ๆ มิได้ให้ความสำคัญ ด้านทักษะการช่าง	- ศึกษาวิชาบังคับ ทั่วไปทั้งวิชาสามัญ และวิชาศิลปะ มีการศึกษาเฉพาะ สาขาศิลปประจำ ชาติ - มีการศึกษาเป็น หน่วยกิต

ตารางที่ 13 แสดงพัฒนาการการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนในด้านต่าง ๆ แต่ละสมัย (ต่อ)

พัฒนาการศึกษา แต่ละสมัย	สมัยที่ 1	สมัยที่ 2	สมัยที่ 3	สมัยที่ 4
การศึกษา แต่ละด้าน	สมัยกำเนิดการศึกษา วิชาช่างสิบหมู่ในระบบ โรงเรียน (พ.ศ. 2450-2455)	สมัยพัฒนาการ การศึกษาวิชาช่าง สิบหมู่ในระบบ โรงเรียน (พ.ศ. 2456-2475)	สมัยเปลี่ยนแปลงการ ศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ใน ระบบโรงเรียน (พ.ศ. 2476-2518)	การศึกษาวิชาช่าง สิบหมู่ในระบบ โรงเรียนสมัยปัจจุบัน (พ.ศ. 2519-2532)
การประเมินผลการ ศึกษาวิชาช่างสิบหมู่	ประเมินทักษะการช่าง ในการสร้างวัตถุจาก วิชาช่างสิบหมู่	ประเมินทักษะการช่าง ในการสร้างวัตถุจาก วิชาช่างสิบหมู่ว่า "สอบได้"	- ประเมินผลจาก ทักษะการช่างใน การสร้างวัตถุจาก วิชาช่างสิบหมู่เป็น คะแนนร้อยละ	ประเมินผลการศึกษา ตามหลักเกณฑ์ ประเมินผลหน่วยกิต ของกระทรวง ศึกษาธิการ
อาชีพของผู้จบ การศึกษาวิชา ช่างสิบหมู่	มีการสอนเพียง 1 ปี ใน พ.ศ. 2455 ซึ่งใน พ.ศ. 2456 คือ โรงเรียนเพาะช่าง	ช่างและครูช่าง	ครูช่าง	ช่างศิลป์ จิตรกร ประติมากร ช่างหัตถศิลป์ ช่างศิลปหัตถกรรม

จากตารางที่ 13 แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า พัฒนาการการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน คือสมัยที่ 2 ซึ่งพัฒนามาจากการศึกษานอกระบบโรงเรียน ณ สโมสรช่างตั้งแต่ พ.ศ. 2450-2454 แล้วเริ่มจัดเป็นในระบบโรงเรียน ณ โรงเรียนหัตถกรรมราชบุรณใน พ.ศ. 2455 หลังจากนั้นจึงพัฒนาเป็นการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนอย่างสมบูรณ์ ณ โรงเรียนเพาะช่าง ระหว่าง พ.ศ. 2456-2475 เพียงสถานศึกษาเดียวในสมัยนั้น โดยกระทรวงศึกษาธิการจัดการศึกษาดังกล่าวเพื่อส่งเสริมการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียนอย่างแท้จริง ซึ่งมีความสอดคล้องกันทุกด้าน นับตั้งแต่นามของโรงเรียนเพาะช่างที่เป็นโรงเรียนอาชีพของช่างไทยแห่งแรกสำหรับผู้เรียนวิชาหนังสือในระบบโรงเรียนแล้ว เพื่อการประกอบอาชีพช่างไทยจากวิชาช่างสิบหมู่ที่มีความเจริญมาแต่โบราณ โดยศึกษาวิชาช่างเฉพาะแต่ละวิชา ตามความสนใจและความถนัดของผู้เรียนวิชาช่างสิบหมู่ มีกำหนดเวลา 3 ปี ในแผนกโรงงานของโรงเรียน และมีช่างที่ชำนาญงานเป็นครู ให้นักเรียนเป็นลูกมือของช่าง จนในที่สุดจบการศึกษาวิชาช่างสิบหมู่แล้วออกไปประกอบอาชีพช่างที่ชำนาญงาน เช่น นายโหมต วงศ์สวัสดิ์ ศิลปินแห่งชาติ พ.ศ. 2530 หรือช่างและครูในแผนกโรงงานของโรงเรียนเพาะช่าง

พัฒนาการศึกษาดังกล่าว ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าเป็นความสำเร็จในการวางแผนการศึกษาเพื่อส่งเสริมวิชาช่างสิบหมู่ในระบบโรงเรียน ที่เริ่มจากการมีแนวคิดทางการศึกษากการทดลองจัดการศึกษา และการส่งเสริมกิจกรรมทางการศึกษาทุกด้านที่เหมาะสมตามกาลสมัย จึงกล่าวได้ว่า ความสำเร็จในการจัดการศึกษาดังกล่าวแสดงถึงความตระหนักในคุณค่าวิชาช่างสิบหมู่ที่มีความเจริญมาแต่โบราณ ให้สืบสานเป็นวัฒนธรรมไทยต่อไป อันเป็นแรงจูงใจของผู้จัดการศึกษาในอดีตที่เป็นผู้นำในการถ่ายทอดวัฒนธรรมไทยจากวิชาช่างสิบหมู่